

O‘tkir HOSHIMOV

DUNYONING ISHLARI

Qissa

Yoshlar nashriyot uyi
Toshkent – 2018

UO‘K 821.512.133-31
KBK 84(50‘)6
Q 53

Hoshimov. O‘tkir

Dunyoning ishlari: Qissa. / O‘tkir Hoshimov. – Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2018. – 208 b.

O‘tkir Hoshimovning “Dunyoning ishlari” qissasi avtobiografik ruhdagi asarlarni eslatadi. Unda yozuvchi urush yillarida kechgan bolaligi orqali o‘z onasining aniq portretini yaratadi. Yozuvchi ushbu asarda pokiza, zahmatkash va mushfiq o‘zbek onalarining qiyofasini chizadi.

UO‘K 821.512.133-31
KBK 84(50‘)6

ISBN 978-9943-5319-0-1

© Yoshlar nashriyot
uyi, 2018

* * *

Ehtimol, sizda ham shunday hollar bo'lgandir: tun yarmidan oqqanda birdan uyg'onib ketasiz. Shiftga tikilib yotaverasiz, yotaverasiz... Avvaliga chiqillab turgan soat ham bora-bora tinib qolgandek bo'ladi. Uy jimjit, deraza jimjit, qorong'i osmon jimjit. Hatto shamol ham qilt etmaydi. Shu qadar og'ir sukunat cho'kadiki, quloqlaringiz shang'illab ketadi. Zildek yuk ustingizga yopirilib, vujudingizni yerga mixlab tashlaydi; tanho, ojiz bir narsaga aylanib qolasiz. Go'yo butun dunyo bir taraf-u siz o'zingiz bir taraf... Shunday paytda mening ko'z o'ngimda to'satdan onam paydo bo'ladi. Qorong'i xonaning bir burchidan chiqib keladi-da, ma'yus jilmaygan ko'yi boshim ustiga egiladi. Yillar zahmatidan dag'al tortgan barmoqlari bilan peshonamni silagandek bo'ladi... O'pkam to'lib, o'zimni tutolmayman. Birdan tush kabi uzuq-yuluq xotiralar yopiriladi, yuragim gursillagancha o'rnimdan turib ketaman.

OQ, OYDIN KECHALAR

Bolaligimni eslasam, iliq yoz kechalari ko'z oldimga keladi. Hovlimizda bir tup bodom bo'lardi. Erta bahorda qiyg'os gullardi-yu, hech meva tugmasdi. Onam: «Bodom yolg'iz bo'lgani uchun meva qilmaydi», deb tushuntirardi. Shu bodom tagida supa bor edi. Kun botishi bilan onam hovliga ko'loblatib suv separ, kunbo'yi oftobda qizigan yer hidi supa oldidagi rayhonlar isiga qo'shilib ajib bir tarovat taratar, atrof jimjit bo'lib qolar edi.

Keyin yirik-yirik yulduzlar bilan to'lgan osmonga tillaqoshdek ingichka oy suzib chiqardi. Oyim oyga tikilib turib ohista pichirlar edi:

Oymomaxon xulla,
Qanotlari tilla.
Subhon allo sizga,
Umr bersin bizga...

Shunday deb boshimni silardi. Oymoma esa bu sehrli qo'shiqni yana bir eshitgisi kelgandek, muallaq to'xtab qolar, yulduzlar o'ychan ko'zlarini tikib muloyim boqib turishar, onam ertak aytar edi.

Toshlar orasiga kirib g'oyib bo'lgan baxtsiz qizcha yig'lab-yig'lab qo'shiq aytardi:

Ochil-ochil, oq toshlar-a,
Men onamni ko'rayin-a,
Diydoriga to'yayin-a.

– Men osmondan yulduzimni tanladim. Qarang, oyi, Yetti og'ayni orasidagi eng yorug' yulduz – meniki...

– Mayli, o'g'lim. O'sha yulduz seniki. Anavi to'rtinchisi – meniki.

– Nega, oyi, to'rtinchisi eng kichkina yulduz-ku!

– Shuning uchun ham meniki... To'rtinchi yulduz – yetimcha yulduz. Ko'rdingmi, yaxshi o'smay qolgan. Yetimlarga rahm qilish kerak.

Yulduzlar sirli ko'z qisishar, tillaqoshdek ingichka oy sirli mo'ralar, shabada sirli shivirlar, sadarayhon bilan tuproq sirli hid taratar, osmon ham, yer ham sirlarga to'la edi.

Goho-goho osmonda birdan yulduz uchib qolardi. Hozirgina yonib turgan yulduz to'satdan lop etardi-yu, ingichka, nurli iz qoldirib g'oyib bo'lardi. Onam cho'chib tushardi:

– Esiz... Bir bechoraning joni uzildi-ya...

Yuragim shuv etib, onamning pinjiga kirardim. Ishqilib, boshqa yulduz uchmasin!

... Bolaligimni eslasam, iliq yoz kechalari ko'z oldimga keladi. Bilmadim, ehtimol o'sha oq, oydin kechalarda onam ilk bor qo'limga qalam tutqazgandir.

Yulduz to'la osmonga tikilaman. Ehtimol, osmondagi eng yorqin yulduzlar onalarning jonidir. Ehtimol, onalarning so'ngan yulduzlari birlashib quyoshga aylangandir. Oftobni ona deyishlari, ehtimol, shundandir.

TASALLI

Qabriston jimjit. Faqat yo'lakning ikki chetida saf tortgan mirzateraklar qabr ustiga bosh eggan farzandlardek onaga orom tilab alla aytadi. Ularning mungli shivirlashi tilovat sadolariga qo'shilib, yurakni ezuvchi ohangga aylanadi... Oq surp yaktak kiygan, mosh-guruch soqoli o'ziga yarashgan go'rkov yuziga fотиha tortib o'rnidan turadi:

– Bo'ldi endi, bolam! Bunaqada o'zingizni oldirib qo'yasiz. Dunyoning ishlari shu ekan, iloj qancha? – U bir zum indamay qoladi-da, qo'shib qo'yadi: – Volidai mehriboningiz xo'p yarlaqagan odam ekanlar. To'shakda yotmabdilar, birovga zoriqmabdilar... Bunaqa beozor o'lim har kimga ham nasib etavermaydi.

Nami qurib ulgurmagan tuproq uyumiga tikilgancha o'ylayman.

Ehtimol shundaydir. Onam bu dunyoda kamsuqumgina yashardi. Hech kimga ozor bermasdi. Hech kim bilan hech niman talashmasdi. Ehtimol, tabiatning eng shafqatsiz elchisi bilan ham olishib o'tirishni xohlamagandir. Ehtimol...

– Ko'rdingizmi, – deydi qariya o'ychan ohangda, – o'sha kuni kechasi bilan jala quyib chiqdi. To qabrga qo'ygunimizcha tinmadi. Qo'yishimiz bilan charaqlab oftob chiqdi. Bunaqa ruhi pok odamlar kam bo'ladi, bolam, men bilaman-ku.

Ehtimol shunday hamdir. Balki, odamlarning dardiga sherik bo'laverib ko'nikib ketgan bu nuroniy qariya kerakli paytda har kimga ana shunday tasalli so'zini aytar. Rahmat senga, otaxon. Ertami-kechmi har kimning ishi tushadigan mana shu qo'llaring uchun rahmat. O'rtanib turgan yurakka suv sepa biladigan mana shu hamdard qalbing uchun rahmat. Faqat... Hamma gap yomg'irda bo'lsa, yana aqalli uch kungi-

na onamning umri cho'zilsa-yu, keyin yomg'ir emas, muttasil tosh yog'sa ham rozi edim...

Bir hafta bo'ldiki, do'stlarim, tanish-notanishlar eshikdan ma'yus kirib kelishadi. Do'stlarim jimgina o'tirib, jimgina chiqib ketishadi. Boshqalar ohista so'raydilar:

– Necha yoshda edilar?

Men aytaman... Aytaman-u o'ylayman: onaning yosh-qarisi bo'ladimi? Mehrning yosh-qarisi bo'ladimi? Shafqatning-chi? Sadoqatning-chi?

Ilgarilari bir haqiqatni bilardim. Ona uchun bolaning katta-kichigi bo'lmaydi. Endi yana bir haqiqatni angladim. Bola uchun ham onaning katta-kichigi bo'lmas ekan. Ona – ona ekan. Unga boshqa sifat kerakmas.

TUSH

Tush ko'rsam, onam chiroq ko'tarib yurganmish. Yuzini aniq ko'rasmishman-u, ammo qo'lidagi chiroq xira nur sochib turganmish. «Ko'zingga qara, bolam, chuqur bor», dermish nuqul. Qarasam, chuqur yo'q. Uyg'onsam, onam ham yo'q...

Ba'zan ish bilan, ba'zan majlislar bilan, gohida ulfatchilik bilan uyga kech qaytardim. Bir kuni Namangandan mehmonlar kelib qolishdi. Uyga borishga ko'nmay, o'zimni restoranga sudrashdi. Yarim kechagacha qolib ketdim. Uyga qaytganimda kayfim bor edi. Darvozani onam ochdi. Sovuqda musht-dekkina bo'lib dildirab turibdi.

– Shu vaqtgacha uxlamadingizmi! – dedim zarda qilib. – Eshik ochishga sizdan boshqa odam yo'qmi?

Onam ma'yus jilmaydi:

– Uyqu qatta, bolam? O'-o'tiribman.

Ertasiga redaksiyada navbatchilik cho'zilib ketdi. Qarasam, yana onamning chirog'i yoniq.

– Nega uxlamadingiz?

Onam yana ma'yus jilmaydi:

– Bilasan-ku, jon bolam, kamuyqu bo'lib qolganman.

Men nodon, onamning kamuyqu bo'lib qolganiga, yarim kechagacha yuramanmi, tongotar qaytamanmi, onamnig chirog'i muttasil lipillab turishiga xo'p ko'nikkan ekanman.

Qaysi kuni ishdan keyin moskvalik mehmonlarni aeroportga kuzatib qo'yadigan bo'ldim. Samolyot kechikib uchdi. Yarim kechada uyga qaytsam... hammayoq jimjit. Hamma o'z oromi bilan...

Tushimda onam chiroq ko'tarib yurganmish.

HAQQUSH

Do'stlarim: «Juda siqilib ketdingiz, aylanib kelamiz», deb tog'ga sudrashdi. Alla-pallagacha o'tgan-ketgandan gaplashib o'tirdik. Qiziq, har gal bosh ustiga bosib tushgudek mag'rur qad kerib turgan tog'larni, ulkan novvot parchasidek qirrador qoyalarni ko'rganda hayot abadiy emasligini o'ylayman. Qorong'i osmonda yana ham qoraroq soyadek qilt etmay turgan bu qoyalar bizga o'xshaganlarning necha-nechasini ko'r-di ekan?.. Faqat ularning tili yo'q...

Kechasi tunagan joyimiz sovuq edi. Anchagacha uxlay olmadim. Tashqarida teraklar shitirlaydi. Qayerdadir, yaqin joyda daryo shovullaydi. Bir mahal qulog'imga dilni orziqti-ruvchi mungli tovush chalindi: «Haq-qu, haq-qu...» Bir zum sukunat tushdi-da, ancha olisdan yana o'sha tovush takrorlandi: «Haq-qu, haq-qu...»

Bola edim, go'dak edim. Onam aka-ukalar haqida g'alati bir cho'pchak aytib bergan edi. Emishki, bir zamonlar ikki aka-uka yashagan ekan. Birining oti ilhaq, ikkinchisiniki Isohoq ekan. Ikkalasi bir-birini ko'rarga ko'zi yo'q, juda noahil ekan. Ularning ko'nglini olaman, deb ikki o'rtada onalari adoyi tamom bo'пти. Shunda qodir Xudoning qahri kelibdi-yu, ikkovining ham ko'zini ko'r qilib, qushga aylantirib qo'yibdi. Shundagina aka-uka bir-birini ko'rmasa turolmasligini, bir-biriga kerak ekanligini tushunibdi. O'shandan beri ikkalasi kechalari bo'zlab bir-birini chaqirib chiqisharmish-u topolmas emish...

Tashqarida hamon terak barglari shitirlaydi. Daryo shovullaydi. Mana shu shovullagan sukunat ichida dilni titratadigan iztirobli nido yangraydi: «Ilhaq! Ishoq!..»

Bechora onam! O'sha iztirobli afsonani aytayotganingda inidan mo'ralagan qaldirg'och bolasidek ko'rpadan bosh chiqarib yotgan besh bolang bir-biri bilan inoq bo'lishini shunchalik xohlaganmiding!

...Onalar farzandlari hamisha birga bo'lishini istaydilar. Qismat esa, ularni qanot chiqarishi bilan har yoqqa uchirib ketadi. Hayot loaqal shu masalada ham onalarga shafqat qilmaydi.

QARZ

Bir kuni gapdan-gap chiqib, aka-ukalar oyimga hazillashdik:

– Har oy pensiya olasiz. Shuncha pulni qayoqqa qo'yyapsiz? Sandiqqa bosyapsizmi?

– Sandiq qatta, bolam? – deb kuldi onam. – Qarzlarim bor. O'shanga beraman-da.

Akamning qovog'i osildi:

– Qarz? Hali birovdan qarz ham olasizmi?

– E, senga nima, bolam! Mening ishimga aralashib nima qilasan?

Keyin gap boshqa yoqqa aylanib ketdi. Bu suhbatni butunlay unutib yuborgan edim. Qaysi kuni ertalab hovlida aylanib yursam, qo'shinimizning yetti yashar qizchasi Nilufar chiqib qoldi. Oppoq bantik taqib, atlas ko'ylak kiyib olibdi.

– Ha, Nilu, yasanib olibsan, mehmonga ketyapsanmi? – dedim erkalab.

– Bugun man tug'ildim, – dedi u qop-qora ko'zlarini pirpiratib jilmayarkan.

– Iya, yubilyar ekansan-da, shoshmay tur-chi, hozir...

Uydan bir hovuch konfet olib chiqdim.

– Mana, o‘rtoqlaring bilan.

Nilufar kattalardek jiddiy bosh chayqadi:

– Men ishqalad yemayman. Tishim tushgan. – Keyin yana o‘sha jiddiy ohangda qo‘shib qo‘ydi: – Bultur poshsha buvim menga tufli olib beruvdilar. Tug‘ilganimda. – Qizcha o‘ylanib qoldi. – Keyin-chi, Bahoga uch oyoqli velosiped, Baxtiga ko‘ylak...

Qo‘limdan konfet tushib ketdi.

IKKI AFSONA

Gazetachining ishi bir tomondan uloqchi otga, ikkinchi tomondan omoch tortadigan otga o‘xshaydi. Uloqchi otdek manzilga yuguradi-yu, yer haydaydigan otdek har kuni omoch tortadi...

Navbatchi edim. Xonada yolg‘iz ishlab o‘tirsam, farrosh kampir Vera xola kirdi.

– Shu stol siznikimi? – dedi negadir qovog‘ini solib.

– Shu.

– Chekasizmi?

– Chekaman.

– Nega kulni polga tashlaysiz? Kuldoningiz bo‘lmasa, aytin, uydan obkeb beray!

Mulzam bo‘ldim. Yo‘q, yo‘lakning devorida «Farrosh mehnatini hurmat qiling» degan yozuv ilib qo‘yilgani uchungina emas. Gap shundaki, farroshning ishi qanaqa bo‘lishini yaxshi bilaman, o‘zimning boshimdan o‘tgan.

Oyim farrosh edi. Shundoq hovlimizning yonida pioner lageri bo‘lardi. Oyim kun chiqmasdan turib yo‘lkalarni supurardi. Biz aka-ukalar suv sepamiz. Aslida suv sepish unchalik qiyin emas. Yo‘lka chetidagi ariqchaga tushib olasiz-u alumin tog‘oracha bilan sepib tashlayverasiz. Keyin oyim bandiga uzun tayoq bog‘langan burgan supurgi bilan supurib ketaveradi. Ertalab suv muzdek bo‘lgani uchun oyog‘ingiz sovqotib «kesilib» ketadi. Ammo gap bunda ham emas. Hammasidan yomoni – tong otmasdan turish. O‘zi yarim kechagacha «ko-

cha sanqib» rosa holdan toyamiz. Endi shirin uxlab yotganda oyim sekin turtadi:

– Bo’la qol, o’g’lim, hali-zamon kun yoyilib ketadi.

O’zing tengi bolalar lager palatkalarida maza qilib uxlab yotganida sen suv sepib yo’lka supurishing... Nima desam ekan... Sal alam qiladi kishiga. Shundanmi, vaqti-vaqti bilan «shaytonlik» qilaman. Goh boshim og’rib qoladi, goh oyog’im... Oyim negadir ko’proq meni avaylaydi. O’rnimga o’zim bilan bir ko’rpada tepishib yotadigan Abduvohid degan o’rtog’immi, akammi turib ketadi. Ba’zan dadamning jahli chiqadi. «Nima, buningni boshida shoxi bormi, ishla-sin-da», deydi...

Katta akam institutga kirganida beshinchimi-oltinchimi sinfda o’qir edim. Akam talaba bo’lganidan keyin oyimning kasbi unga yoqmay qoldi. Oxiri ochig’ini aytdi:

– Oyi, qo’ying endi shu ishingizni...

Oyim o’yga toldi.

– Nima, or qilyapsanmi? – dedi bir muddat xomush o’tirgach. – Men o’g’irlik qilayotganim yo’q-ku, bolam. Mehnatning aybi bormi?

Dadamdan ham, akalarimdan ham sado chiqmadi.

Nimagaligini bilmaymanu, o’sha kuni negadir qaytadan go’dak bolaga aylanib qolgandek bo’ldim. Kichkintoylik paytimda onam bir yoniga ukamning beshigini qo’yib, bir yonida meni olib yotardi.

Qish kechalari sandalga tiqilib yotarkanman, yalinaman:

– Oyi, cho’pchak aytib bering.

– Uxla, bolam, charchaganman.

– Ayta qoli-i-ing.

– Xo’p, ko’zingni yumib yotgin-da, eshit... Bir bor ekan, bir yo’q ekan, qadim-qadim zamonda...

Gap qayoqqa qarab ketayotganini darrov bilaman.

– Yana obkashmi?

– Yo’q, oftob...

– Uniyam aytgansiz-ku

– Boshqasini bilmayman-da...

– Mayli, ayta qoling.

– Bir bor ekan, bir yo‘q ekan, qadim zamonda oftob bo‘lgan ekan.

– Shu o‘zimizning oftobmi?

– Ha, o‘zimizning oftob. Shunday qilib, oftob bor ekan. Lekin yer yuziga sira chiqqisi kelmas ekan. Har kuni ertalab Xudoga nola qilarkan. Yer yuzida iflos narsalar ko‘p, hech ko‘rgim kelmaydi der ekan. Tangri uni ovutarkan. Sen chiqavergin, yer yuzini iflos narsalardan tozalaydigan odamlar bor, der ekan. Shuning uchun kim yer yuzini tozalasa, o‘sha eng yaxshi odam bo‘larkan.

– Siz yaxshisiz-a? Doim ko‘chalarni supurasiz-ku.

– Quloq sol, o‘g‘lim... Oftob har kuni yana Xudoga nola qilarkan. Yer yuzida yomon odamlar bor. Ularniyam ko‘rgim kelmaydi, der ekan. Tangri uni ovutarkan. Sen chiqavergin, qancha ko‘p nur sochsang, yer yuzida yomon odamlar shuncha kamayadi, der ekan.

– Oyi, akam yomon-a?

– Nega, jinnivoy?

– Hali yasagan qorbobomni tepib buzib tashladi-ku!

– Yo‘q, akang yaxshi... Yomonlar boshqacha bo‘ladi.

– Qanaqa bo‘ladi?

– Katta bo‘lganingda tushunasan. Bo‘ldi, endi uxla.

Yettinchi lampaning piligi pasaytirib qo‘yilgan, uy ichini tanchadan chiqqan ko‘mir hidi, lampamoy isi tutgan... Nim-qorong‘i. Hech ham uyqum kelmaydi.

– Oyi, obkashniyam ayting.

– Bo‘ldi, uxla...

– Ayta qo‘li-i-ing.

– Mayli, eshit. Bir bor ekan, bir yo‘q ekan. Qadim zamonda bir yigit bo‘lgan ekan. O‘zi yaxshi yigit ekan-u, bir kuni onasini xafa qilib qo‘yibdi.

– Nima qipti?

– Ishqilib, xafa qilib qo‘yibdi-da. Ertalab ko‘chaga chiqsa, qo‘shni kampir ikki bukilib obkashda suv olib ketayotgan-mish.

Yigit yugurib borib kampirning qo'lidan obkashni olmoqchi bo'libdi. Kampir bo'lsa, rahmat o'rniga yigitning yelkasiga obkash bilan rosa uribdi.

– Og'ribdimi?

Oyim jim qoladi.

– Nima og'riydi? – deydi anchadan keyin.

– O'sha yigitning elkasi-da.

– Og'ribdi. – Oyim kuladi. Keyin xo'rsinadi. – «Sen, – debdi kampir yigitga, – birovning ko'nglini ovlashdan oldin o'z onangning ko'nglini og'ritmaslikni o'rgan».

– O'sha bola keyin onasini xafa qilmabdimi?

– Yo'q, hecham xafa qilmabdi. – Oyim uzoq jimib qoladi, keyin sekin davom etadi. – Ko'rdingmi, odam eng avvalo o'zining yaqinlarini yaxhi ko'rishi kerak. Dunyoda yaxshi odamlar ko'p. Judayam ko'p. Ammo sen adangni, opangni, akalaringni yaxshi ko'rmasang...

– Sizniyam, – deyman uning gapini bo'lib.

– Meniyam... – deydi onam kulib. – Meniyam yaxshi ko'rmasang, dunyoda hech kimni yaxshi ko'rolmaydigan bo'lib qolasan.

– Uyimizniyam, – deyman mahmadonalik qilib.

Oyimni jahli chiqmaydi.

– Uyimizniyam, – deydi ma'qullab. – O'z uyimizni yaxshi ko'rmasang, yuz qavatli uylarniyam yaxshi ko'rolmaysan.

– Endi chakka o'tmaydimi, oyi?

– Tomdanmi? Adang tuzatib tushdilar-ku. Endi o'tmaydi.

Sukunat cho'kadi. Xayol suraman. Yuz qavatli uy qanaqa bo'lishini o'ylayman-u sira ko'z o'ngimga keltirolmayman.

– Oyi, – deyman sekin. – Toshkentda yuz qavatli uy bormi?

– Yo'q.

– Moskvada-chi?

– Bor bo'lsa kerak.

– Moskva eng katta shaharmi?

– Eng katta shahar.

– Undan kattasi yo'qmi?

– Bo'lsa bordir. Sen o'sha shaharlarni yaxshi ko'rish uchun Toshkentni yaxshi ko'rishing kerak. Toshkentni yaxshi ko'rish uchun o'zimizning Do'mbrobodni yaxshi ko'rgin, xo'pmi?

– Xo'p. Nega?

– Katta bo'lganingda tushunasan. – Oyim peshonamni si-laydi. Negadir xo'rsinadi.

Butunlay uyqum o'chib ketadi.

– Oyi, – deyman yana. – Daryo kattami, dengizmi?

– Dengiz.

– Daryo-chi?

– Uyam katta.

– O'zimizning Qonqusdan ham kattami?

– Katta.

– Xo'ja aytadiki, Chirchiqda daryo bormish...

Oyim kuladi.

– Endi uxla, bolam.

Uyqu qayoqda? Nuqul daryolarni o'ylayman.

– O'zida-chi, – deyman esimga tushib. – Vali Qonqusda oqib ketay degan. Akam olib chiqqan!

– Bari bir, – deydi oyim o'ychan ohangda. – Qonqusniyam yaxshi ko'rgin.

– Nega?

– Nega deganda, Qonqus o'zimizning anhor. Undan o'zi-miz suv ichamiz.

– O'shanaqa qilsam, boshqa daryolarniyam yaxshi ko'rib qolaman-a?

Oyim tag'in kuladi.

– Albatta.

– Kuchugimniyam yaxshi ko'ray-a?

– Yaxshi ko'rgin, o'g'lim.

– Oyi, Adham jinni-a?

– Nega?

– Kecha-chi, mushukni muz bilan urdi. Mushuk cho'loq bo'lib qoldi.

– Jonivorlarga ozor berib bo'lmaydi, bolam. Bo'ldi, endi uxlaymiz.

– Xo‘p... Katta bo‘lsam, ka-a-atta shaharlarga boramanmi?
– Borasan, o‘g‘lim, borasan. – Oyim sekin-sekin mudrab ketadi.

Nimqorong‘i shiftga tikilib yotgancha xayol suraman. Goh katta shaharlarga borib qolaman, goh daryolarda suzaman. Beshik g‘ichirlaydi. Ukam yig‘lay boshlaydi. Oyim darrov uyg‘onadi. Beshikni ohista tebratib, alla aytadi. Oyim ukamga alla aytadi-yu, ohangiga men uxlab qolaman...

Haqiqat havoga o‘xshaydi. Nafas olib turasiz-u o‘zini ko‘rmaysiz. O‘ylab qaragam, oyim go‘dakligimda qayta-qayta aytib bergan mana shu ikki afsona hayotdek oddiy, hayotdek chuqur haqiqat ekan.

GILAM PAYPOQ

Har yili dam olishga borganimda onamga gilam paypoq olib kelaman. Kavkaz tomonda ko‘p bo‘ladi. Juba deyishadi, jurabi deyishadi. Oyim xuddi noyob narsaga ega bo‘lgandek, uzundan-uzoq duo qiladi. Shundoq mehribon o‘g‘li borligini aytib qo‘shnilarga maqtanadi. Uning oyog‘i kasal. Salqin tushishi bilan shishib ketadi, og‘riydi.

Qo‘ni-qo‘shnilar ahvol so‘rasa, ularniyam, o‘ziniyam yupatadi.

– Ha, endi keksalik-da, o‘rgilay.

Lekin onamning oyoq og‘rig‘i faqat keksalikdan emas. Bu-ni boshqalar bilmasa ham, men bilaman. Yaxshi bilaman.

Bolaligimda ko‘p kasal bo‘lardim: qizamiq, ko‘k yo‘tal, bezgak... Shuning uchun oshxonadagi mixda ko‘k qarg‘aning patidan tortib, gultojixo‘rozgacha ilig‘lik turardi... Ayniqsa, tomoq og‘rig‘i yomon qiynaydi. Oyog‘im zaxga tegishi bilan tomoq og‘im og‘rishga tushadi. Oyoq bilan tomoqning nima aloqasi borligini haliyam tushunolmayman.

O‘shanda necha yoshligim esimda yo‘q. Biroq juda kichkina edim. Bir kuni akalarim bilan yaxmalak o‘ynab terlab ketdim. Terlab turib muz yedim. Kechqurun isitmam ko‘tarildi. Quv-quv yo‘talaman. Oyim tomog‘imni achchiqtosh bi-

lan chayib ko'rdi, bo'lmadi, turshak qaynatib suvini ichirdi, bo'lmadi... Oxiri tomog'im xippa bo'g'ilib qoldi. Og'riqni sezmayman-u nafas olishga qiynalaman. Hushimdan keta boshlaganimni es-es bilaman. Qulog'im ostida onamning chirqil-lab yig'lagani, hadeb bir gapni qaytarayotgani eshitaladi:

– Voy, endi nima qilaman! Voy, bolam o'lib qoladi!

Keyin meni shosha-pisha ko'rpachaga o'radi. Bir mahal onamning qo'lida ketayotganim esimda bor. Gupillatib qor yog'ayotganini his etib turardim-u, biroq yuzimga qor tushmas edi. Onamning issiq nafasi urilib turar, u sirg'anib-sirg'anib borar, og'ir hansirar edi.

Xira chiroq miltirab turgan allaqanday uyga kirdik. Ko'z o'ngim yana qorong'ilashib ketdi. Oyim hamon chirqillaydi.

– O'lib qoladi! Bolaginam o'lib qoladi!

– Vahima qilmang, poshsha, dardni bergan Xudo, davosi-niyam beradi.

Bu Hoji buvining ovozi ekanini g'ira-shira idrok etdim.

Hoji buvi boshimni tizzasiga qo'yib chalqancha qilib yotqizdi. Doka o'ralgan barmog'ini og'zimga tiqdi. Ko'nglim ag'darilib, tipirchilagancha yig'lar, ammo Hoji buvining qo'lidan chiqib ketolmasdim. U tomog'imga nimadir qildi. Dod solib qo'lini tishlab oldim. Qiziq, birpasdan keyin ahvolim engil-lashdi. Ko'zimni ochsam, Hoji buvi jilmayib turibdi.

– Nega tishlaysan, kuchukvoy? – dedi boshimni silab.

Keyin tepamga oyim engashdi. U hamon hansirar, sochlari to'zg'ib ketgan, yuzi jiqqa ho'l edi.

Birpasdan keyin qaddimni rostlab, tanchaga oyog'imni tiqib o'tirdim. Hoji buvi allaqanday taxir suyuqlik ichirdi. Keyin oyimga qaradi-yu, birdan xitob qildi.

– Voy poshsha-a-a! Nima qilib qo'ydingiz, tamom bo'p-siz-ku!

Oyim talmovsirab, goh menga, goh Hoji buviga qarar edi.

– Oyog'ingizdan ayrilibsiz-ku! – dedi Hoji buvi boshini chayqab. – Shu ahvolda qandoq keldingiz?

Kavshandozda turgan oyimning kalishini endi ko'rdim. Kalishning ichi qorga to'la edi.

– Sarpoychan kelaverdingizmi?! – dedi Hoji buvi hamon o'sha vahimali ohangda. – Endi nima qilasiz? Qarg'aning miyasini chaqib surmasangiz, cho'loq bo'lib qolasiz.

Oyim tanchadan oyog'ini chiqardi. Ikkala oyog'i qip-qizil go'sht bo'lib ketgan edi.

– Sovuq yegani yo'q, – dedi sekin. – Qaytaga isib ketdi. Qorda o'zi isib ketarkan.

Hoji buvi uning oyog'ini uqalab ko'rdi.

– Sezyapsizmi?

– Nimani? – dedi oyim oyog'iga emas, menga qarab.

– Qo'limni sezyapsizmi?

Oyim indamay bosh chayqadi-da, piqillab yig'lab yubordi.

... Ertasiga u yotib qoldi. Uzoq yotdi. Dadam bir joydan qarg'a otib keldi. Hoji buvi qo'lidan kelgancha dori-dormon qildi... Keyin oyim tuzaldi. Biroq salqin tushishi bilan oyoqlari shishib, azob beradigan bo'lib qoldi...

Har yili dam olishga borganimda onamga gilam paypoq olib kelardim. U xuddi noyob narsaga ega bo'lgandek, uzoq duo qiladi, birpasda hamma qo'shnilariga ko'z-ko'z qilib chiqadi, shundoq «mehribon» o'g'li borligini aytib maqtanadi. Shunda qor gupillab yog'ib turgan mudhish kecha, onamning qip-qizil go'shtga aylanib ketgan oyoqlari ko'z o'ngimga kela-di-yu, indamay chiqib ketaman.

ENG OG'IR GUNOH

Kuz kirganini qishloq bolasining qo'lidan bilsa bo'ladi. Yong'oq hali «paqqa» bo'lib ajralmasdan turib, daraxtga tarmashib ketamiz. Xom yong'oqning po'stini tozalash oson emas. G'adir-g'udir g'isht topib, ishqalayverasiz, ishqalayverasiz. Oxiri sap-sariq yong'oq ajralib chiqadi. Ammo qo'lingiz ham xina qo'ygandek sarg'ayib ketadi. Loy bilan ming marta ishqalab yuvsangiz ham foydasi yo'q. Pishmagan yong'oqning bitta yaxshi tomoni bor: og'ir bo'ladi. Uchi bilan dum tomonini yaxshilab ishqalab yog'lasangiz, zoldirdek sip-silliq soqqaga aylanadi. Ana undan keyin «soqqa qu-

var» o'ynayverasiz. Soqqa qancha kichkina bo'lsa, shuncha yaxshi. Manaman degan yong'oqqa qars etib uriladi-yu, o'zi-ga uncha-muncha yong'oq tegmaydi. Tuproq orasiga yashir-inib yotaveradi. O'yin-ku o'z yo'liga. Yong'oqning yana bit-ta fazilati bor: qorinni to'q tutadi. To'rttasini yeb olsangiz, yarim kun kekirib yurasiz.

... Endi o'ylab qarasam, o'sha – urush endi tugab, og'irchi-likning zahri ketmagan yillarda yaxshiyam meva-cheva bo'l-gan ekan. Odamlarning joniga shu ora kirgan ekan-da. Erta ko'klamda sumalak, ketidan ismaloq, keyin qarabsizki, tut pishadi. Ermon buvaning tuti! Mayiz deysizmi, shinni deysiz-mi, hammasi tutdan bo'ladi. Bundan keyin olma, uzum, kuzda yong'oq. Ham ovqat, ham o'yin.

Bir kuni Xo'ja, Toy, Vali to'rtovlashib rosa soqqa quvar o'ynadik. Jimitdekkina soqqam bilan bir do'ppi yong'oqni yutib oldim. O'yinga jo'raboshimiz ham aralashgan edi, uyam bir cho'ntak yong'og'idan ayrildi.

Kechqurun og'zim qulog'imga yetgudek bo'lib bir do'p-pi yong'oq ko'tarib keldim. Qarasam, oshxona tomon-dan gup-gup etgan tovush kelyapti – oyim o'g'irda tolqon qilyapti.

Nima uchundir onam tez-tez tolqon qilardi. Sababi-ni keyin tushunganman. Non ko'pligi uchun emas, kamligi uchun tolqon qilisharkan. Tolqon to'yimli bo'ladi. Ikki qoshiq yeb, ustidan olma choy ichsangiz, darrov nafsingiz qonadi.

Yong'oqni ko'tarib oshxonaga kirdim-u do'ppini uzatdim.

– Qayoqdan olding? – dedi oyim ko'zimga tikilib.

– Yutdim. Mang, tolqonga soling.

Bilaman, yong'oqli tolqonning ta'mi boshqacha bo'ladi. O'q mazasi kelib turadi.

Onam do'ppi to'la yong'oqni qo'limdan olib, yelkamga qoqdi:

– Bor, sabr qilib turgin, hozir yong'oq tolqon qilib bera-man.

Supadagi xontaxta oldiga borib o'tirdim. Dasturxonda to'ntarib qo'yilgan ikkita piyola bilan choynakdan bo'lak nar-

sa yo'q edi. Zum o'tmay oyim boyagi tovoqda tolqon ko'tarib keldi. Bir qoshiq tolqon eyishim bilan to'satdan soqqam esimga tushib qoldi. U cho'ntagimni qarayman – yo'q, bu cho'ntagimni qarayman – yo'q.

– Nima bo'ldi? – dedi oyim tipirchilayotganimni ko'rib.

– Soqqam qani?

– Qanaqa soqqa?

– Yutadigan soqqam!

Birdan ko'nglimga g'ulg'ula tushdi. Oyim soqqamniyam qo'shib chaqib qo'ygan bo'lsa-ya!

Og'zimda tolqon bilan oshxonaga yugurdim. Bir chekkada yarimta g'isht, yonida tesha yotibdi. Po'choqlar orasini titki-lab, yutadigan soqqamning yaltiroq po'chog'ini topdim. Alamimdan chinqirib yubordim:

– Soqqamni nima qilib qo'ydingiz?

Supa tomondan onamning ovozi keldi:

– Nima bo'пти?

– Nima qildingiz? – dedim alam bilan. – Soqqamni nima qilib qo'ydingiz?!

Oyim sekin tepamga keldi.

– Mana, – dedim po'choqni ko'rsatib. – Soqqamni chaqib qo'yibsiz-ku!

Oyim negadir kuldi:

– Qayoqdan bilaman. Qo'y, bolam, akang boshqasini topib berar.

Oyimning kulishi battar alam qildi.

– Kerakmas, kerakmas! – dedim oyog'imni tipirlatib. – Yutadigan soqqam edi.

Oyim boshimni siladi.

– Bilmabman-da, o'g'lim. O'zing do'ppisi bilan berding. Yur, choying ich! – U qo'limdan tutib yana supaga olib chiqdi. Oldimga tolqonli tovoqni surib qo'ydi. – O'tir, ovqatlanib ol. Qorning ochib ketdi-ku!

Tovoqni nari surdim.

– Yemayman!

Oyim tovoqni yana men tomonga surdi.

– Ol, bolam, shirin bo‘pti.

– Kerakmas! Kerakmas! Kerakmas! – Tovoqni qo‘lim bilan bir urgan edim, uchib avval supaga, undan yerga tushdi. Tolqon yer bilan bitta bo‘lib sochildi-da, tuproqqa qorishib ketdi.

Birdan oyimning ko‘zida g‘azab chaqnadi. Shapalog‘ini yozib quloq-chakkamga yaqin keltirdi. Qo‘rquvdan ko‘zimni yumib oldim. Yo‘q, urmadi. Biroq labi titrab pichirladi:

– Non-ku, bu, ahmoq! Gunoh bo‘ladi-ku!

U sekin yerga tushdi. Sochilgan tolqonni kafti bilan sidirgan edi, tuproq aralashib chiqdi. Onam boshini ko‘tarib men-ga qaradi. Ko‘zlarida alam, ta‘na bor edi.

Birpasdan keyin opam, akalarim dasturxon atrofida yig‘ilishdi. Har bittasiga yarim qoshiqdan tolqon yo tegdi, yo tegmadi. Keyin dadam keldi, oyim oshxonadan bug‘i chiqib turgan bir lagan lavlagi ko‘tarib chiqdi. Lavlagi shirin narsa-yu, har kuni yegandan keyin jonga tegadi. Bari bir non emas.

– Tolqon qilmadingmi? – dedi dadam bir bo‘lak lavlagini puflab-puflab yer ekan.

Qo‘rquv ichida oyimga qaradim.

– Qiluvdim, – dedi u sekin.

– Qolmadimi?

– O‘g‘ir o‘lgur ag‘darilib ketdi, – dedi onam aybdor ohangda.

– Nima? – dadam lavlagi bo‘lagini qo‘lida tutgancha jahl bilan onamga qaradi.

– To‘kilib ketdi, – dedi oyim boshini quyi solib.

– Padaringga la‘nat! – dedi dadam sekin, ammo tahdidli ohangda. – Kap-katta xotin uvol qilib o‘tirsang. Bilib qo‘y, non ko‘r qiladi seni! – U shahd bilan o‘rnidan turdi-da, bir hatlab supadan tushdi. Tez-tez yurib ko‘chaga chiqib ketdi.

Men oyimga qaradim. U bo‘lsa hamon bosh ko‘tarmay o‘tirar, ko‘zlarida iztirob bor edi.

BOLA YIG'ISI

Onamning jahli chiqqanini kamdan-kam ko'rardim. Ammo bu gal juda qattiq achchiqlandi. Opamnikiga ketayotgan edik. Tor ko'chaga burilishimiz bilan yig'i ovozi eshitildi. Ko'cha chetida uch yoshlardagi bola yerga dumalab tajanglik bilan chinqirar, oppoq ko'ylagi, ishtonchasi qora tuproqqa belangan edi.

– Mashinani to'xtat, o'g'lim, – dedi onam xira tortgan ko'zlarini o'sha tomonga tikib.

– Nima edi?

– To'xtata qol, bolam, – deya onam ma'yus jilmaydi.

Ikkilanibroq to'xtatdim.

Onam inqillab-sinqillab eshikni ochib tushdi. Uvishgan oyoqlarini uqalagancha oqsoqlana-oqsoqlana orqaga, bola yig'layotgan tomonga qarab ketdi. Men ham beixtiyor ergashdim. Bola hamon yerga dumalar, har dumalaganda quloqni teshib yuborgudek chinqirar edi. Uning tepasida o'zi ham o'pkasini arang bosib turgan yoshgina juvonga endi e'tibor berdim.

– Jinni bo'lib qolgan bu, – dedi juvon yig'lamoqdan beri bo'lib. – Morojniy ober, dedi. Olib bersam bunaqa qilyapti.

Bola hamon chinqirib yig'lar, xarxasha qilar edi:

– Issiq manoj! Issiq manoj obering!

– Unaqasini qayoqdan topaman! – Juvonning toqati toq bo'ldi shekilli, dumalayotgan o'g'lini erdan yulqib ko'tardi. Orqasiga bir-ikki shapatiladi.

– Hoy, qizim, bola-ya bu, bola-ya! – onam chumchuqdek chirqillab juvonga yopishdi. – Kel, jonim, – dedi bolani bag'riga bosib. – Kela qol, o'zim senga issiq morojniy olib beraman.

Bola yig'idan to'xtamadi. Ammo avvalgidek tipirchilamasdi. Uning shunchalik jahlini chiqargan «sovuq manoj» oqib ko'ylakchasining oldini shalabbo qilgan, boshdan oyog'igacha loy edi.

– Nimaga qarab turibsan? – dedi onam menga to'satdan. – Yo sen ham bolamisan? Bor, olib kel mashinangni. Hozir u-utaga boramiz. Di-ditga tushamiz-a?

Rostini aytsam, bolani shu ahvolda mashinaga o'tqaz-gim kelmadi. Chet eldan keltirilgan yangi parolon g'ilof olgan edim. Hammasini rasvo qilib yuboradi endi. Noiloj mashinani tislantirib olib keldim, qovog'imdan qor yog'ayotganini o'zim ham sezib turardim.

Onam yoniga o'tirgan juvonga tushuntirdi:

– Bunaqada bola xuyli bo'lib qoladi, qizim. Aldab-suldab ovuting-da. Ana, di-ditga tushdik.

Bola endi yig'lamas, ammo o'pkasi to'lib to'xtovsiz hiqillar edi.

– Qayoqqa ketayotgan edinglar, o'rgilay? – dedi onam ayolni ham yupatuvchi ohangda.

Meni ona-bolaning qayoqqa borishi emas, o'rindiqning qancha joyi loyga belangani ko'proq o'ylantirardi.

Ayol chimirilib o'tirganimni sezdi shekilli, xijolat chekib shosha-pisha qo'l siltadi.

– Mana, keldik. Rahmat. Shu yerda trolleybusga chiqamiz.

– U ovunib qolgan o'g'ilchasini ko'tarib shosha-pisha mashi-nadan tushdi. – Katta rahmat, baraka topinglar.

Qarasam, xuddi o'zim o'ylagandek: o'rindiqning yarmi loyga belanibdi.

– Qiziqsiz, – dedim jahlimni bosolmay, – hammaning ishi-ga aralashaverasizmi?

– Nima hammaning ishi?

– Birovning bolasi bo'lsa... Yig'lasa, sizga nima? Yig'lab-yig'lab ovunadi.

– Nimaga birovning bolasi bo'larkan! – To'satdan onamni-ng jahli chiqib ketdi. – Yig'lab turgan bolaning begonasi bo'la-dimi? Uyalmaysanmi shunaqa degani? Yig'lab turgan norasi-daga rahmi kelmagan odam – odammi?

Indamadim. Ammo bari bir o'shanda onamni nohaq hi-soblagan edim. Yo'q, chamamda, onalarning biz tushun-maydigan, bizning o'lchovimizga sig'maydigan o'z olami bor-ga o'xshaydi.

XIYONAT

Hali maktabga qatnamasdim. Mahallamizdan ikki chaqir-
rimcha narida allaqanday bolalar uyi bor edi. Katta bolalar-
ning aytishiga qaraganda, o'sha yerda tez-tez kino bo'lib tu-
rarkan. Bir kuni akalarim qo'shni bolalar bilan pichir-pichir
qilishayotganini eshitib qoldim:

– Eshitdinglarmi, bugun kino kelarmish.

– Urush kino ekan.

Akalarim kinoga borsa, men qarab turarmidim.

– Men ham boraman, – dedim qaysarlik bilan.

– Bo'pti, borasan. Aytgan ishlarimizni hammasini qilsang,
oboramiz.

Shu kuni nima yumush buyurishsa, oyog'im olti, qo'lim
yetti bo'lib yugurib yurdim. Yong'oqqa bog'lab qo'yilgan ech-
kini ikki marta sug'ordim, hovlidagi supaga to'shalgan bo'yra
ustiga yoyilgan turshaklarni qush talamasin deb qo'riqlab
o'tirdim... Hatto rogakamning rezinkasini uzib, ukamga ish-
tonbog' qilish uchun berdim.

Kechqurun qulog'imni ding qilib turgan edim, ko'chada
qo'shni bolalar chaqirib qolishdi. Akalarimga ergashib yugur-
dim. Akamning Damin degan o'rtog'i meni ko'rib so'radi:

– Sen qayoqqa?

– Kinoga! – dedim ishonch bilan.

Damin o'ylanib qoldi.

– Bo'lmasa, botinkangni kiyib chiq, – dedi oyog'imga
qarab.

Hammamiz yalangoyoq edik.

– Botinkani nima qilaman?

– Devordan oshib tushamiz, bildingmi! – Birdan Damin-
ning jahli chiqib ketdi. – Qorovul quvlasa, yantoqzordan qo-
cha olasanmi? Chop, kiyib chiq! Biz kutib turamiz.

Otilib hovliga kirdim.

Oyim cho'nqayib o'tirib, echki sog'ayotgan ekan. O'tirgan
joyida shu saratonda botinka nimaga kerak bo'lib qolganini
surishtirdi.

– Kerak! Kerak! – dedim nafasim tiqilib. Oyimning javobini ham kutmay bostirmaga yugurdim. Eski lash-lushlar qalashib yotgan sandiqni kavlashtirib, poshnasi qiyshayib ketgan botinkamning bir poyini topdim. Aksiga olib ikkinchisi yo'q edi. Hammayoqni ag'dar-to'ntar qilib tashladim. Mana, nihoyat ikkinchisi ham topildi. Ikki poy botinkani ikki qo'limda ushlagancha ko'chaga chopdim. Chiqsam... Akalarim ham, bolalar ham yo'q. Meni kutishga va'da bergan Damin hammani boshlab ketganini tushundim. Yalangoyoq tuproq sachratgancha katta ko'chaga yugurdim. Yo'q, hammayoq jimjit edi...

Hovliga qaytib kirdim-u botinkalarni yerga uloqtirgancha yig'lab yubordim. Ilgari hech qachon bunaqa alam bilan yig'lamagan bo'lsam kerak, oyim qo'rqib ketdi.

– Nima bo'ldi? – dedi tepamga kelib.

– Meni aldashdi!

– Kim, nimaga?

– Aldashdi! Aldashdi! – Boshqa gap aytolmasdan nuqul shu so'zlarni qaytarar, yer tepinib yig'lar edim.

– Aldashdi! Aldashdi!

Oyim sut hidi anqib turgan qo'llari bilan peshonamni siladi.

– Qo'yaver, o'g'lim. Ba'zan shunaqasi ham bo'p turadi. – U bir zum jimib qoldi-da, sekin qo'shib qo'ydi. – Faqat o'zing bunaqa qilmagin, xo'pmi?

...To'rtinchi sinfda o'qiyotganimda yana bir voqea bo'ldi. Bir sinfda o'qiydigan, bir partada o'tiradigan o'rtog'im bor edi. Uning dadasi urushdan qahramon bo'lib kelgan, o'zining oti ham Qahramon edi. Otasi qahramon bo'lgani uchunmi, o'qituvchilar uni yaxshi ko'rishardi. Maktabimiz hovlisida yong'oq ko'p bo'lardi. Katta tanaffusda o'qituvchilarning ko'zini shamg'alat qilib, yong'oq qoqardik. Faqat issiqxona yonidagi yong'oqqa kesak otishga hech kim jur'at qilmas, oyna sinsa, oqibati yaxshi bo'lmasligini bilardik. Bir kuni katta tanaffusda Qahramon o'sha yoqqa boshlab qoldi.

– Qo'ysang-chi, – dedim uning qo'lidan tortib. – Teplitsaning oynasi sinadi.

– Shunaqa qo‘rqoqmisan! – Qahramon kuldi. – Bunday qilamiz. Sen qarab turasan. Men qoqaman. O‘qituvchi ko‘rinib golsa, hushtak chalasan.

Yong‘oq, hech qoqilmagani uchun bo‘lsa kerak, g‘uj-g‘uj bo‘lib yotardi. Qahramon bir kesak otgandayoq o‘ntachasi duv etib to‘kildi. U ikki cho‘ntagini to‘ldirib oldi-da, kattaroq kesakni olib, yana otdi. Bu safar mo‘ljali xato ketdi shekilli, qars etgan tovush eshitildi. Teplitsa oynasi chil-chil sindi. Nima bo‘lganini anglab etgunimcha, Qahramon lip etib g‘oyib bo‘ldi. Shu payt birov qo‘limdan mahkam ushlab tortdi. Qarasam, sinf rahbarimiz. Maktabdagi eng badjahl o‘qituvchi shu edi. Qo‘rqib ketdim.

– Nima qilding? – deb so‘radi u darg‘azab bo‘lib.

– Hech nima, – dedim tovushim titrab.

U qo‘limni qo‘yib yubormay, sudrab ketdi. O‘qituvchilar xonasiga olib borsa kerak, deb battar qo‘rqib ketdim. Biroq u idoraga emas, sinfimizga yetaklab kirdi. Qiy-chuv qilayotgan bolalar bir zumda jimib qolishdi. O‘qituvchi partalar orasidan yetaklab o‘tib meni doska oldiga turg‘azib qo‘ydi. Sekin Qahramonga qaradim. Begunohgina bo‘lib derazaga qarab o‘tiribdi.

– O‘rtoqlaringni oldida ayt! – dedi sinf rahbarimiz dona-dona qilib. – Hozir nima qilding?

– Hech nima, – dedim yerga qarab.

– Teplitsani kim sindirdi?

– Bilmayman.

– Bilmaysanmi? – O‘qituvchi qahr bilan ovozi balandlatdi. – Bo‘lmasa, Pushkin tosh otdimi?

Tomog‘imga bir nima tiqilib turar, gapirsam yig‘lab yuborishimni bilar edim.

– Kim?! – dedi o‘qituvchi battar g‘azablanib.

Labimni tishlagancha bosh chayqadim.

– Mana bu, – dedi u barmog‘ini menga nuqib, – qilg‘iliqni qilib qo‘yib, tonyapti. – Uning ovozi birdan pasaydi. – Bolalar, uning yong‘oqqa tosh otganini hech kim ko‘rmadimi?

Itijo bilan o‘rtoqlarimga qaradim. Hamma jimjit edi.

– Sen-chi? – dedi o‘qituvchi ovozi tovlanib. – Sen ham ko‘r-madingmi, Qahramon?

Qahramon sekin o‘rnidan turdi.

– Ko‘rdim, – dedi ming‘illab. – O‘zi otdi.

Ko‘z o‘ngim qorong‘ilashib ketdi. Uning nima deyayotganini yaxshi eshitmasdim. Faqat bitta gap qulog‘im ostida jaranglab turardi: «Ko‘rdim, o‘zi otdi».

– Xayriyat! – o‘qituvchi bosh silkidi. – Oranglarda hech bo‘lmasa bitta mard bor ekan. O‘tir Qahramon. – U menga yuzlanib davom etdi. – Sen yolg‘onchisan! Yolg‘onchi bo‘lganing uchun qo‘rqoqsan. Dadangga borib ayt, hoziroq oynani joyiga keltirib qo‘ysin.

Ko‘zimga yosh quyilib kelar, butun sinfga, butun maktabga eshittirib hayqirgim kelardi: «Men emas, o‘zi otdi, o‘zi sindirdi! Ishonmasanglar cho‘ntagini qaranglar!» Shunday degim kelardi-yu, negadir ovozim chiqmasdi. Sinfdan otilib chiqib ketdim. Ko‘chaga chiqqandan keyin-gina yig‘lab yubordim. Uyga kelib entika-entika hammasini oyimga aytib berdim. Oyim boshimni silagancha, ohista yupatdi:

– Qo‘yaver, o‘g‘lim. Ba‘zan shunaqasi ham bo‘ladi. Faqat o‘zing unaqa qilma. Ko‘rdingmi, yolg‘on gapirgani uchun o‘rtog‘ingni yomon ko‘ryapsan. Agar yolg‘on gapirsang seniyam hamma yomon ko‘rib qoladi.

...Talaba edim. Farishtadek go‘zal, farishtadek pokiza bir qizni sevib qoldim. Oy sutdek yorug‘ nur sochgan oqshomlari uzoq sayr qilardik. Bizning «o‘z» xiyobonimiz, «o‘z» anhorimiz, «o‘z» skameykamiz bor edi. Keyin... negadir u mendan o‘zini olib qochadigan bo‘lib qoldi. Xayol suradi, ko‘zini yashiradi...

Aybim nimaligini bilolmasdim. Hasratimni eng yaqin do‘stimga aytardim. Do‘stim bilan tanaffus paytlari to‘rt tiyinklik talaballik somsasini bo‘lishib yerdik. Paxtaga, hasharga chiqqanda, bir kosada sho‘rva ichardik, biznikiga kelganida bir ko‘rpada yotardik. Do‘stim onamni «oyi» deb atar edi. Oyim ham uni «beshinchi o‘g‘lim», derdi. Shunday qilib, ham-

ma sirlarimni shu do'stinga aytardim. Do'stim ishning ko'zini biladigan yigit edi. «Qo'yavering, – derdi u yupatib, – qizlarning shunaqa noz-firog'i bo'ladi. Nimaga noz qilayotganini o'ziyam bilmaydi. Siz indamay yuravering, bir kuni o'zi bosh egib keladi...» Do'stim to'g'ri aytardi. Men endi oqshom saylari o'rniga kutubxonada o'tiradigan bo'ldim.

Imtihonlar yaqinlashib qolgan edi. Bir kuni qiroatxona yopilguncha o'tirdim. Ko'chaga chiqdim-u o'sha o'zimizning xiyobondan o'tgim keldi. Iliq yoz oqshomi edi. Osmonda to'lin oy pokiza nur sochar, yulduzlar xushchaqchaq porlar, bog' ustida shabada shodon shivirlar edi. Suv bo'yidagi o'zimizning skameykaga yaqin keldim. Keldim-u juda tanish, juda jarangdor kulgini eshitib, taqqa to'xtadim. Bu kulgini bir chaqirim naridan ham tanir edim. Ichimda bir nima uzi- lib ketgandek bo'ldi. Xuddi o'sha joyda, yaqindagina men bilan o'tirgan skameykada o'sha qiz o'tirardi. Mening o'rnimda esa... do'stim o'tirar, qizning yelkasidan quchib, ko'k-siga tortar, qiz esa undan o'zini olib qochgandek bo'lar, mening bag'rimda qanday kulgan bo'lsa, uning quchog'ida ham shunday g'amza bilan jilpanglar edi... Odam bir yo'la ham muhabbatidan, ham do'stidan ayrilib qolsa og'ir bo'larkan... Uyga qaytdim-u hovli o'rtasidagi supaga muk tushib yotib oldim. Hozir hech kimni, hatto onamni ham ko'rishga ko'zim yo'q edi. Ancha yotdim. Bir mahal ko'cha eshik tomonda do'stimning ovozi keldi:

– Assalomu alaykum, oyi!

G'azabdan butun vujudim qaltirar, ammo o'rnimdan turolmas, oyimning u bilan aylanib-o'rgilab ko'rishganini eshitib yotar edim.

Keyin uning xushchaqchaq tovushi eshitildi:

– Iya, bizning o'rtoqqa nima bo'ldi?

Bilmayman, sakrab turib basharasiga musht tushirdimmi yo ustimga egilganida urib yubordimmi... Shunisi esimdaki, u so'lagi sachrab ketgan labini artib qandaydir g'ayritabiiy, behayo iljaydi-da, indamasdan chiqib ketdi. Nariroqda oyim kaxt bo'lib turardi. Negadir madorim qurib yana yotib qoldim.

Osmonda xoin oy kezar, behayo iljaygancha harom nurini sochar, xiyonatkor yulduzlar xoinlarcha ko'z qisishar, xiyonatkor shamol xoinona qiqir-qiqir kular edi.

Bir mahal tepamga onam keldi. O'zimni uxlayotganga sohib ko'zimni chirt yumib oldim. U anchagacha yonimda o'tirdi-o'tirdi-da, sekin pichirladi:

– Qo'yaver, o'g'lim, ba'zan shunaqasi ham bo'lib turadi. Faqat sen...

Gapining davomini eshitmadim. Eshitishni xohlamasdim ham. «Nima men?! – dedim xayolan xitob qilib. – Men nima qilay? U ko'zing bu ko'zingni o'yaman desa, eng sirdosh kishilaring xiyonat qilsa, do'sting xiyonat qilsa, nima qilish kerak?! Birov xiyonatni shunchaki kasbga aylantirib olgani uchun, birov ishini bitirib olish uchun, birov hasad qilgani uchun xiyonat qilaveradimi? Shuning uchun bu dunyoni yolg'onchi dunyo deyishadimi? Unday bo'lsa, yashashning nima ma'nisi qoldi?! Qani ayting, nimaga ishonish kerak, kimga ishonish kerak?»

Yuragim gursillab urgancha xayolan shunday deb hayqirdim. Biroq vujudimni o'rtağan savollarga javob topolmasdim. Onam esa jimgina peshonamni silab o'tirar, qo'llari bilinar-bilinmas titrayotganini sezib turardim. Shunda to'satdan yana yosh bolaga aylanib qoldim. O'shanda akamning o'rtog'i al-dab ketganida, sinfdosh o'rtog'im tuhmat qilganda... onamning yupatishlariga ovungandek... Qalbimning zulmat bosgan qaysidir burchagida ojiz, ammo ishonchli bir nur yilt etdi. «Onang-chi, onang hech qachon xiyonat qildimi senga! Biron marta, aqalli bir marta xiyonat qildimi? Har kim har kimning ko'ziga cho'p solishi mumkin, har kim har kimga xiyonat qilishi mumkin. Faqat ona o'z bolasiga hech qachon xiyonat qilmaydi. Ehtimol, inson hayotining shuncha yillardan buyon davom etib kelayotgani shundandir».

Onamning bilinar-bilinmas titrab turgan qo'llarini tutdimu sekin labimga bosdim.

SURAT

Dunyoning ishlari doim shoshilinch. Odatdagidek tik turgancha nonushta qilayotgan edim. Onam odatdagidek qistardi:

– O’tirsang-chi, bolam. Birpas o’tirgin.

– Bo’ldi, ketdim.

– Shoshma, bolam. – Onam ko’zimga odatdagidan boshqacha, qandaydir mung bilan termildi. – Gap bor.

Tipirchilab soatga qaradim: hali benzin olish kerak, ishga borish kerak, keyin nashriyotga o’tish...

– Nima edi?

Onam ko’zimga hamon ma’yus termilib o’tirardi.

– Suratga tushaylik, – dedi to’satdan.

Ajablandim.

– Nega?

– Yaqinda men o’laman.

Onam bu gapni xuddi: «Qo’shninikiga chiqib kelaman», degandek ohangda aytdi. Kulib yubordim.

– Qo’ysangiz-chi, oyi.

Shunday dedim-da, chiqdim ketdim.

Oradan ikki hafta o’tdi-yu... Kechalari uyg’onib ketaman, o’ylayman. O’ylayman: sen nomard, sen ahmoq nimaga, nimaga o’shanda kuldging? Suratga tushishga vaqting yo’qmidi? Kerak bo’lsa topasan-ku! Kitob uchun, jurnal uchun, ish ustida, bog’da, ko’chada... Nima, sen kinoyulduzmisan? Jahonshumul shaxsmisan? Ana, bir dasta surating yotibdi. Har xil. Har yerda... Faqat... Onang bilan tushgan surating yo’q!

KITOB

Bugun kitobim chiqdi.

Har gal yangi kitobim chiqishi bilan birinchi nusxasini onamga atar edim. Har gal bir xil so’z yozib berardim: «Birinchi o’qituvchim – onamga!» Onam kitobni ko’rishi bilan ko’zlari quvonchdan porlab ketar, uzundan-uzoq duo qilar, peshonamdan o’pib, yakkash bitta gapni takrorlar edi.

– Sen mening suyangani tog'imsan, o'g'lim...

Keyin xuddi birov olib qo'yadigandek, kitobni yostig'ining tagiga yashirardi. Shunda men kitobim chiqqani uchun o'zimdanda ko'proq onam quvonganini bilib turardim.

Bir kuni mahallaning narigi chekkasida turadigan nonvoynikiga kirib qoldim. (Nima yumush bilan borganim esimda yo'q.) Qarasam, yog'och so'rida kitobim yotibdi. Varaqlari titilgan, oftobda sarg'ayib ketgan. Qiziqib qo'limga oldim. O'qisam, o'zimning dastxatim: «Birinchi o'qituvchim – onamga!»

O'shanda nima uchun bunday ahvolga tushganimni bilmayman. Xuddi birov meni masxara qilayotgandek bo'lib ketdi. Kelib onamga to'ng'illadim:

– Kitobni yetti mahalla nariga tashlab keling, deb berganmidim sizga!

Onam aybdor qiyofada ma'yus jilmaydi.

– Mavlu hech qo'ymadi-da, bolam. «Bitta o'qib beraman», dedi.

– Mavludagacha yana mingta qo'ldan o'tgani ko'rinib turibdi, – dedim zarda bilan. – Maqtangansiz.

– O'zingni siqma, jon bolam. Hozir olib kelaman.

Chindan ham, o'sha kuni kitob qaytib keldi...

Har gal kitobim chiqsa, onam bir gapni aytardi:

– Sen mening suyangani tog'imsan, o'g'lim...

Bilmagan ekanman, men onamning emas, onam mening suyangani tog'im ekan. Tog'im to'satdan qulab tushdi.

Bugun yangi kitobim chiqdi. Birinchi nusxasini emas, bitta nusxasini emas, oltmish ming kitobning hammasini onamga bag'ishladim. Lekin...

MAHALLANING «SHAYXI»

Qachondir uning ismi bo'lsa bo'lgandir. Biroq mahallada hech kim uning otini bilmaydi. Hamma Shayx deb chaqiradi.

Aytishlaricha, urush paytida bir beva xotin besh-olti yoshlardagi bolasi bilan shu yerga kelib qolgan. Insofli odamlar beva choyxona yonboshidagi pastak hujrani ajratib

berishgan. Bola bari bir bola-da. Bahorda hujraning tomiga chiqib varrak uchirayotgan ekan, varrak havolagan sayin qiziqib ketib ipni torta-torta tisarilib boribdi-yu, tomdan chalqanchasiga yiqilib tushibdi. Sho'rlik onaning dod-faryodiga choyxo'rlar yopirilib chiqishsa, bolaning boshi yorilib, qonga belanib yotganmish. Hoji buvi uning boshiga kigiz kuydirib bosibdi, qorakuya suribdi, haytovur, bola tuzalib ketibdi. Faqat esi aynibroq qolibdi. O'shandan buyon hech kim uning biron marta yig'laganini ko'rmagan. Qachon qarasangiz, iljayib turadi. Iljayganda ham tilining uchi og'ziga sig'may doim chiqib turadi. Shundan bo'lsa kerak, onda-sonda ustara tegadigan do'rdoq labining ikki cheti oqarib yotadi. Urushdan keyin onasi vafot etadi-yu, Shayx yolg'iz qoladi. Eski choyxona buzilganida ularning hujrasidan ham nom-nishon qolmadi. Biroq Shayx ko'chada qolgani yo'q. Mahalladagi hamma uy Shayxniki. Uning uchun hamma eshik ochiq. U biznikiga ham tez-tez kelib turadi. Onam bilan uzoq-uzoq gaplashganini ko'rardim-u onam bu devona bilan nimani gaplashishiga aqlim etmasdi.

Jamiki to'y, jamiki ma'raka Shayxsiz o'tmaydi. Uning o'z vazifasi bor: samovar qo'yadi. Xotinoshida mahalla otini, nikoh-u bazmlarda to'yboshi erkaklar Shayxning xizmatiga muhtoj.

– Shayx, to'rt choynak choy! Uch choynak famil, bir choynak ko'kidan bo'lsin.

– Hodzir...

Shayx g'alati gapiradi, «z»ni aytolmaydi, «dz» deydi, «s» deyolmaydi, allaqanday «ts» qilib aytadi.

– Shayx tezroq! Nozik mehmonlar kelib qoldi.

Shayx shoshilmaydi. Ishini bilib qiladi.

– Tsekin. Nodzik bo'tsa, o'dziga, – deydi iljayib.

Odamlar ranjimaydi. Shayxning puxtaligini bilishadi. Shuncha yildan beri bironta to'yda choynak darz ketmagan, biron mehmon choysiz qolmagan.

U faqat pivo ichadi. Ko'p emas, ikki shishagina. To'y egalari Shayxning ulushini alohida ajratib qo'yishadi. To'y tarqashi

oldida, xizmatini qilib bo'lgandan keyin Shayx shishani og'ziga qo'yib pivo ichib oladi-da, birdan o'yinga tushadi. Yoqavayron bo'lib, og'zidan ko'pik sachratib xo'p o'ynaydi.

Odamlar qarsak chalgan sayin balandroq sakraydi:

– Bo'sh kelma, Shayx!

– Malades, Shayx! Orangutan bo'p ket-e!

Bunday «maqtovlar» Shayxni battar jazavaga soladi. Har tepinganda yer zirillab ketadi.

Ba'zan hangomatalab yigitlar Shayxni o'rtaga olib qolishadi.

– Bu... to'yni qachon boshlaymiz, Shayx?

Shayx tilini chiqarib iljayib qo'yadi.

– Senga ham xotin olib beraylik bundoq.

– Xotinmas, qidz...

– A?.. Voy ko'nglingning ko'chasidan o'rgildim! Seni ko'rgan qiz infarkt bo'lib «Grudnoy xirurgiya»ga tushadiku!

Shayx xafa bo'lmaydi. Umuman, xafa bo'lishni bilmaydi. Iljayadi.

Onamning yigirmasi bo'layotgan edi. G'ira-shira tong ota-yotganda eshikdan ko'ylakchan Shayx lapanglab kirib keldi.

– Iya, ana, Shayx kelib qoldi! – dedi allakim tantana bilan.

– Qani, samovarga o'zing qaray qol.

Ammo Shayx hovli burchagida turgan samovarlar tomonga yurmadi. Hech kimga qaramay bir hatlab ayvon zinasidan chiqdi-yu, oyimning xonasiga yo'naldi.

– Hoy, Shayx o'lgur, qayoqqa? – ayollardan biri uning yo'lini to'sdi. – U yerda qariyalar o'tiradi.

– Qoch! – dedi Shayx ko'zini olaytirib. Keyin onamning xonasiga kirdi-yu, to'satdan o'zini yerga otdi.

– Oyi! – dedi xirillab. – Oyi-i-i!

Yoqasiga chang solib bir tortgan edi, kir ko'ylagi shir etib yirtildi-da, qop-qora, baquvvat yelkalari titragancha og'zidan ko'pik sachratib hayqirdi:

– Oyi! Oyi!

U har «oyi» deganda boshini yerga urar, yerni mushtlar edi.

Birpasda peshonasi momataloq bo'lib ketdi.

– Oyi! Qayoqqa ketdidz, oyi!

Umrida yig'lamagan Shayxning nolasi hammani karaxt qilib qo'ygan edi. Kimdir ko'tarmoqchi bo'lgan edi, Shayx siltab yubordi.

– Tegmanglar! – dedi allakim pichirlab. – Mayli, yig'lab ol-sin.

Anchadan keyin u gandraklab o'rnidan turdi. Hech kimga qaramay hovliga tushdi-yu, indamay chiqib ketdi.

«TOY»

Bultur bahorda eshigimiz oldidagi gullarni sug'orayotgan edim, yap-yangi «Moskvich» kelib to'xtadi. Mashina eshigi ochilib, zabardast gavdali yigit tushib keldi. Taniy olmadim.

– Hormang, dehqonchilik katta-ku! – dedi notanish yigit do'rillagan ovoz bilan.

Shunda hayratdan baqirib yubordim:

– Iya, Toymisan?

Ha, xuddi o'sha Toyning o'zi. Faqat shuncha bo'y, bunaqa uzun qo'l-oyoqlarni qayoqdan oldi ekan! Yaqindagina buloqdek oqib turadigan burnini eplolmay mashaqqat chekadigan bola edi.

– Poshsha oyimlarni ko'rgani keldim! – dedi bahaybat qomatiga uncha mos kelmaydigan alpozda muloyim jilmayib. Uzun oyoqlarini katta-katta bosib hovliga kirdi-yu, onamga duch keldi.

Qiziq, onam uni darrov tanidi.

– Voy, o'zimning toychoq o'g'limdan aylanay! Voy, o'zimning o'g'lim kelib qolibdi-ku!

Onam peshonasidan o'payotganda Toy ikki bukilib turdi.

– Mashina teguvdi, – dedi yana iljayib. – Sizdan fotiha olgani keldim. Yuring, bir aylantirib kelay.

Toy onamni oldingi o'rindiqqa o'tqizdi. Yarim soatcha aylantirib keldi.

Onamning yosh boladek birovning mashinasiga tushib «kataysa» qilishi menga erish tuyuldi. Ammo onam xursand edi.

– Nordek yigit bo‘pti, – dedi quvonib. – Istalovoyda shep-povar ekan. Xudoyo umridan baraka topsin.

Toy keyin ham o‘tgan-ketganda biznikiga tez-tez kirib turadigan bo‘ldi.

Uni har ko‘rganimda bolaligimni eslayman. Kichkinaligimizda oramizda eng bo‘sh-bayov bola shu edi. Uyimizning orqasida kattagina maydoncha bo‘lardi. Uzoq-yaqindan mol boqishga kelgan bolalar shu yerda yig‘ilib shovqin-suron solib o‘ynardik. Toy hammadan uzoqdan – Beshqo‘rg‘ondan o‘ziga o‘xshash yuvosh, shoxsiz sigirini oldiga solib kelardi.

Har faslning o‘z o‘yini bor: erta bahorda chillak, varrak, yozda futbol, kech kuzda lanka tepish... Faqat ikkita bola o‘yinga ko‘p qo‘shilmasdi. Bittasi – ko‘zlari doim javdirab turadigan Xo‘ja, yana biri – Toy. Xo‘janing o‘zi o‘yinga uncha qiziqmas, Toyning esa o‘z yumushi bor edi. Nega deganda zimmasida mol boqish vazifasi bor. Birovning daydi sigiri, birovning shaytonga dars beradigan echkisi zum o‘tmay ekin oralab ketadi. Shunda mo‘ylovi qorayib, do‘rillab qolgan jo‘raboshimiz buyuradi:

– Toy! Galing keldi, echkini qaytar!

– Sigirga qara, Toy, sigirga!

– Toy! Qo‘y kartishkaga oralab ketdi-ku!

Negadir Toyning navbati hammanikidan tez kelaverardi. Sigiri xuddi o‘rgatib qo‘ygandek egasidan nari ketmaydi. Ammo boshqalarning moliga ham kimdir qarashi kerak-ku. Toy burnini tortib qo‘yadi-da, indamay polizga qarab yuguradi. Dikonglab sakrayotgan takani qaytarib kelguncha bi-ron buqacha dumini xoda qilib jiydazorga yugurgilab qoladi... O‘ynab-o‘ynab charchaganimizdan keyin hammamiz tol soyasida dam olamiz. Jo‘raboshimiz dadasi urushdan olib kelgan shinelni o‘tga yoyib, ustiga yonboshlaydi-da, maza qilib esnaydi:

– Toy, biz charchadik. Bir mizg'ib olmasak bo'lmaydi. Sen dejursan, mollarga qarab turasan.

Toy burnini jahl bilan tortadi-yu, indamaydi.

Bir kuni u astoydil yalindi:

– Meni Toy demanglar. O'zimning otim bor – Toyir.

Jo'raboshimiz quvlik bilan hammaga bir-bir qarab qo'ydi.

– Bo'pti! – dedi do'rillab. – Senga uch kun muhlat. Uch kungacha hammaning molini yaxshilab boqsang, Toy otingni o'zgartiramiz. Ammo kechqurun sigirimning elini tirsillab tursin, bildingmi?

Chindan ham Toy uch kungacha sidqidildan xizmat qildi. Biz maza qilib futbol tepdik. To'rtinchi kuni jo'raboshimiz «majlis» to'pladi.

– Bolalar, – dedi tantana bilan. – Endi Toyni hech kim Toy demasin. Bugundan boshlab uning oti – Xo'tik. Yana bir yil harakat qilsang, o'sib Eshak bo'lasan.

Hammamiz xaxolab kulib yubordik. Toy bolalarga birma-bir qarab chiqdi-da, burnini tortdi. Indamay yer chizib o'tiraverdi.

Chillak o'yinining shafqatsizroq bir qoidasi bor: yutqazgan bola zuvlab nafasi yetmay qolsa, bir oyoqda hakkalaydi. Qoqilib ketsami, ikkinchi oyog'i yerga tegsami, tamom! Tag'in tayoq bilan chillakni urib sanaladi-da, yana chillak otiladi. Chillak borib tushgan joydan qaytadan zuvlash shart.

Bir gal Toyni salkam yarim chaqirim joydan zuvlashga majbur qildim. Turgan gapki, nafasi etmadi.

– Lo'kill! – dedim baqirib.

U chap oyog'ini ko'targancha hakkalab sakray boshladi. Ammo o'n qadam ham yurolmadi. Har sakraganda burni bu-loqdek qaynaydi. Qayta-qayta artgani bilan foydasi yo'q. Bolalar xaxolaydi. Ayniqsa, men huzur qilib kulaman. Oxiri bo'lmadi – Toy yiqilib tushdi.

– Bo'ldi! Qaytadan zuvlaysan.

– Zuvlamayman!

– Zuvlaysan!

– Zuvlamayman! Zuvlamayman! – Toy to'satdan jazavasi tutib yerni mushtlagancha yig'lab yubordi. – Hammangni yomon ko'raman! Ayniqsa sen yomonsan!

Shovqin-suron bilan bo'lib onamning chaqirgani- ni eshitmay qolibman. Bir mahal qarasam, tepamda onam turibdi...

– Tur, bolam, – onam Toyning boshini siladi. Etagini ko'ta- rib, uning burnini artdi. – Voy, onang o'rgilsin, qo'y, yig'lama, bolam. – Keyin meni chetga imladi. – Bu yoqqa yur-chi!

Nariroqqa bordim.

– Nega ukangni yig'latasan? – dedi qahr bilan.

– Qaysi ukamni?

– O'sha ukangni!

– Toy-ku! Qanaqasiga ukam bo'lsin? – dedim iljayib.

– Shunaqasiga! Nega qiynaysan bola bechorani? Yog'och- ning bo'shini qurt emay o'lsin.

– G'irromlik qilmasin-da, bo'lmasa! – dedim chiyillab.

– Nega zuvlamaydi?

– O'lib qoldingmi shu bilan?..

O'shandan keyin ko'p o'tmay Toyalar ko'chib ketishdi. Qayoqqaligini bolalar surishtirishmadi ham.

Toy... o'sha o'zimizning Toy shunday yigit bo'lganiga ha- mon hayron edim.

Onam vafot etganda Toy onasi Niso xolani boshlab keldi. Keyin ham ko'p yelib-yugurdi. Kunora keladi.

«Bizga xizmat bormi?» deb mashinasini to'g'rilab turadi.

Qaysi kuni ishdan kelsam, eshik oldida yana Toyning ma- shinasi turibdi. Qarasam, ayvonda Toy bilan Niso xola o'tiri- shibdi. Sochlari oqarib ketgan Niso xola men bilan aylanib- o'rgilib ko'rishdi.

– Poshsha opamni tush ko'ribman, – dedi ko'ziga yosh olib. – Toyirjonni yetaklab yurgan emishlar. Shunga bir xabar olay, deb keldim. – U bir zum indamay qoldi-da, ovozi tovla- nib davom etdi: – Poshsha opam qandoq edilar-a! Toyirjonni qandoq yaxshi ko'rardilar-a!..

Niso xola ko'zimga tikilib ohista so'radi:

– Bilasiz-a?

– Bilaman, juda yaxshi ko'rardilar, – dedim bolalikdagi o'sha voqealarni eslab.

Niso xola ko'zimga yana diqqat bilan tikildi.

– Aytgan bo'lsalar kerak?

– Nimani?

– Aytmaganmilar?

– Nimani aytadilar! – dedim hayron bo'lib.

– Iya, Toyirjon sizning ukangiz-ku! – Niso xola astoydil ajablandi. Keyin ma'yus tortib jimib qoldida, xo'rsindi. – O'shanda siz talpinchoq bo'lib qolgan edingiz. Toyirjonning chillasi chiqmagan... Xudoning ham bandalariga atagan azobi ko'p ekan. Bir kechada kasalga chalinib qoldim. Ko'kragimga yomon yara chiqib, qirq kun «ol ket, ol qo'y» bo'lib yotibman deng... Ayni qahatchilik, urush, birov birovga holing nima kechdi, deyishi mahol... O'zim-ku, mayli, bolam o'lib qoladi, deyman. Dokaga angishvonadek yog'mi, nonmi o'rab chaqaloqning og'ziga solib qo'yishadi. Shunda deng, bir kuni Poshsha opam kelib qoldilar. Aylanib-o'rgilib, Toyirjonni bag'rilariga bosib emizdilar. Shu yerdan Beshqo'rg'onga saratonda kuyib har kuni uch marta qatnaydilar. Qirq kun shunday qildilar. Bir ko'kragini siz emasiz, bittasini – Toyirjon. – Niso xola hiqillab qoldi. Yosh g'iltillagan ko'zini ro'molining uchi bilan artirdi. – Qandoq xotin edilar-a! Nima bilan rozi qilishimni bilmayman. So'rasam, urishib berdilar. «Voy, gapingiz qurmasin, ovsin, ona sutiyam sotiladimi», deydilar. «Birovga yaxshilik qilib, ketidan tama qilgan odamning savobi gunohga aylana-di», deydilar... Qandoq edilar-a!

Niso xola ro'molining uchini g'ijimlagancha o'yga toldi. Men ham, shu paytgacha o'zim bilmagan ko'kaldosh ukam Toyirjon ham bir nuqtaga tikilib qolgan edik. Har qaysimiz o'z o'yimiz bilan band edik, biroq hammamiz bir odamni – onamni o'ylardik.

QANOAT

Otamning jahli yomon edi. Badjahl bo'lib aka-ukalardan, biron tamizni chertgan emas. Biroq onam: «Hoy, ehtiyot bo'l, adangning jahllari yomon», deb shunchalik uqtirib qo'yganki, otamizni ko'rishimiz bilan hammamiz yuvosh tortib qoldik.

Tirikchilik vajidan bo'lsa kerak, otam kechalari soat tuzatardi. Qo'ni-qo'shni, mahalla-ko'yda kimning soati buzilsa, biznikiga olib kelar, otamning hujrasida katta-kichik soatlar muttasil chiqillab turar edi. Onam bizni bu hujraga hech yo'latmasdi. Bir kuni ukam ikkalamiz u yerga kirsak, stol ustida kichikroq piyolaning og'zidek keladigan zanjirli cho'ntak soati yotibdi. Qopqog'i, oynasi ochilgan, murvatlari bir chekkaga tartib bilan terib qo'yilgan. Aka-uka o'zimizcha «ustachilik» qildik. Soatning yurishidan darak yo'q. Bir mahal narigi uyda onamning sharpasini sezib qoldig-u sekingina sirg'alib chiqib ketdik.

Kechqurun otam hujraga kirishi bilan xunob bo'lib qichqirdi:

– Soatga kim tegdi?
– Hech kim kirgani yo'q-ku! – dedi onam hayron bo'lib.
– Hammasini sohib tashlabdi-ku! – otam jahl bilan chiqib keldi. Qo'lida biz «tuzatgan» soat. – Mili yo'q. Egasiga nima deyman!

Ukam ikkalamiz churq etmay mo'ltirab o'tiribmiz. Yaxshi hamki akalarimiz ko'chada, bo'lmasa, hamma ayb o'shalarga tushishi aniq.

Ko'p o'tmay ovqat keldi. Ukamga yog'och qoshiq, menga temir qoshiq tegdi. Ikkalamiz qoshiq talashib qoldik. Ukam u yoqqa tortadi, men bu yoqqa. Ikki orada kosa dumalab, dasturxonga sho'rva to'kildi. Boyagi xunobgarchilik ustiga bunisi ham qo'shildi-yu, biz bir yoqda qolib otam onamni tushirib qoldi. Aka-uka pildirpis bo'lib, in-inimizga kirib ketdik. Onam sho'rlikning qovog'i ko'karib chiqdi. Achindik. Ammo nachora?..

Ertalab tursam, otam ishga ketgan, hovli tomondan ayol kishining shang'illagani eshitiyapti. Ovozidan tanidim: qo'sh-nimiz Mo'min akaning xotini. Mo'min aka – ketmonchi. O'zi ham mo'mingina odam. Xotini boshqacharoq. Katta-yu kichik hamma uni Kelinoyi deb chaqiradi. Kelinoyining qiziq odati bor. Ichida gap yotmaydi. Uyida qaysi sholchaga xokandozdan cho'g' tushib, qancha joyi kuygani, qaysi o'g'li sholg'omni yomon ko'rishi, qaysi qizining sochiga sirka oralagani – hammasini birpasda mahallaga yoyib chiqadi.

– Ketaman! – dedi u ovozini baralla qo'yib. – U qo'ymasa, mana man qo'ydim! Ketaman! Ketgandayam uyini vayron qilib ketaman!

Tushundim. Bundan chiqdi, Kelinoyi eri bilan urishgan. Uyida sal janjal chiqsa, albatta oyisinikiga «ketadigan» bo'lib qoladi. Tomosha ko'rish uchun asta mo'raladim.

– Nima bo'ldi o'zi, ovsinjon? – dedi onam sekingina.

– Kecha mani shundoq so'kdi, shundoq so'kdi, yigitgina o'lgur! – Kelinoyi ikki qo'li bilan sharaqlatib soniga shapatiladi. – Onamni so'kdi-ya, bo'yginang go'rda chirigur.

– Qo'ying, xafa bo'lmang, – deb onam uni yupatishga urindi.

– Nimaga xafa bo'lmas ekanman? – Kelinoyi yana ham qattiqroq shang'illay boshladi. – Kechqurun o'sma ezib qo'yuvdim. Shu savil qurib qolmasin, deb qoshimga qo'ya qoluvdim. Ha, moshkichiri jindak tagiga olib, qotib ketibdi. Shungayam ota go'ri qozixonami? «Pardoz-andoz qilgandan ko'ra ovqatingga qarasang o'lasanmi!» deydi-ya, go'rso'xta! Ha, pardoz qilsam, o'ynashimga qipmanmi, qirchiningdan qiyilgur! Qirmochmi, balomi, zahringga yeyavermaysanmi, yergina yutgur! Xah, onamni so'kkan tillaring tanglayingga yopishgur! Tag'in nima deydi, deng? Aybni menga to'nkaydi: tiling bir qarich, deydi. Voy, tilimni gapirgan tillaring jodida qiyma-qiyma bo'lsin-a. Yeldek kelib, seldek olmasa aslo rozimasman!

– Qo'ying, ovsinjon, – onam ma'yus jilmaydi. – Oshsiz uy bor, urishsiz uy yo'q... Qarg'amang bechorani.

– Voy nega qarg’amas ekanman? Og’zi-burningdan laxta-laxta qoning kelgurni, nega qarg’amas ekanman? Ketaman!

– Olti bola bilan qayoqqa borasiz, ovsinjon? – dedi onam kulimsirab. – Jo’jabirdek jonsiz. Shularning shukurini qilsangiz-chi.

– E, oltita bolamni oydingda oyog’im bilan boqib olaman. Oyiginamning tor qorniga siqqan keng uyiga sig’maymanmi? Birov mani ko’kragimdan itarmas. Mana shu ajalning tig’i parroniga uchragur bilan turgandan ko’ra... – Kelinoyi birdan jimib qoldi. Kipriklarini og’ir-og’ir pipirratib onamga uzoq tikildi-yu, ovozi pasaydi. – Voy, yuzingizga nima qildi?

– O’tin tegib ketdi, – dedi onam sekingina. – Qarasam, o’tin o’lgur qolmabdi. Bolalar o’qishda, adasi ishdalar. Ko’z-liroq sarjin ekan, tesha bilan urganimni bilaman... – Onam qovog’ini silab qo’ydi. – Adasi ishdan kelib juda xafa bo’ldilar. «Birpas sabr qilmaysanmi, o’zim yorib bermaymanmi», dedilar.

Men turgan joyimda qotib qoldim. Onam yolg’on gapirardi. Yolg’on gapirardi-yu, negadir bu menga juda yoqar edi...

– Ana! – Kelinoyi tag’in shang’illadi. – Sizning eringiz o’tiningizgacha yorib beradi. Maniki bo’lsa, bir paqir suv olib kelmaydi, qo’lginang sinib akashak bo’lgur. Uyim-joyim deb bo’ynini egmaydi, bo’yniginang kesilgur, eshshak! Xudoyo bo’yniginang hazrati Alining qilichida kesilmasa, u dunyo-bu dunyo rozimasman-a!

Ortiq qarab turolmadim. Negadir yig’lagim keldi.

...Hozir ham eri sal qovog’ini solsa, «melisa» bilan qo’rqitib, «o’n besh sutkani» pesh qiladigan ba’zi xotinlarni ko’rsam, onamning qanoatini, Kelinoyining qarg’ishlarini eslayman.

SOVCHILAR

Ishdan charchab qaytdim. Bilamanki, bunaqa paytda televizor ro’parasiga o’tirsangiz, tamom! Bahona o’zidan o’zi topilaveradi. Bosh qurg’ur toliqqani, yangi film boshlangani...

Yaxshisi, kabinetga kirib ishlash kerak. Hech bo'lmasa kitob o'qish... Jurnalning yangi sonini varaqlab o'tirsam, eshik taqillab, qassob qo'shnimizning qizi – Guli kirib keldi.

– Kel, Guli, – dedim jurnalдан bosh ko'tarmay. – Yaxshimisan?

Guli eshik oldida turib qoldi.

– Ensiklopediya kerak edi, – dedi negadir qovog'ini solib.

– Ana, xohlagan tomingni olaver.

Shunday dedim-u yana jurnalni o'qishga tushdim.

Ko'p o'tmay Guli ishini bitirdi shekilli, eshik oldiga bordi. Ammo chiqib ketmadi.

– Menga qarang, – dedi eshik tutqichini ushlab. – Siz hayotiy problemalargayam aralashasizmi yo nuqul kitob yozaverasizmi?

Rostini aytsam, esankirab qoldim.

Bu qizning falsafa fakultetida o'qiyotganini eshitgandim, mahalladagi eng «modniy» qizlardan ekanini, jinsi shim kiyib yurishini bilardim-u kechagina ko'chada cherta o'ynab yurgan qizaloqdan bunchalik ilmoqli savol kutmagan edim. Beixtiyor jurnalni bir chekkaga surib qo'yib unga tikilib qoldim. Avvalgidek sansirashni ham, sizlashni ham bilmasdim.

– Nima bo'ldi? – dedim dovdirabroq.

Guli kresloga o'tirarkan, qoshini chimirdi.

– Mana, sizlar eskilik sarqitini yo'qotish kerak, u-bu deb yozasiz, to'g'rimi?

Indamay bosh silkidim.

– Unaqa bo'lsa nimaga ko'zingizning oldida bo'p turgan sarqitga qarshi kurashmaysiz?

Ko'rdimki, ro'paramda cherta o'ynab yurgan qizaloq emas, jiddiy odam o'tiribdi.

– Kechirasiz, – dedim sizsirab. – Nima bo'ldi o'zi?

– Sovchi degan gap qayoqdan chiqqan? – Guli jahl bilan qo'l siltadi. – Hali unisi keladi qiyshayib, hali bunisi keladi, tugunini osiltirib!

«E, bo'ldi, gap buyoqda ekan-da!»

Kulib yubormaslik uchun labimni tishlab, uni yupatgan bo'ldim.

– Qizlik uy bozor! Keladi-da, xaridorlar! Yaxshi qiz ekan-sizki, sovchilar keladi.

– Nima, bozor bo'lib men echkimanmi! – Jahli chiqqanidan Gulining yuzi qizarib, chiroyli kipriklari pirpirab ketdi.

– Hech kim sizni sotib yuborayotgani yo'q-ku, – dedim kulib. – Shunaqa bo'ladi-da taomili!

– Kitobda boshqa gaplarni yozasiz-ku! – Guli jahl bilan qo'l siltadi. – Umrimda ko'rmagan o'g'lini maqtaydi. O'qituvchi deydi. Boshimga uramanmi!

– Balki o'g'li rostdan ham yaxshi boladir...

– Mard bo'lsa o'zi gaplashsin! Onasini elchi qilishga balo bormi? Jinimdan yomon ko'raman, shunaqa lattachaynar yigitlarni!

Bildimki, Gulining o'z «yigiti» bor. Yana yupatdim.

– Sovchi degani keladi. So'raydi, surishtiradi...

– So'ramasayam hammasini biladi.

– O'zingiz xohlagan yigitning onasiyam keladi-da, bir kun.

U «kelib-kelib senga maslahat solamanmi», degandek hafsalasi pir bo'lib chiqib ketdi. Xona jimjit bo'lib qoldi. Shunda g'alati xayollarga bordim. Sovchi desa muncha hurkmasa bu qiz! Axir ota-onasi oyoq-qo'lini bog'lab birovga berib yuboradigan zamon emas-ku, hozir! Shuni o'yladim-u bir vaqtlar sovchilar bizning ham eshigimizning «turmugini buzgani» yodimga tushdi.

* * *

Erta bahor edi. Kunlar ilib qolgan, ammo yerdan hali qishning zahri ketmagan, unda-munda yovvoyi sarimsoqlar nish urgan, tol novdalari sarg'ish rang olib, hushtak yasashga yaroqli bo'lib qolgan... Opam ishda, akalarim maktabda. Bir o'zim zerikkanimdan darvoza oldida cho'zilib yotgan xariga minib olgancha, burnimni tortib-tortib akamning qalamta-roshida hushtak yasab o'tirardim. Kuchugim oyog'im ostida

o'zini oftobga toblab yotar, ora-chora itpashshalarni quvib, dumini tishlar, ammo pashshalar tutqich bermay uchib ketar, zum o'tmay, yana qo'nib g'ashiga tegardi.

Bir mahal kuchugim dik etib turdi-yu, akillagancha yugur-gilab qoldi. Ellik qadamcha narida kelayotgan ikki xotinni ko'rdim. Biri paranji yopinib olgan, past bo'yli, qo'lida hassa-tayoq, oqsoqolanib qadam tashlaydi. Yana biri yoshroq, bo-shiga g'ijim ro'mol o'ragan, atlas ko'ylagining ustidan baxmal nimcha kiygan. Har ikkalasining qo'lida tugun borligini ko'r-dim-u darvozadan baqirib kirdim.

– Oyi! Opamga sovchilar kelyapti!

Sovchi xotinlarni uzoqdanoq taniydigan bo'lib qolgan-man. Albatta qo'lida tuguni bo'ladi. Keyingi paytda uyimizga bunaqa xotinlar serqatnov bo'lib qolgan: kun ora har xili ke-lib ketadi.

Oyim ayvonda cho'kkalab o'tirgancha un elayotgan ekan.

– Voy o'lay, – dedi-yu, ildam o'rnidan turdi. Elakni supra-ga o'rab, hujraga yugurdi. Zum o'tmay qo'lini yuvib chiqdi-da, mehmonlarni kutib olish uchun shoshildi. Oyimdan oldinroq men yetib bordim. Mehmonlar darvozaga yaqin kelib qolish-gan, kuchugim ularning atrofida gir aylanib vovullar, goh uni-siga, goh bunisiga «hujum» qilar edi. Ayollar itga qarab-qarab sekin yurib kelishardi. Kuchugimga pakana xotin xunukroq ko'rindi shekilli, paranjisining etagiga yopishdi.

– O't! – dedim o'dag'aylab.

Kuchuk bo'lsa meni ko'rib ruhlanib ketdi, pakana xotinga koptokdek otildi. Ammo xotin, pakana bo'lsayam balo ekan! Hassasi bilan mo'ljallab bir tushirgan edi, kuchuk oqsoqolan-gancha angillab qochib qoldi. Ancha nariga borib, orqa oyo-g'ini yaladi.

– Voy o'rgilaylar! – dedi onam eski qadrdonlarini ko'rgan-dek, quvonib. – Xush kepsizlar!

U har ikkala ayol bilan quchoqlashib ko'rishdi. G'ijim ro'-molli ayol ko'rishayotganda nima uchundir oyimning sochini hidlagandek bo'ldi. Onam pakana xotinning paranjisini qo'l-

ga oldi. Aylanib-o'rgilib, uyga boshladi. Atlas ko'ylakligi esa negadir lip etib oshxonaga kirib ketdi. Zum o'tmay chehrasi yorishib chiqib keldi.

Akamning qalamtaroshini joyiga qo'yish bahonasida sekingina sirg'alib uyga kirdim. Oyim yaqinda ko'milgan tancha o'rniga qo'yilgan xontaxta atrofiga darrov ko'rpacha yozdi. Tokchadan patnis oldi. Patnisda nimalar borligini aniq bilaman: turshak, chaqilgan yong'oq, jiyda, oltita zog'ora non, bitta likopchada maydalab qirqilgan kalla qand. Qand tanqis bo'lsa ham oyim bu – mehmonlarga atalgan deb ko'p tayinlagani uchun biz – bolalar unga tegmasdik. Mehmonlar fотиha o'qishdi. Oyim choy quyib uzatdi.

– Endi, o'rgilay, – deb gap boshladi atlas ko'ylakli xotin, uzoq hol-ahvol so'rashganidan keyin, – agar taqdir qo'shgan bo'lsa qarindosh bo'larmiz, degan umidda eshigingizni su-purgani keldik.

Oyim indamadi.

– Olib o'tiringlar, – dedi anchadan keyin dasturxonga imo qilib.

– Eshitdik, o'zim o'rgilay, – dedi pakana xotin, – tag-zotli odamlar ekansiz. Bolalar katta bo'lgandan keyin ota-ona zim-masidagi qarzini uzgisi kelib qolarkan. Bizning o'g'limiz ham yaxshi, mo'min-qobil yigit. Muallim...

U, «endi siz gapiring», degandek atlas ko'ylakli ayolga sekin burilib qaragan edi, sochining uchiga taqilgan so'lka-voylari jiringlab ketdi.

– Bizlar ham hurmat ko'rgan odamlarmiz, – atlas ko'ylakli xotin qalin bilaguzuk taqqan qo'llari bilan o'zi keltirgan tu-gunning bog'ichini yecha boshladi.

– Ovora bo'lmang, aylanay, – dedi oyim uning qo'lidan ohista tutib. – Nasib etsa, hali ko'p borish-kelish qilamiz.

Oyim hech qaysi sovchining dilini og'ritmas, ammo sov-chilar tugib kelgan nonni sindirishga yo'l ham qo'ymasdi. Ho-zir ham shunday qildi.

– Mayli, sizlar ham so'rang, surishtiring, – dedi pakana xotin choy ho'plab. – Qa'nida turamiz. Shundoq guzar oldidagi

qo'shqavat darvoza. Odilxo'ja desangiz hamma biladi. Mahmud bukning yonidagi hovli.

– Ovsinim kuyov bo'lmishning onalari! – Atlas ko'ylakli ayol jilmaydi. – Muborak chevar desangiz hamma taniydi. «Zinger» mashinalari bor.

Meni Odilxo'ja-yu Mahmud bukur ham, Muborak chevar-u, «Zinger» mashinasi ham qiziqtirmas, ikki ko'zim qandda edi. O'zimning borligimni bildirib qo'yish uchun qalamtaroshni qo'limdan tushirib yubordim. Oyim yalt etib qaradi-yu, pastki labini tishlab, bilinar-bilinmas bosh chayqab qo'ydi. Bu – «uyat bo'ladi, chiqib ket», degani edi. Qanddan umidimni uzib chiqib ketishdan bo'lak choram qolmadi. Yarim soatdan keyin sovchilar ketishdi. Kuchugimning alami ichida qolgan ekan shekilli, oyimning hayhaylashiga qaramay, sovchilarni ancha joygacha «kuzatib» keldi.

Uch kundan keyin sovchilar tag'in kelishdi. Sochining uchiga so'lkavoy taqqan paranjili xotin bilan yana o'sha novcharog'i. Bu safar novcha xotin qarg'ashoyi ko'ylak kiygan, bo'yniga dur osib olgan edi. Oshxonada ovqat qilayotgan opam darvozadan kirib kelayotgan mehmonlarga ko'zi tushishi bilan tomorqaga qochib ketdi. Bu safar sovchilar uzoqroq o'tirishdi, oyim ularni moshxo'rda bilan mehmon qildi. Kechki ovqatdan keyin opam idish-tovoqni yuvish uchun oshxonaga chiqib ketganida oyim dadamga qaysi kungi sovchilar tag'in kelishganini aytdi.

– Yaxshi, tag-zoti ko'rgan odamlarga o'xshaydi. O'g'liyam muallim emish. Uningiz yo'q, buningiz yo'q deb o'tirmaymiz, boriga baraka qilib to'y qilaveramiz deyishyapti.

Dadam anchagacha indamadi.

– Surishtirib ko'rish kerak, – dedi oxiri. – Bu – umr savdosi. – Keyin shisha nosqovog'ini olib, nos otdi. – Qizingni ko'ngliniyam bilish kerak.

Shu bilan gap boshqa yoqqa aylanib ketdi. Dadam eski paxtaligini kiyib, kechqurungi smenaga ishga jo'nadi. Biz – aka-ukalarga jon kirdi. «Qushim boshi» o'ynadik, o'rta barmoqni topish o'ynadik. Oxiri o'yindan o'q chiqdi. «Oshxo'ra-

kam kaptar» o'ynayotganimizda akamning boshi ukamning boshiga qattiqroq urilib ketdi shekilli, ukam arillab yig'lay boshladi. Oyim bilan opam koyib-koyib, joy solib berishdi. Hamma uxlab qoldi. Men bo'lsam anchagacha uxlolmay yotdim. Bir mahal tashqarida chaqmoq chaqdi. Ketidan moma-qalldiroq gulduradi. Sharillab jala quyib yubordi.

– O'lsin, – dedi oyim o'rnidan turib. – Chakka o'tyapti.

Opam ikkovlari tokchadan tovoqlarni olib chakka o'tadigan joyga qo'yishdi. Ko'zimni yumib yotsam ham qayerdan o'tishini bilaman. Burchakda, sandiqning oldidan, keyin kavshandoz yaqinidan o'tadi.

Opam bilan onam yana joylariga kelib yotishdi. Opam deraza tagiga, oyim – ukamning yoniga. Men bo'lsam chakkaga quloq solib yotibman. «Chak-tik-puk», «Chak-tik-puk...» Chakillayveradi, chakillayveradi, xuddi soatga o'xshaydi. Faqat ohangi har xil: «chak-tik-puk...»

Endi ko'zim ilingan ekan, opamning xo'rsinganini eshitib yana uyg'onib ketdim.

– Nimaga kelishaveradi, oyi!

– Sovchimi? – dedi oyim. – Keladi-da, qizim. Qizlik uy – bozor. Shoh ham keladi, gado ham. Birovning eshigiga umid bilan kelgan odamni xafa qilish gunoh.

Oyimning uyqusi o'chib ketdi shekilli, ovozi ancha balandlatib gapira boshladi.

– Qadim zamonda bir saxoba o'tgan ekan. Oy desa oyday, kun desa kunday, yakka-yu yagona qizi bor ekan. Bir kuni uch joydan uch sovchi kepti. Saxoba sovchilarning dili og'rimasin, deb uchalasigayam rozilik berib yuboribdi. Keyin nima qilishni bilmay, Xudoga nola qipti. O'zi bitta-yu bitta qizim bo'lsa, uch joyga so'z berib qo'ygan bo'lsam, endi nima qilaman, deb yig'labdi. Shunda Xudoning rahmi kelib bir kechada saxobaning sigiri bilan echkisiniyam qiz qilib qo'yibdi. Uchala qiz bir xil emish. Uch sovchi uch qizini to'y-tomoshalar bilan olib ketibdi. Shunda saxoba Xudoga yana nola qipti. Qaysi biri o'zimning qizim ekanini endi qayoqdan bilaman, debdi. Xudodan nido kepti: eshikdan kirib borganingda salom be-

rib kutib oladigan, erini, qaynota-qaynonasini, qayn-bo'yinlarini hurmat qiladigan qiz – o'zingning qizing. Hech kimni hurmat qilmaydigan, shaltoq qiz sigiring. Hech kimni hurmat qilmaydigan og'zi shaloq qiz – echking bo'ladi debdi. Har xil xotinlar o'shandan tarqalgan emish. Biri esli-hushli, chaqqon, biri – shaltoq, biri adabsiz...

– Kennoyiga o'xshaganmi? – deb yuborganimni o'zim ham bilmay qoldim. Bu shunday kutilmaganda bo'ldiki, oyimning cho'pchagi shartta kesilib qoldi. Keyin opam ikkovlari sharaqlab kulib yuborishdi.

– Voy shayton, uxlamaganmiding?! – dedi opam qaddini rostlab. O'rnidan turdi-da, piligi pasaytirilgan lampali tokcha oldidan o'tib kelib, meni quchoqladi. U yuzimdan, bu yuzimdan o'pdi. Opam urishib beradi, deb qo'rqib turgandim. O'pgani uchun judayam yaxshi ko'rib ketdim...

Ertasiga choydan keyin oyimning mahsi kiyayotganini ko'rib, mehmonga otlamayotganini sezdim-u darrov ergashdim.

– Menam, menam boraman!

– Mehmonga ketayotganim yo'q, – dedi oyim bosh chayqab. – Ishim bor.

– Boraman, oborasiz!

Onam bir zum ikkilanib turdi-da, rozi bo'ldi.

– Mayli, ammo charchadim demaysan.

Ona-bola yo'lga tushdik. Yomg'ir kechasi tinib qolgan, ammo yer hamon ko'pchib yotibdi. Oyoq bossangiz bir botmon loy yopishadi. Avval jiydazordan, keyin Qonqus ustiga tashlangan yakkacho'pdan o'tdik. Lopillab turgan yakkacho'pdan o'tayotganda qo'rqdim-u o'tib olgandan keyin shundoq suv bo'yida o'sib yotgan sambittollarga angrayib qoldim. Sambittol zo'r! Hushtak yasasa ham bo'ladi, «ot» qilib o'ynasa ham...

– Yur, tezroq, – dedi oyim qo'limdan tutib...

Nihoyat guzarga yetib keldik. Choyxonada odam yo'q hi-sob, eski namat tashlangan so'rida bir chol oftobda mudrab o'tiribdi, yonida tumshug'i chegalangan choynak, sopol piyola... Keyin devorlari nurab ketgan otxona oldidan o'tdik. Qo-

vurg'asi sanalib qolgan uchta ot dumi bilan pashsha qo'rib charchoq qiyofada boshini solintirgancha mudraydi. Otxona hovlisining burchagiga uyib qo'yilgan go'ngdan hovur ko'tariladi.

– Qayoqqa ketyapmiz, oyi?

– Keldik shekilli, – dedi onam atrofga alanglab. – Qurib ketsin, so'raydigan odam ham yo'q.

Ikki betida tollar, teraklar o'sib yotgan loy ko'chadan yana ozgina yurgan edik, obkashda suv ko'tarib kelayotgan semiz xotin ko'rindi.

– Hoy egachi, shu yerlikmisiz? – dedi oyim, yaqinroq borib.

Semiz xotin obkashni yelkasidan oldi. Ustiga chambarak tashlangan ikki paqir suvni yerga qo'ydi. Harsillab oyim bilan ko'rishdi.

– Mahmud bukning uylari qaysi, o'rgilay? – dedi onam semiz xotininga iltijoli termilib.

Semiz xotinning rangi o'chib ketdi.

– Bukur bo'lsa Xudo qilgan! – dedi harsillab. – Tavba deng!

Shunday dedi-yu, sharaq-shuruq qilib ilgakni ilgancha obkashni ko'tardi. Shartta burilib ketdi. Sirg'alib-sirg'alib borarkan, obkashi bilan qo'shilishib orqaga burildi.

– Ta'na tagi tayg'oq, – dedi harsillab. – Betamiz!

Oyim hang-mang bo'lib qolgan, og'ir-og'ir kiprik qoqar, hozir yig'lab yuboradigan alpozda edi.

– Voy, sho'rim! – dedi pichirlab. – Kelib-kelib xotinidan so'rabman shekilli.

U hamon sirg'angancha obkashini lapanglatib ketayotgan ayolga anchagacha qarab turdi-da, qo'limdan tutdi.

– Yur, keta qolaylik.

Bu yerga nima uchun kelganimizni tushungandek bo'ldim.

Kecha dadam «surishtirib ko'rish kerak» degan edi. Bundan chiqdi oyim sovchilarni qo'ni-qo'shnisidan bilib olmoqchi.

Choyxona ro'parasida pastak tomiga qora qog'oz tashlangan, derazasining ko'ziga yaltiroq xitoy qog'oz yopishtirilgan

sartaroshxona bor ekan. Ichkarida kim borligini bilmadim-u, biroq do'kon eshigi oldidagi yog'och xarrak bo'sh edi. Uch-to'rt qadam yurgandan keyin oyim to'xtab qoldi.

– Sochingni oldiramizmi? – dedi to'satdan.

Ikkilanib qoldim. Sochimni oldirib borsam, akalarim, jo'raboshi albatta boshimga shapatilab «ustara haqi» olishadi.

– Yura qol, – oyim yelkamga qoqdi. – Soching o'sib rangingni siqib yuboribdi.

Ochiq eshikdan sekin mo'raladim. Ichkarida mijozlar yo'q, oldiga kir peshband taqqan sartarosh devor tomonga qarab choy ichib o'tirgan ekan. Kechagi yomg'irda bu yerdan ham chakka o'tgan shekilli, hujraning xomsuvoq qilingan devoriga uzun-uzun zahkash iz tushib qolgan. Oyim eshikdan mo'ralab sekin yo'taldi.

Sartarosh yelkasi osha burilib qaradi. Mo'ylovi tekis qaychilangan qisiqroq ko'zli kishi ekan.

– Jiyaning sochini olamizmi? – dedi o'rnidan turib. Shundagina uning bitta oyog'i yog'och ekanini ko'rdim. Nosrang galife shimining yog'och oyog'idagi pochasini qayirib qo'yibdi. U taxtalarining orasi ochilib yotgan polni do'pillatib yaqin keldi. – O'tir, jiyan, – dedi eski kursiga imo qilib.

Devorga tirab qo'yilgan xira toshoyna ro'parasiga o'tirdim. Oyim boshimdan do'ppimni yechdi-da, boya sartarosh o'tirgan kursiga joylashdi.

– Ustarada olamizmi, mashinadami? – sartarosh stol ustida yotgan, soch tolalari yopishgan matoni qoqib-qoqib bo'ynimga solarkan, onamga yuzlandi.

– Mashinada ola qoling, – dedi oyim.

Sartarosh qutichadan yaltiroq mashinasini oldi. Chakamga mashinani tirab shiq-shiq qilganicha sochimni olishga tushdi.

– Nega ixraysan? – Sartarosh boshimni besh barmog'i bilan changallaganicha dashnom berdi. – Soldat hamma narsaga chidashi kerak. Za Rodinu, deb atakaga borsang ham ixraysanmi?

Oyimdan panoh kutib, aksini oynada ko'rish umidida mo'raladim. Biroq ko'zgu shunaqangi xira ediki, o'zimning yuzimni zo'rg'a ko'rardim.

– Siz shu yerlikmisiz? – dedi onam bir mahal.

– Sho'tlikmiz, – sartarosh ishini davom ettirarkan, onamga burilib qaradi. – Nimaydi?

– Men bir xayrli yumush bilan keluvdim, – dedi oyim osoyishta ohangda. – Odilxo'ja deganni taniysizmi? Ayollari chevar ekan. Muborak chevar.

– Nega tanimas ekanman! – Sartarosh tantana bilan ovo-zini balandlatdi. – Shundoq Mahmud bukur bilan qo'shni turadi-da, otxonadan o'tsangiz to'rtinchi darvoza!

– Bir narsani bilmoqchiydik, – oyim bir zum jimib qoldida, davom etdi. – Xudoyiligingizni aytsangiz: qanaqa odamlar o'zi, tag-zoti qanaqa, asli shu yerlikmi yo boshqa joydan kelishganmi?

– Ha-a-a! Bundoq demaysizmi? – Sartarosh onamning maqsadini tushundi shekilli, bosh irg'adi. – Tag-zoti toza odamlar! Qadimdan shu yerda turishadi. Ota-bobosi bog'bon o'tgan. Katta uzumzori bo'lardi. Shibilg'oni deysizmi, shakarangur deysizmi, echkiemarmi – hammasi shu bog'da bo'lardi. Ana uzum-u mana uzum! Urushning kasofati bilan ko'plari yo'q bo'p ketdi. Qo'li qisqalik qip qoldi bechoralarni!

Sartarosh gapirgan sayin g'ayratga kirar, g'ayratga kirgan sayin mashinani tezroq shiqirlatar, unga sayin sochim ko'proq yulinar edi. Ko'zimdan yosh chiqib ketdi.

– Avlodida yomon odamlar chiqmaganmi? – dedi onam. – Qimorboz, o'g'ri, nashavand deganday...

– Yo'q! – dedi sartarosh qat'iyat bilan. – Hammasi yaxshi odamlar.

Onam yengil tortib, xo'rsinib qo'ydi.

Endi sochimning orqasini olishga navbat keldi. Sartarosh kaftini botirib, nuqul boshimni pastga egadi. Boshim egilgan sayin paydarpay burnimni tortaman.

– O'g'li-chi? – dedi oyim asosiy maqsadga o'tib. – To'lagan-xo'ja degan o'g'li bor emish...

– Vo! – Sartarosh mashina bandiga tiqilgan bosh barmog'ini dikkaytirib ko'rsatdi. – Meravoy bola! Ma'lim! Maktabda ma'limlik qiladi.

– Urushga bormaganmi?

– Yo'q, – sartarosh qitig'imni keltirib tag'in bo'ynimga mashina soldi. Shilt etib burnimni tortdim. – Ma'limlarni urushga olishmagan. Ammo meravoy bola! Nima, quda bo'lmoqchimisizlar?

– Qaydam, – dedi oyim sekin. – Taqdir qo'shgan bo'lsa...

– Ammo og'iz solishgan bo'lsa shu boladan qolmanglar. Tag-zoti ko'rgan, buning ustiga kimsan, ma'limni kuyov qilasiz-u jon demaysizmi, singil! O'zingiz kimning oilasi bo'lasiz?

Oyim hammasini batafsil aytdi. Dadamni, asli qayerdan kelib chiqqanimizni...

– Yulduzinglar yulduzlaringga to'g'ri kepti! – dedi sartarosh mashinani puflab-puflab tozalar ekan. – Xudo xohlasa osh yer ekanmiz-da!

Qutulganimga shukur qilib, dik etib o'rnimdan turdim.

Onam do'ppimni boshimga kiygazib, sartaroshga pul berdi.

– Iye, qudalardan pul olsak qandoq bo'larkin? – Sartarosh pulni shimining kissasiga tiqarkan, tayinladi. – Shulardan qolmang, yaxshi odamlar.

Uyga qaytishimiz bilan bir burda zog'orani oldim-u ko'chaga yugurdim. Maydonchada o'ynab yurgan Toy, Vali, jo'raboshi – hammasi paysalga solmay «ustara haqi» olishdi. Ayniqsa jo'raboshi o'rta barmog'i bilan chertganda boshim og'ridi. Lekin chidab turdim. O'zim olib kelgan yangilik bilan hammani qoyil qoldirmoqchi edim.

– Yaqinda biznikida to'y bo'ladi! – dedim maqtanib. – Opamning to'yida rosa osh yeymiz! Keyin quda buvi menga ko'ylak tikib beradi. «Zinger» mashinasi bor!

...Lekin to'y bo'lmadi. Bir oydan keyin ham, bir yildan keyin ham... Bir-ikki marta opam, «kerakmas», deb yig'laganini, oyim, «ko'nglingdagini ayt bo'lmasa», deganini eshitib qoldim.

Tanish sovcilar hamon tez-tez kelib turishar edi. Bir kuni ertalab tursam, oyim yo'q. Tushga yaqin xomushroq qaytdi. Ertasiga opam ishga ketganida, nonushta ustida dadamga qiziq gap aytdi.

– Pishmaydigan savdoga o'xshaydi. Urug'ida jinni bor ekan. To'laganxo'janing katta amakisi uch-to'rt marta jinnixonaga tushgan ekan.

– Bo'lmaydi! – dedi dadam keskin qo'l siltab. – Sovchilar yana kelsa javobini berib yubor.

Bir narsani hech tushunmasdim. O'shanda onam sovcilarning kelib chiqishi qayerdanligi-yu, avlodida yomon-otliq odamlar bor-yo'qligini, kasb-kori nima-yu, qarindoshlarida kasallar bor-yo'qligini nima uchun bunchalik surishtirganiga hech aqlim bovar qilmasdi.

Bu savdolar, bu savollar bora-bora yodimdan chiqib ketdi. Biroq kunlardan birida g'alati voqea bo'ldi. Redaktsiyada ishlab o'tirsam, egnidagi kiyimidan tortib taqinchoqlarigacha juda yarashgan ko'hlik ayol kirib keldi.

Anchagacha gapni nimadan boshlashni bilolmay uyalib o'tirdi-o'tirdi-da, oxiri dardini ochdi.

– Islom akam ikkalamiz bir-birimizni yaxshi ko'ramiz. Ammo ajrashmasak bo'lmaydi.

Xudo haqqi, bunaqa masalalarga aralashishni jinimdan yomon ko'raman.

Ko'hlik juvonga to'g'risini aytdim, o'z hayotingizni o'zingiz hal qiling, dedim.

Ayol bir zum yerga qarab turdi-da, iltimos qildi.

– Islom akam bilan bir gaplashib ko'rsangiz...

«Islom akasi» kelishini xayolimga ham keltirmagan edim. Uch kundan keyin eshikdan har jihatdan mukammal yigit kirib kelib o'zini tanishtirganida hayron qoldim. Ikkovlari bir-biriga shu qadar munosib ediki, shundoq oilaning ajrashmoqchi ekaniga achinib ketdim. Gapni nimadan boshlashni bilmay garangsib turgan edim, Islomning o'zi muddaoga o'tdi.

– Xotinim meni, men xotinimni sevaman. Bolamiz yo'qligiga xafaman. Ammo choramiz ham yo'q!

– Hozirgi zamon meditsinasi uchun shuyam problema bo'ptimi, – dedim Islomni yupatib. – Uchrashib ko'ringlar axir. Islom ma'yus jilmaydi.

– O'zim vrachman. Vrach bo'lganim uchun xotinimning tug'ishini xohlamayman.

Butunlay esankirab qoldim.

– Nega axir? Bir-birlaringni sevsangiz. Munosib bo'lsangiz...

– Men vrachman, – dedi Islom yana bo'g'iq ovozd. – Genetikani yaxshi bilaman. Xotinimning o'g'il tug'ishidan qo'rqaman. – U yana xo'rsindi. – Qo'rqaman. Umuman, hamma-siga o'zim aybdorman. Nazirani sevardim. Xudbinlik qildim. Boshida aytishim kerak edi.

U nimanidir, juda muhim narsani aytishga ikkilanar edi.

– Mayli, – dedi nihoyat. – Rostki, sizga yuragimni ochdimmi, bu yog'iniyam aytishim kerak. Mening buvam – dadamning otasi SHZ bo'lgan.

– Nima u SHZ? – dedim daf'atan tushunolmay.

– Shezofreniya kasalligi. Ruhiy xastalikni meditsinada shunaqa deyiladi. Bu – naslga o'tadigan dard. Ota avlodida bo'lsa o'g'ilgami, nevaragami, xullas kimgadir o'tadi.

– Qiziq ekansiz, – dedim uni yupatib. – Vrachlar vahimachiroq bo'ladi o'zi! O'tmasa-chi!

– O'tsa-chi! – Islom mahzun qiyofada boshini quyi soldi.

– Men-ku mayli, Nazirada nima ayb? Ruhiy xasta bola bilan umrbod ezilib yuradimi?!

Yana allanimalar deb ko'nglini ko'targan bo'ldim. Islom mahzunlik bilan jilmayib o'tirdi-o'tirdi-da, indamay chiqib ketdi.

...Shunda chakka o'tgan o'sha kecha, erta bahorda oyim bilan loy kechib, Qa'niga borganimiz, frontovik sartarosh, yana ko'p narsalar yodimga tushdi. Onamni qo'msash aralash sog'inch tuyg'usi vujudimni sirqiratib yubordi. Shu paytgacha o'zim tushunmay yurgan ko'p haqiqatlarni anglagandek bo'ldim.

...Qaysi kuni metro stansiyasi oldida Gulini ko'rib qoldim. Yonida baland bo'yli, jingalak sochli yigit. Mo'ylovi o'ziga xo'p

yarashgan. U Gulining jajji sumkachasini ko'tarib olgan. Guli uni qo'ltiqlab kelar, yigit xushchaqchaq bo'lsa kerak, allani-malarni gapirar, Guli xandon otib kular edi.

Uch kundan keyin Gulini ko'chada uchratdim.

– Yaxshi bolaga o'xshaydi, – dedim o'sha yigitni eslab.

– Kim?

– O'sha kungi yigit. To'y qachon?

Guli qizardi. Ammo quvonchini yashira olmadi.

– Farhod akam yoqdimi sizga? – dedi jilmayib.

– Yoqdi, – dedim rostini aytib. – Kasbi nima?

– Oshpaz, – Guli yana jilmaydi. – Shefpovar.

– Qarindoshlaring emasmi?

Guli «yo'q» degandek bosh chayqadi.

– Qayerlik ekan o'zi?

Guli hayron qolib chiroyli kipriklarini pirpiratdi.

– Buning nima ahamiyati bor?

– Mabodo avlodidan o'g'rimi, nashavandmi chiqmaganmi? – Beixtiyor og'zimdan onamning savoli chiqib ketdi.

Guli birdan jiddiy tortdi. Qoshini chimirdi.

– Nima deganingiz bu?

– Jinni-chi? Mabodo qarindosh-urug'larida ruhiy kasallar yo'qmi? Surishtirib ko'ring.

Guli ko'zimga tikilib turdi-da, sekin-sekin orqasiga tisari-la boshladi. Nariroqqa borib birdan yugurib ketdi. Chamasi meni esdan og'ib qolgan deb o'yladi.

ERMON BUVANING TILAGI

Agar dunyoda ikkita beozor odam bo'lsa bittasi Ermon buva. Agar dunyoda ikkita beozor odam bo'lsa yana bittasi – Ermon buvaning kampiri – Habiba buvi. Mabodo dunyoda ikkita yuvosh sigir bo'lsa bittasi Ermon buvaning ola sigiri. Agar shunaqa sigir dunyoda bitta bo'lsa shu sigirning o'zi.

Ermon buvaning chap oyog'i oqsoq: hasa bilan yuradi. Sigirining o'ng shoxi singan. Ola sigirning shoxi qandoq singanini hech kim bilmaydi. Ammo Ermon buvaning oyog'i ne-

ga oqsoqligini hamma biladi. Biladi-yu, hamma har xil gapiradi. Oyimning aytishiga qaraganda, Ermon buvaning oyog'i bosmachilar bilan urushda singan emish. Dadam bo'lsa boshqacha tushuntirgan. Qishloqni bosmachi bosganida Ermon buva daraxtga chiqib ketayotganda yiqilib oyog'i cho'loq bo'p qolganmish.

Xullas, nima bo'lgandayam u oqsoqlanib yuradi. Bahor paytlari ola sigirini yetaklab kelib qoladi. Qo'lida hassa, sigirining butun shoxiga tuguncha ilib qo'yilgan. O'tloqqa yetganidan keyin sigirning shoxidagi tugunchani oladi-da, o'zini qo'yib yuboradi. Belidagi qiyiqchasini tol soyasiga tashlab «bismillohu rahmonur rahim» deb maysa ustiga yonboshlaydi. Ola sigir shundoqqina uning yonida poyezdek pishillab o'tlashga tushadi. Ora-chora shu ishim ma'qulmi, degandek egasiga qarab-qarab qo'yadi. Shunaqa yuvosh sigirki, bolalar tagiga kirib emsa ham hoy, nima qilyapsan, deb qayrilib qaramaydi. Biroq bolalar Ermon buvani ham, sigirini ham qattiq hurmat qilishadi. Hatto jo'raboshimiz ham buvani ko'rishi bilan yuvosh tortib qoladi, ikki qo'lini ko'ksiga qo'yib:

– Assalomu alaykum, buvajon, – deb salom beradi.

– Vaalaykum assalom, mullo bo'ling, tasadduq, – deydi Ermon buva salmoqlab. Bari bir uning ovozi salmoqli chiqmaydi: xotinlarnikidek ingichka, ammo nihoyatda mehribon.

Uni har ko'rganda oyim aytib bergan Xizr esimga tushadi. Nega deganda Ermon buvaning sochi ham, soqoli ham, hatto ko'ziga qayrilib tushgan o'siq qoshlarigacha oppoq. Oppoq yaktak, lozim kiyib yuradi. Habiba buvi kiyimini doim top-toza qilib yuvib, dazmollab beradi. Yaktagining delvagay yoqasidan ko'rinib turgan ko'krigidagi tuklariyam oppoq. Faqat ikki yuzi qip-qizil. Oyimning aytishiga qaraganda, farishtali odamning yuzidan nur tomib turarmish. Farishtaning qanaqa bo'lishini bilmayman-u, ammo Ermon buvani yaxshi ko'raman. Judayam yaxshi ko'raman.

U yonboshlab yotganicha yaktagining cho'ntagidan nosqovog'ini chiqarib bir otim nosni tili tagiga tashlaydi-da, ko'z-

larini qisib bahor oftobiga tikilgancha hassasini chertib xirgoyi qiladi:

«Tolda chumchuq sayraydi, ko'rsam ko'nglim yayraydi...»

Shunda endi yo'lga kirgan ukam ishtonchan chopqillagancha uning yoniga keladi. Ermon buva xirgoyisini to'xtatadi. Ukamning buti orasiga qo'l cho'zib hazillashadi:

– Nosdan bering, otam, nosdan bering.

Ukam qitig'i kelib qiqirlab kuladi. Ermon buva tirnoqlari qiyshayib ketgan barmoqlarini hidlagan bo'ladi-da, ataylab aksa uradi.

– Ap-ap-ap-shu! Voy-bo'! Nosingiz zo'r ekan-ku, otam!

Ukam huzur qilib qiqirlaydi. Nariroqqa qochib boradi-da, tag'in buvasiga «nos bergisi» kelib qoladi. Qaytib keladi. Keyin hammasi yangitdan boshlanadi.

Bir mahal oyim maydon chekkasida turib meni imlab chaqirayotganini ko'raman-u yuguraman. Oyim qo'lidagi obdastani uzatadi.

– Ma, buvanga oborib ber.

Bilaman, obdastada iliq suv bor. Bir qo'lim bilan obdastaning bandidan, ikkinchi qo'lim bilan jo'mragidan tutib halloslab chopib kelaman.

– Mang, buva!

Ermon buva hayron bo'lgandek qarab turadi-da, mamnun jilmayadi:

– Peshin bo'p qoldi deng, qoravoy? Barakalla! Umringizdan baraka toping, Poshsha qizim sizlarning rohatingizni ko'rsinlar.

Shunday deydi-da, bir qo'lida hassa, bir qo'lida obdasta panaga o'tadi. Birozdan so'ng yuz-qo'lini artib qaytib keladi. Qiyiqchani joynamoz qilib o't ustiga tashlaydi-da, pichirlab uzoq namoz o'qiydi. Bolalar jimib qolishadi. Nihoyat u cho'kkalab o'tirgancha ovozini chiqaradi.

– Ilohi omi-in! Yurtimiz tinch bo'lsin, u dunyo-yu bu dunyo qirg'inbarot bo'lmasin, ollohu akbar.

Bolalar-u qizlar chuvillashib baravar salom berishadi. Ermon buva alik oladi-da, chordana qurib o'tiradi. Boyagi tugini shoshilmasdan yechadi.

– Qani qoravoylar! Qani popuklar, – deydi qandaydir tan-tanavor ohangda. – Dasturxonga marhamat. Uyal-manglar, ta-sadduqlar!

Dasturxonda zog'ora nonmi, arpa nonmi bo'lgan kuni hammamizga bayram. Ko'pincha unisiyam bo'lmaydi, buni-siyam. Biroq tutmayiz albatta bo'ladi. Tutmayizni yeb olsa-ngiz darrov qorningiz to'yadi. Shunaqa shirin, shunaqa ma-zali! Men bir kaft mayizni og'zimga tashlayman-u uyga g'i-rillayman. Oyim albatta choy damlab qo'ygan bo'ladi. Olma choymi, boshqami, ishqilib choy-da! Shundoq qilib hamma-miz birgalashib ovqatlanamiz. Oxirida Ermon buva dastur-xonga fotiha o'qiydi.

– Yaratgan ne'matingga shukur! – deydi ingichka ovozda. – Ilohi omi-in! Yurtimiz tinch bo'lsin, u dunyo-yu bu dunyo qirg'inbarot bo'lmasin, ollohu akbar!

Ana undan keyin Oltmishvoyning ta'rifi boshlanadi. Olt-mishvoy Ermon buvaning o'g'li. Habiba buvi ko'p tuqqan. Hammasi chillasi chiqmasdan o'lib ketgan. Ammo Oltmish-voy boshqacha yigit-da! Bittayam kasal bo'lmagan. Menday paytida otni egarlab o'zi choptirgan. Jo'raboshimizday bo'lga-nida ketmon bilan bir tanob yerni hash-pash deguncha ag'da-rib tashlagan. Oltmishvoy ana shunaqa yigit!

Avvaliga Habiba buvi oltmishta tuqqani uchun Oltmish-voyning oti shunaqa deb o'ylagan edim. Yo'q, keyin tushun-dim. Oltmishvoy Ermon buva oltmishga kirganda tug'ilgan ekan.

– Mening Oltmishvoyimdaka yigit dunyoda yo'q, – deydi Ermon buva har kungi gapini qaytarib. – Bunaqa yigitni Xudo bitta yaratgan-u qolipini sindirib tashlagan! – U o'zining hi-koyasidan o'zi zavqlanib ketadi. Nosqovog'idan kaftiga mo'l-roq solib tilining tagiga tashlaydi. – Mana, hozir nemisning dodini berib yuribdi. O'ziyam Azob dengiz degancha bor-da, tasadduq! Bir shamol tursa bormi, har suv ko'tariladiki

tog'dek keladi. Ammo mening Oltmishvoyim azobdan qo'rqmaydi. Rosa savalayapti, pashist deganni! Komandiri maza-si yo'q bola ekan! Oltmishvoy giroy bo'lib o'ldi, deb yozibdi... – Ermon buva birdan jimib qoladi. Oppoq quyuq qoshining tagidagi ko'zlari negadir yiltirab ketadi. Kuladimi, yig'laydimi hech kim bilmaydi. – Mana, meni aytdi dersizlar, – deydi ovozi titrab. – Erta-indin kirib keladi. Qo'sha-qo'sha ordin taqib kirib keladi. O'shanda kamandiriga xat yozaman. Oltmishvoyga aytib turaman, o'zi yozadi. Sen bola, diyman, mazasi yo'q bola ekansan, diyman. Mana, Oltmishvoyim keldi-ku, giroy bo'lib kirib keldi-yu, diyman.

Ermon buva sukutga cho'kadi. Bolalar ham, qizaloqlar ham jimib qolishadi. Ermon buva nosini tupuradi. Kaftining orqasiga labini artib sigiriga qarab qo'yadi.

– Oltmishvoyim kelsa sigirni sotib to'y qilamiz, – deydi orzimiz bilan. Keyin hassasini chertib xirgoyi qiladi:

«Tolda chumchuq sayraydi, ko'rsam ko'nglim yayraydi...»

Ermon buva qo'shiq aytadi. Men bo'lsam unikiga oyim bilan borganim, Oltmishvoyning suratini ko'rganimni eslab ketaman. Aslida Ermon buvaning uyi hammamizniki. Ayniqsa tut oqarishi bilan qishloqning hamma bolasi Ermon buvanikiga ko'chib boradi. Uning devori juda past. Eshak minib o'tsangiz, hovlisi ko'rinib turadi. Lekin bu hovliga devorning keragiyam yo'q. Eshik doim ochiq turadi. Kirib borishingiz bilan doka ro'molini u yoqqa tashlagan, bu yoqqa tashlagan Habiba buvi peshvoz chiqadi.

– Voy uyinga bug'doy to'lgurlar, voy ko'paygurlar, kela qolinglar, – deydi ovozi tovlanib. O'sha zahoti bolalar tutga tarmashadi. Tut ham egasiga o'xshagan. Hovlining yarmini egallab yotadi-yu, ammo tik o'sganmas. Shoxlari tarvaqaylab ketgan. Bemalol osilib chiqaverasiz. Shundoq bo'lsayam, Habiba buvi bolalarni tutga chiqarmaydi.

– Hoy ko'paygur, osilma! – deydi chirqillab. – Yiqilib ketasan. Hozir buvangni chaqiraman!

Zum o'tmay ayvon yonboshidagi pastak hujradan hassasi-
ga tayanib Ermon buva chiqadi.

– Iye-ye, qoravoylar, kep qopsizlar-da! – deydi quvonib. –
Qani, kampir, chodirni opchiq.

Habiba buvi qirq yamoq bo'lib ketgan chodirni olib chiqadi. Kamida o'ttizta bola qaldirg'ochdek tizilib chodirning to'rt
tarafidan ushlab turadi. Ermon buva oqsoqlagancha tut ta-
giga boradi-da, inqillab-sinqillab shoxga minadi. Habiba bu-
vi pastdan turib uzun tayoq uzatadi. Ermon buva «bismillo»
deb tayoqni bir urishi bilan duv etib tut yog'iladi. Tut bo'lgan-
dayam shunaqangi tutki, har bittasi pilladek keladi. Bolalar
chodirni qo'yib yuborgancha qiy-chuv qilib o'rtaga tarmasha-
di. Yuqorida Ermon buvaning ingichka tovushi keladi.

– Shoshmanglar, popuklar, shoshmanglar, qoravoylar,
yana besh-o'n marta qoqay, hammalaringga yetadi.

Qarabsizki, hammamiz tutga to'yib olamiz. Ayvonda esa
uchta kattakon xum qatorlashib turadi. Har bittasi mendek
keladi. Habiba buvi shinni pishirib shu xumlarga to'ldirib
qo'yadi. Qish bo'yi qachon kelsangiz, shinniga to'yasiz.

Shunday qilib, Ermon buva har qachon Oltmishvoyni ga-
pirganida oyimga ergashib ularnikiga borganim esimga tu-
shadi. Ayni tut pishig'i edi. Ermon buva tut qoqib berdi. Habi-
ba buvi yuvib tozalab sopol laganga to'ldirib keldi. Maza qilib
yedik. Keyin Habiba buvi kuyunchaklik bilan tushuntirdi.

– Tut yurakni o'rtab yuboradi, ko'paygurlar. Yuringlar,
choy ichamiz.

Oldinma-keyin tizilishib pastak hujraga kirdik. Tokcha-
larga eski barkashlar bezak qilib qo'yilgan xonaga kirishim
bilan eng avval nonga ko'zim tushdi. Bunaqangi chiroyli non-
ni birinchi ko'rishim edi. Ustiga sedana sepilgan, qip-qizil pa-
tir non. Qiziq, nonni negadir devorga mixlab qo'yishibdi. Bir
chekkasi kemtik.

– Oyi-i, non! – dedim yalinib.

Oyim yarq etib qaradi-yu, labini tishlab bosh chayqadi.
Bildimki, onam uyalyapti. Endi Habiba buviga tarmashdim.
Bilaman, dunyoda Habiba buvidan saxiy odam yo'q.

– Buvi, non, – dedim yana o'sha ohangda. Devordagi nonni ko'rsatdim. – Buvi, no-o-on!

Qiziq, negadir Habiba buvi bu safar saxiylik qilmadi.

– Bu nonga tegib bo'lmaydi, ko'paygur, – dedi boshimni silab. – Qorningni qorachig'idan aylanay, tegib bo'lmaydi. Bu non Oltmishvoy akangniki. Ko'rdingmi, bir chetini tishlab ketgan. Kelganida yana bitta tishlaydi-da, qolganini senga beraman. Ana, Oltmishvoy akang ham senga qarab turibdi.

Qarasam, nonda chindan ham Oltmishvoy akaning tishlagan izi ko'rinib turibdi. Nonning tagida esa o'zining surati. Surat negadir sarg'ayib ketgan. (Habiba buvining ko'z yoshi tomaverib sarg'ayib ketganini keyin tushunganman.) Suratda dengizchilarning kokildor shapkasini kiygan qop-qora yigit jilmayib turibdi.

– Qurut yeysanmi? – dedi Habiba buvi yana boshimni silab.

Oyimga qarasam, qovog'ini solib turibdi. Indamay qo'ya qoldim. Tashqariga chiqqanimizdan keyin onam dashnom berdi.

– Uyatga o'ldirding-ku, bolam. Nonni Oltmishvoy akanga atab qo'yishibdi, bildingmi? Oltmishvoy akangdan qoraxat kelgan, tushundingmi?

Nimani tushundim, nimani tushunmadim, bilmayman-u, ammo Ermon buvaning gaplariga ishongim keladi. Erta-indin Oltmishvoy aka giroy bo'lib keladi. Ermon buva uning komandiriga xat yozdiradi. Sen yaxshi bolamas ekansan, deydi. Mana, Oltmishvoyim giroy bo'p keldi-ku, sen bo'lsang uni o'ldi deyapsan, deydi... Keyin ola sigirni sotib to'y qilishadi.

Ermon buva Oltmishvoy akaning ta'rifini rosa keltirganidan keyin har kuni aytadigan afsonasini boshlaydi. Shu cho'pchagi menga hech yoqmaydi: qo'rqaman. Ammo hadeb qaytaravergani uchun yodimda qolgan. Qiziq, negadir jo'ra-boshimiz xuddi shu cho'pchakni yaxshi ko'radi.

– Buva, – deydi yalinib. – U yurt bilan bu yurtni aytib bering.

Ermon buva jon deb rozi bo'ladi.

– Bo‘pti, qoravoylar, popuklar, yaqinroq kelinglar.

Aytmoqchi, Ermon buva hech qaysimizni otimizni bilmaydi. O‘g‘il bolalarning hammasi uning uchun qoravoy, qizlarning hammasini oti popuk. Bundan tashqari hech kimni sen demaydi, hammani sizlab gapiradi.

U nosni yana otib oladi-da, afsonasini boshlaydi:

– Bir bor ekan, bir yo‘q ekan... Bir-biri bilan qo‘shni turadigan ikkita yurt bor ekan. – Ermon buva birdan jimib qoladida, qizlardan biriga dashnom beradi. – Hoy popuk, ukangizni burnini artib qo‘ying, tasadduq!

«Popuk» birovning ukasi bo‘lsayam, etagini qayirib yonida o‘tirgan bolaning burnini artishga majbur bo‘ladi.

– Barakalla! – deydi Ermon buva mamnun bo‘lib. – Shundoq qilib desangiz, u yurtdagilar ham, bu yurtdagilar ham tinchgina bug‘doyni sepib, molini boqib yurarkan. Ammo-lekin tasadduqlar, g‘alamis degani o‘sha zamonlardayam bor ekan-da! O‘rtaga g‘alamis aralashib ikki yurtning orasini buzibdi. U yurtning ichiqora odamlari o‘z podshosini yo‘ldan uribdi. «Bu yurtda shunaqangi yaylovlar borki ot minib uch kun choptirsangiz u boshidan bu boshiga yetolmaysiz», debdi. «Bosib olsangiz xazinangiz oltinga to‘ladi», debdi. Bu yurtning ichiqora odamlariyam o‘z podshosini ko‘ngliga g‘ulg‘ula solibdi. «U yurtda shunaqangi bog‘-rog‘lar borki, jannatga o‘xshaydi», debdi. «Bosib olsangiz xazinangiz oltinga to‘ladi», debdi.

Ermon buva nosini tupurib birdan Toyga ko‘zi tushib qoladi.

– Iya, qoravoy, sizniyam burningiz oqib ketdi-yu, artib oling, tasadduq!

– Qo‘yavering, buva! – deydi jo‘raboshimiz bilag‘onlik qilib. – Artgani bilan foydasi yo‘q. Buniki qaynab chiqaveradi.

Toy jahl bilan «shilq» etib burnini tortadi. Zum o‘tmay yana oqib ketganiga parvo qilmaydi. Ermon buva bo‘lsa berilib hikoya qiladi.

– Shundoq qilib, u yurtning podshosi ham, bu yurtning podshosi ham lashkar to‘plashga kirishibdi. Tag‘in qanaqa lashkar deng! Har bittasi mening Oltmishvoyimga o‘xshagan

norg'il yigitlar emish. Yigitlarning mo'ysafid otalari, kekxa onalari g'amboda bo'lib qolishibdi. Urushdan kimga foydayu, kimga ziyon, deyishibdi. Urush qilib xazinasini boyitadigan podsholar-u bolamizni ajalning og'ziga yuboradigan bizmi, deyishibdi. Ammo kambag'alning dodini kim eshitar-di, tasadduqlar! U yurtning lashkari bu yurtnikiga ot suribdi. Bu yurtning lashkari u yurt ustiga bostirib boribdi. Shundoq qilib desangiz, qirg'inbarot boshlanibdi. Ne-ne oydek qizlar oyoqosti bo'pti, beshikdagi bolalar onasidan, onalar bolasi-dan ayrilibdi. Popukday qizlar, nozaninday juvonlar, norasida bolalar Xudoga nola qilishibdi. «Podsholar bir-birining yurti-ni bosib olaman desa bizda nima gunoh», deyishibdi. «Nima-ga bizni onamizdan judo qilasan, akamizdan ayirasan?» deyi-shibdi. Lekin ularning nolasi Xudoga etib bormabdi.

Ermon buva jimib qoladi. Xazinasini oltinga to'ldiraman deb urush ochgan u yurtning podshosini ham, bu yurtning podshosini ham yomon ko'rib ketaman. Onalarni bolasidan, bolalarni onasidan judo qilgan u yurtning g'alamis odamlari-ni ham, bu yurtning g'alamis odamlarini ham yo'q qilib tash-lagim keladi.

– Iya, qoravoy, ishtonni ko'taring, ishtonni, – deydi u ku-limsirab. – Bulbulingiz ko'rinib ketdi-ku, tasadduq.

Shosha-pisha ishtonni ko'taraman.

– Barakalla, tasadduq! – deydi Ermon buva jilmayib. – Um-ringizdan baraka toping... Shundoq qilib, qirq yil qirg'in bo'lib-di. U yurt ham, bu yurt ham vayronaga aylanibdi. Yo tavbang-dan ketay, tasadduqlar, ne-ne daryolar qurib ne-ne bog'lar kultepaga aylanibdi. Boringki, yilt etgan bitta giyoh qolmabdi. Tikkaygan bitta daraxt qolmabdi. Jamiki parrandalaru dar-randalarga qiron kepti. Oxiri daraxtlaru o't-o'lanlar, daryola-ru qushlar Xudoga nola qipti: «Urushni qiladigan-ku odamlar, bizda nima gunoh», debdi. «Sen bizni odamlar uchun yarat-gan eding-ku, nimaga odamzod bizga qiron keltiradi», debdi. «Odamzodning fe'li shunaqa yomon bo'lsa biz nima qilaylik», deb yig'lashibdi. Ana o'shanda Olloyi-taoloning qattiq qahri kepti. U yurtni ham, bu yurtni ham cho'l-biyobonga aylantirib

tashlabdi. U yurtda ham, bu yurtda ham, bironta qimirlagan jon, na bitta daraxt, na bitta o't-o'lan, na bir tomchi suv – hech nima qolmabdi. O'shandan buyon oftob ham shu yurtlarni chetlab o'tarmish. Shamol yaqiniga bormasmish. Qush uchmasmish. U yurt ham, bu yurt ham zimistonga aylanib qolgan emish.

Ermon buva nosini tupurib chuqur xo'rsinadi. «Ana shu naqa gaplar», degandek ma'nodor bosh chayqab qo'yadi.

– Mana, tasadduqlar, pashist deganiyam jazosini oldiku. Meni Oltmishvoyim ham pashistni jazosini beraman deb qilich o'ynatib yuribdi-da. Bo'lmasa Azob dengizda suzish osonmi! – U menga qarab ko'zini qisib qo'yadi. – Oltmish akangizni-chi qilichi bor. Alpomishnikiga o'xshab qirq gaz keladi. Qaytib kelgandan keyin o'sha qilichni sizga beraman.

...Ermon buva va'da qilgan Oltmishvoy akaning qirq gazli qilichi menga nasib etmadi. Uning o'zi ham, qilichi ham urushdan qaytmadi. O'sha yili birinchi qor tushgan kuni Ermon buva yana bitta afsona aytib berdi. Bu cho'pchakni atigi bir marta aytgan bo'lsa ham negadir xotiramda saqlanib qoldi.

Kechqurun Ermon buvaning ayvoniga to'plandik. Tashqarida gupillab yirik-yirik qor yog'ar, ayvon oldiga o'zimiz tut qoqib egan qirq yamoq chodir tutib qo'yilgan, sovuq edi. Hammamiz sandalga oyoq tiqib o'tiribmiz. Oyoq iligani bilan badandan muz o'tib ketgan. Sandal ustiga bir qop ko'sak uyub tashlangan. Ermon buvaning aytishiga qaraganda o'n pud ko'sakni chuvish zimmamizga tushgan emish. Ertaga cha chuvib bo'lmasak, brigadir Haydar shamol xafa bo'lar-mish. Ko'raklar sovuqda muzlab qolgan, ushlasangiz qo'lingizni uzaman deydi. Ikkita tokchaga bittadan lip-lip chiroq qo'yilgan. Chiroqlarning piligi lipillagan sayin xotinlarning devordagi bahaybat soyalari ham afsonaviy devlardek sakrab-sakrab ketadi. Xotin-xalaj indamay ko'rak chuyiydi. Bir qopi tugashi bilan Ermon buva ikkinchi qopni eski dasturxonga ag'daradi... Qo'lim akashak bo'lib qoldi. Buning ustiga ko'rak tikandek qotib qolgan. Paxtasini sug'urib olgun-

cha tirnog'ingiz orasiga kirib qonatib yuboradi. Ermon buva menga qarab-qarab qo'yadi.

– Qo'lni isitib oling-da, qoravoy!

Oxiri onamning ham toqati toq bo'ldi.

– Paxtasiyam o'lsin! – dedi zorlanib. – Qo'limda qo'l qolmadi-ya!

Ermon buva sokin bosh chayqadi.

– Unaqa demang, Poshsha qizim, – dedi ingichka ovoz bilan. – Gunoh bo'ladi. Paxta jannatdan chiqqan, tasadduq!

U qishda ham delvagay ochib yuradigan yaktagining cho'ntagini uzoq kavlashtirib nosqovog'ini topdi. Tagiga uch-to'rt urib nos otdi.

– Paxta jannatdan chiqqan, – dedi ishonch bilan. – Men sizlarga bir hikmatni aytib beray, tasadduqlar.

Shunday deb men eshitmagan afsonani aytib berdi.

– Qadim zamonda bir yurtni yov bosibdi. Odamlar qal'a ichiga berkinib olishibdi. Yov shaharni o'rab olib kutaveribdi, kutaveribdi. Oxiri qal'a ichidagilar ham, yov ham holdan toyibdi. Qamalda qolganlarning ochlikdan sillasi quribdi. Odamlar oqsoqol oldiga borib, bo'ldi endi, shaharning darvozasini ochib beramiz, deyishibdi. O'zimiz och, bolalarimiz yalang'och, otlarga yem yo'q, o'tin yo'q, deb nolishibdi. Ammo oqsoqol dono kishi ekan. – Ermon buva tantana bilan qaddini kerib qo'yadi. – Bir hujraga yig'ib qo'ygan allaqancha g'o'zapoyani opchiqibdi. Paxta degani jannatdan chiqqan, menga ishoninglar, tasadduqlar, debdi. Buni qarangki, chol aytgan gap to'g'ri chiqibdi. Paxtaning momig'ini askar bolalarning yarasiga bosishibdi. Tolasini yigirib bo'z to'qishibdi, kiyim tikishibdi, chaqaloqlarga yo'rgak qilishibdi, chigitni yog'ini eritib go'sht qovurishibdi. Kunjarasini otlarga berishibdi. G'o'zapoyani yoqib uylarni isitishibdi. – Ermon buva ovozini yanayam balandlatadi. – Qarabsizki, yovning holi tang. Sichqonning ini ming tanga bo'lib ketibdi. – Ermon buva namatni qayirib nosni tupuradi. Tomog'ini taqillatadi. – Ana ko'rdinglarmi paxtaning xosiyatini, tasadduqlar. Qani, kampir, shinnidan opke. Bir maza qilaylik!

Habiba buvi ildam o'rnidan turib xumga sopol piyolani botiradi. Yana bir marta... Keyin yana bir marta. Birpasda ayvonni tut shinnining isi tutib ketadi...

...O'sha birinchi qor tushgan kuni Habiba buvini oxirgi marta ko'rayotganimni bilmagan ekanman. Hali yangi yil kelmasidan ketma-ket qor yog'ib qahraton sovuq boshlandi. Shunday kunlardan birida ertalabki choydan keyin onam to'satdan so'rab qoldi.

– Ermon buvangnikiga borib kelamizmi?

Quvonib ketdim. Ermon buvanikiga bo'ladi-yu, yo'q deymanmi!

– Shinni yeyishgami? – dedim hovliqib.

Onam ohista bosh chayqadi.

– Yo'q. Habiba buvi zotiljam bo'p qopti. O'tini yo'qmish. Ko'mir oborib beramiz.

Bultur o'zimizning o'tinimiz qolmaganida qanaqa ahvolga tushganimiz esimdan chiqqanmas. Shuning uchun bo'lsa kerak, bu yil dadam ko'mirni yaxshilab g'amlab qo'ygan edi.

– Menam oboraman! – dedim irg'ishlab. – Qopda oboraman!

– Bo'pti, – oyim boshimni siladi. – Sen qop ko'tarolmaysan, chelakda oborasan.

Dadam ishda, akalarim maktabda. Opam echki sutini sotish uchun shaharga ketgan. Uyda oyim, ukam qolgan. Ukamni amallab beshikka tiqdik. Oyim aldab-suldab uxlatdi. Oshxonaga kirib qopga ko'mir soldik. Men og'zini ochib turdim, oyim xokandoz bilan soldik. Sandalga yirik ko'mir bo'lmaydi. Albatta kukunidan solish kerak. Tez cho'g' oladi, uzoq turadi. Onam har gal xokandozni bo'shatganida qopqora chang ko'tariladi. Bir zumda oyimning ham, mening ham og'iz-burnimiz qorayib ketdi. Keyin kichikroq chelak men ko'mir to'ldirdim. Ikkalamiz yo'lga tushdik. Onam burni erga tekkudek bo'lib enkaygancha qorda chuqur-chuqur iz qoldirib yurib ketdi. Ketidan men ergashdim. Kichkinagina chelak avvaliga engil tuyulgan edi. Ellik qadamcha yurmasimdan juda og'irlashib ketdi. U qo'limdan bu qo'limga

olaman, bu qo'limdan u qo'limga olaman, sirg'anib-sirg'anib ketaman. Bu ham etmagandek, qo'limga so'zak kirib ketdi. Paqirning bandi kaftimga chippa yopishib qolgan. O'ng qo'limdan chap qo'limga olayotganimda terimni shilib olayotgandek bo'ladi.

– Oyi, qo'lim muzlab qoldi, – deyman yig'lamsirab.

Onam menga achinib qarab qo'yadi-yu, to'xtamaydi.

– Yura qol, jon bolam, yaqin qoldi.

Qopning tagini ham sichqon teshgan ekan: qor ustida bo'ra borgancha qop-qora iz tushib bordi.

Nihoyat Ermon buvaning ochiq eshigi oldiga keldik.

– Sen kirmay qo'ya qol, – dedi onam harsillab. – Men hozir.

– Shunday dedi-yu, ikki bukilgancha hovliga kirib ketdi, zum o'tmay qaytib chiqib paqirni ham olib kirdi.

– Alahlab yotibdi bechora! – dedi qaytib chiqib. – Buvang tepasida duo o'qib o'tiribdi.

Bu safar buvining shinnisiga umid bog'lamadim. Oyim ikkalamiz darrov izimizga qaytdik. Oyimning qo'lida chelak, chelak ichida bo'shagan qop...

Qorda tushgan ko'mir izini dadam ko'ribdi shekilli, kech-qurun oyimdan so'radi:

– Kimga ko'mir berding?

Oyim aybdor qiyofada erga qarab turdi-da, rostini aytdi.

– Habiba buvi shamollab qopti. Ko'miri yo'q ekan, oborib berdim.

Dadam oyimni urishmadi.

– Chatoq bo'pti, – dedi sekin. – Achinskaga xabar berish kerak.

Onam bosh chayqadi.

– Judayam zarilmas shekilli. Mana, uyi isib qoldi. Ajabmas, erta-indin tuzalib ketsa...

Lekin Habiba buvi tuzalmadi... Indini ertalab ishga ketgan dadam yarim yo'ldan qaytib keldi. Ukamni tizzasiga o'tkazib choy ichirayotgan oyim hayron bo'lib dadamga qaradi:

– Tinchlikmi?

Dadam negadir ko'zini yashirdi:

– Odamzodning ahvoli shu ekan-da, – dedi xo‘rsinib. – Habiba buvi omonatini topshiribdi.

– Voy... Voy bechora! – Oyimning rangi quv o‘chgancha shunday ingrab yubordiki, qo‘rqib ketgan ukam bir zum olazarak bo‘lib turdi-da, chirillab yig‘lay boshladi. – Kecha boranimda tuzalib qoluvdi-ku! – Oyimning ko‘zidan tirqirab yosh chiqib ketdi. Ukamni siltab ko‘rpachaga o‘tkazdi-yu, ikki kafti bilan yuzini to‘sgancha o‘kirib yubordi.

– Nachora, kuni bitgan-da, – dedi dadam tomog‘ini bo‘g‘gan ko‘z yoshidan ovozi hirillab. – Kim bilibdi shunaqa bo‘lishini!

Dadam, uning ketidan ukamni ko‘targan oyim, uning ketidan men Ermon buvanikiga yugurdik. Birpasda tumonat odam to‘planibdi. Zebi xola u yoqdan-bu yoqqa yugurgan. Isroil mo‘ylov hovlidagi qorni kuragan, Sepkilli xola bilan Keli-noyi «voy onamlab» yig‘lashgan...

Ermon buva kimni ko‘rsa javdirab qaraydi. Yaktagining delvagay yoqasidan ko‘rinib turgan oppoq tuk bosgan ko‘ksiga mushtlagancha ovozi yanayam ingichkalashib, nuqul bitta gapni qaytaradi:

– Bittagina bolasini ko‘rolmay ketdi-ya! Oltmishvoyning diydoriga to‘yolmay ketdi-ya!

Yo‘q. U yig‘lamaydi. Faqat ingraydi. Titrab-titrab ingraydi. Bosh yalang bo‘lib olgan. Oppoq sochlari, oppoq soqoli, oppoq ko‘ksini muzday qor zarralari qoplagan.

Doim odamlarga buyruq berib o‘rganib qolgan brigadir Haydar shamol ham tut tagida cho‘kkalab o‘tirgancha peshonasiga mushtlab yig‘laydi.

– Voy onam-a! Ro‘shnolik ko‘rmagan onam-a!

Ustiga paranji yopilgan tobutni hovliga opchiqishganida ayniqsa qiyomat bo‘ldi. Oyim dodlagancha tobutga yopishdi.

– Onajon! Yolg‘izini ko‘rolmay ketgan onajonim!

Erkaklar tobutni ko‘tarishganida oyim besh-olti qadam yugurdi-yu, kalishi sirg‘anib ketib chalqanchasiga yiqildi.

– Oyi, oyi! – dedim uning ustiga egilib. Yig‘lab yubordim. Onamning ko‘zi olayib ketgan, chamasi meni tanimas edi.

– Voy onajon-a! – dedi ingrab. – Kun ko‘rib, kuni ro‘shnolik ko‘rmagan onam-a!

O‘sha kundan boshlab onam g‘alati bo‘lib qoldi. Bir nuqtaga tikilib o‘tiraveradi, o‘tiraveradi. Birov gapirsa eshitmaydi. Faqat ukam yig‘laganida hushi joyiga keladi... U Habiba buvining kir yuvdisi, ettisida elib yugurib xizmat qildi. Ma‘rakaga borganida oyog‘i olti, qo‘li etti bo‘lib yuradi-yu, uyga kelganda yana g‘alati bo‘lib qoladi.

Habiba buvining yigirmasiga Ermon buva sigirini sotdi. Dadamning aytishiga qaraganda, Haydar shamol o‘rtaga tushib, shu ishni qilmang, desa ham Ermon buva ko‘nmapti. «Kampirim bechora dunyoga kelib nima ko‘rdi. Hech bo‘lmasa o‘zi ko‘rmaganni arvohi ko‘rsin, Oltmishvoyim kelganida amallab boshqa sigir olarmiz», debdi. Sigirni Dalavoy suv tekinga sotib olganmish...

O‘shandan keyin onam sal o‘nglangandek bo‘ldi. Har kuni Ermon buvanikiga qatnaydi, goh yaktagini yuvib, sandal ustida quritib beradi, goh lavlagi sharbatiga holvaytar pishiradi... Nuqul bitta gapni qaytaradi: «Buvangga jabr bo‘ldi, bolam, buvangga jabr bo‘ldi...»

Bir kuni dadam yangi gap topib keldi. Ermon buva kampirining qirqida ham yurtga osh berarmish. Odamlar o‘rtaga tushib yo‘ldan qaytarmoqchi bo‘lgan ekan, ko‘nmapti. «Qirq degan xotinlarning ma‘rakasi bo‘ladi. Kampirinning arvohi shod bo‘lsin», debdi.

Xuddi o‘sha ma‘rakadan uch kunmi-to‘rt kun ilgari g‘alati voqea bo‘ldi. Yakshanba bo‘lsa kerak, dadam ham, akalirim ham uyda edi. Bir mahal hovli tomonda gurji kuchugim bir-ikki akilladi-yu, negadir jimib qoldi. To‘satdan eshik ochildi. Ostonada yaktak kiyib olgan Ermon buva paydo bo‘ldi. Tashqarida qor yog‘ayotgan bo‘lsa kerak, uning yalang boshi, yaktagining elkasi qorga ko‘milgan edi. Qiziq, qo‘lida hassa yo‘q. U ostona hatlab chiqqanidan keyingina oyoq yalang ekanini ko‘rdim. Uning katta-katta oyoqlari qip-qizil go‘sht bo‘lib ketgan, negadir lozimining pochasini qayirib olgan, to‘pig‘igacha qoplagan tuklariga kir qor yopishib qol-

gan edi. Dadam bilan akalarim ham, oyim bilan men ham hayratdan qotib qoldik.

– Oltmishvoyim keldi, – dedi Ermon buva iljayib. – Keldi! Kampirim ham keldi. Ikkovlari mozor boshiga ketishdi.

Oyimning yuziga bir zum tabassum qalqidi-yu, keyin dahshat ichida dadamga qaradi.

– Keldi, – dedi Ermon buva tag'in g'alati iljayib. Keyin o'ng qo'li bilan chap qo'lini dutor qilib cherta boshladi. – Tolda chumchuq sayraydi, ko'rsam ko'nglim yayraydi... – U to'satdan jimib qoldi. Birdan menga ko'zi tushdi-yu, g'ayritabiiy, ingichka ovozda kulib yubordi. – Iya, sizam shu erdamisiz, qoravoy! Oltmishvoy akangiz keldi. Keldi... – dedi ovozini pasaytirib. Keyin to'satdan xaxolab kula boshladi. Uning bunaqangi bor ovoz bilan kulganini hech qachon eshitgan emasdim. Go'shti chiqib ketgan oyoqlarini gursillatib erga urgancha yana qo'shiq aytdi. – Tolda chumchuq sayraydi, ko'rsam ko'nglim yayraydi.

Hammamiz sehrlangandek qotib qolgan edik. Ermon buva xo'p o'ynadi! Yalang oyog'ining boldiriga yopishgan loy aralash qorlar namatga sachrab ketdi. Keyin u charchab, cho'kkalab qoldi. Kavshandoz tomonga qarab yuziga fotiha tortdi.

– Ilohi omi-i-in! Yurtimiz tinch bo'lsin, illo-billo qirg'inbarot bo'lmasin. Ollohu akbar!

Ertasiga uni jinnixonaga olib ketishdi. Haydar shamol bilan dadam birgalashib oborishdi. Dadamning aytishiga qaraganda, Ermon buva jinnixonaning eshigidan kirayotganda ham qibla tomonni qidirib cho'kkalab olganmish. Osmonga qarab iltijo qilganmish.

– Ilohi omi-i-in! Illo-billo qirg'inbarot bo'lmasin, ollohu akbar! – deganmish.

MENING ACHA XOLAM

Oyim odamsiz turolmasdi. Qo'shni kelinchaklar, etti mahalla narida turadigan kampirlar – hammasi yig'ilishib gan-

gir-gungir suhbatlashib o'tirishardi. Shuncha gap qayoqdan topilishiga ba'zan hayron qolaman. Har kuni ertalab gazeta olib keladigan pochtachi – tatar xotin eshikdan qayta qolmaydi. Albatta oyimning oldiga kiradi.

– Isanmisiz? – deb so'rashadi-yu, hasratini to'kib soladi. – Kitti, svolish! Yana uynashig'a kitti, parazit.

Oyim har galgidek uni yupatadi:

– Qo'ying, jon bolam, sabr qiling. Eringiz yomon bolamas.

– Razvodg'a biram! Alimentg'a dabitsa itam!

– Unaqa demang, o'rgilay, bolangizni tirik etim qilmang.

– Ay, ni bo'lsa bo'lar! Sudg'a biram.

Oyim ishonch bilan tushuntirdi:

– Mana, meni aytdi dersiz. Eringiz sizni jonidan yaxshi ko'radi. Ko'nglim sezib turibdi. Bugun-erta apoq-chapoq bo'lib ketasizlar.

Pochtachi ketishi bilan oqsoqlanib qo'shni kampir kirib keladi.

– Jigar-jigar, digar-digar ekan, o'rgilay, – deydi yig'lamsirab. – Rahmatullaga aytuvdim-a tog'angning qizini ol, ot tepkisi otga o'tmaydi deb. Yo'q, quloq solmadi. O'laman sattor, mana shu qirchang'ini olaman, deb turib oldi. Mana, oxiri nima bo'ldi... Kecha itni kunini boshimga soldi, aylanay! Xotin olgandan keyin ona kerak bo'lmay qolarkan. Shuni oldi-yu o'g'lim ham aynidi-qoldi, qoqindiq.

– Unaqa demang, ovsinjon. – Oyim osoyishta ohangda yupatadi. – Keliningiz yomon bolamas, qaysi kuni ko'chada ko'rib qoldim. Og'zidan bol tomib sizni maqtadi boyoqish.

– Voy, tilyog'lama bo'lmay tillari kesilsin. Siz uning tilini bilmaysiz, o'rgilay!

– Mana, meni aytdi dersiz, – oyim qandaydir ichki ishonch bilan tushuntiradi. – Keliningiz sizni o'z onam deb etagingizdan tutgan. Ko'nglim sezib turibdi...

Oyimning «sezgir ko'ngli» qiziq. Hamisha yaxshilikni «karonomat» qiladi.

Har gal shunaqa gaplarni eshitganimda bolaligimda ro'y bergan voqeani eslayman.

Urush tugagan paytlar edi. O'shanda go'dak tasavvurimga sig'magan narsani keyin tushunganman: urush bitib odamlarning yarasi yangilangan damlar ekan. Birovning eshigida surnay, birovnikida aza tovushi eshitalardi...

Bir kuni akam eshikdan baqirib kirdi.

– Oyi! Lo'li kelyapti, lo'li!

Turgan joyimda tirrakdek qotib qoldim. Lo'lilar haqida shunaqa gaplar eshitgan edikki, nomi qulog'imizga chalinishi bilan sichqonning ini ming tanga bo'lib ketar edi. Lo'li ko'chada yurgan bolani qopiga solib ketarmish. Uyda kattalar bo'lmasa, bolalarni bo'g'ib o'ldirarmish-da, hamma narsani shipshiydon qilib g'oyib bo'larmish.

Akam bilan ketma-ket xuddi quvlagandek, qop-qora lo'li xotin kirib keldi. Uzun, isqirt ko'ylagining ustidan nimcha kiygan, shokilasi osilib yotgan qo'sh ko'zli xurjunini elkasidan oshirib tashlab olgan, sochlarining uchiga so'lkavoy taqqan, oyog'ida eski qizil etik... Dahshat ichida oyimning pinjiga tiqildim. Uyda dadam yo'q-ku, endi nima qilamiz? Hovlining allaqaysi burchagida yotgan mushukdekkinaga gurji kuchugimiz g'azab bilan akillagancha lo'liga qarab yugurdi. Lo'li xotin bir lahzaga to'xtadi-yu, qiyshiq tayog'ini itga o'qtaldi. Sarosima ichida oyimga qaradim: tezroq haydab yuborsa-chi!

Oyim lo'liga diqqat bilan qarab turdi-da, birdan yuzi yorishdi.

– Voy, Acha xola-ku! – dedi eski qadrdonini ko'rgandek quvonib. – Keling, aylanay.

U lo'li tomon yura boshlagan edi, qo'lidan ushlab jonholatda orqaga tortdim.

– Bormang! – dedim yig'lamsirab.

– Qo'rqma, jinnivoy, Acha xolang-ku bu! – Oyim ayvondan ildam tushdi. Hovlining o'rtasiga kelib qolgan lo'li bilan aylanib-o'rgilib ko'rishdi.

Gurji kuchugimiz hamon to'xtovsiz akillar, lo'lining atrofi-da gir aylanar edi.

– Qani, kela qoling, – dedi oyim ayvon tomonga yurib.

– Yo‘q, mango shu er yaxshi! – Lo‘li xurjunini erga –bodom soyasiga tashladi-da, ustida o‘tirdi. Issiqlab ketganidan keng ko‘ylagining yoqasini g‘ijimlab elpingan edi, bo‘ynidagi ikki shoda munchoq marjon ko‘rinib ketdi. Qulog‘idagi tilla oybaldog‘ini ko‘rdimu negadir «o‘g‘irlab olgan» degan xayolga bordim. Tag‘in qo‘rqib ketdim. Hozir boshlaydi. Akalarim qulog‘imga quygandek, «poli keldi-poli keldi», deb fol ocha boshlaydi-da, avrab-avrab hammamizni o‘ldirib ketadi.

– Oyi-i-i! – dedim chinqirib.

Lo‘li menga qayrilib ham qaramadi. Qop-qora qo‘llarini keng yoydi.

– Ovmin! Qadam ettu balo etmasun! Pirlar madadkor bo‘lsun. Dushmaning xoru zor bo‘lsun, bacham!

Oyim ham yerga cho‘kkalagancha unga qo‘shilib fotiha o‘qidi.

Akam xabar bergan bo‘lsa kerak, bir zumda hovliga Hoji buvi, uch hovli narida turadigan kelinchak Xayri opa kirib kelishdi.

– Uyingda amol bo-or! – dedi lo‘li cho‘zib. – g‘animing bo-or!

Vujudimni yana qo‘rquv bosdi. Ammo nima uchundir oyim xotirjam edi.

– Amal nima qiladi, xolajon, – dedi sekin. – Akamdan xavotirdaman. Ming yerimga pichoq ursa bir yerimdan qon chiqmaydi. Hamma qaytyapti, akam bechoradan darak yo‘q.

Oyim urushga ketgan tog‘amni ko‘p gapirardi. Dadamni kasalligi tufayli urushga olishmagan, ammo oyim har ikki gapning birida akasini eslab yig‘lardi. Hozir ham shuni gapirdi. Tushundim, fol ochirmoqchi.

– Bor, bolam, o‘ynab kel, – dedi oyim mening hamon qo‘rqib turganimni ko‘rib. Biroq men sehrlangandek o‘rnimdan jilolmay qoldim.

Lo‘li shoshilmasdan xurjuniga qo‘l suqdi. Kirligidan guli bilinmay ketgan tuguncha oldi. Hoji buvi bilan Xayri opa ham oyimning ikki tomoniga jimgina cho‘kkalashdi.

– Acha xolamning romi doim to‘g‘ri chiqadi, – dedi oyim qo‘shnilarga maqtanib. – Ko‘p sinaganman.

Acha xola parvo ham qilmadi. Qop-qora barmoqlari bilan tugunchasini yechgan edi, bir hovuch tosh chiqdi. Qo‘shni qizaloqlar sopalak o‘ynaydigan mayda toshlarning o‘zi. Faqat rangi har xil: oq, qora, ko‘kimtir... U toshlarni to‘da-to‘da qilib qo‘ydi-da, ko‘zlarini yumib allanimalarni pichirlay boshladi. Uning yumuq kipriklari pirpirab-pirpirab qo‘yar, shunda yuzidagi ko‘kimtir xoligacha qimirlab ketganga o‘xshar edi. Endi qo‘rquv o‘rnini allaqanday qiziqish egalladi-yu angrayib qoldim. Hammamiz xuddi mo‘‘jiza kutgandek qotib qolgandik. Hozir allanima bo‘lishi, nimadir ro‘y berishi kerakdek edi.

– Akang tirek! – dedi lo‘li to‘satdan. Kaftining orqasi bilan bir turtgan edi, to‘dalanib turgan toshlar har yoqqa sochilib ketdi. Oppoq bir tosh dumalab oyimning oyog‘i oldiga keldi.

– Akang keladu! – dedi oyimning ko‘ziga tik qarab. – Yo‘lga chiqq-o-on!

– Og‘zingizdan aylanay, xolajon! – oyim dik etib o‘rnidan turdi-da, uyga yugurdi. Bisotimizda bitta yaltiroq qoshiq bor edi. Oyim uni kumush qoshiq, deb maqtardi. – Mana, oz bo‘lsa, ko‘p o‘rnida ko‘rasiz. Akam eson-omon kelsa bosh-oyoq kiyim qilib beraman. – U qoshiqni Acha xolaga uzatdi. Lo‘li qoshiqni shosha-pisha xurjuniga yashirishini kutib turardim. Ammo u shoshilmadi. Qoshiqni bir chekkaga qo‘yib, Hoji buviga yuzlandi.

– Bolaginamni ko‘rarmikinman? – dedi Hoji buvi ovozi titrab. – Yolg‘izginamni ko‘rib o‘lsam, armonim yo‘q edi.

Bu safar lo‘li nimchasining cho‘ntagini uzoq kavlashtirdi. Keyin yong‘oqdek keladigan olti qirrali tosh oldi.

– Muhra bilan ocharkanlar, – dedi oyim pichirlab.

Lo‘li hech nimani eshitmagandek, toshning u yog‘ini aylantirdi, bu yog‘ini aylantirdi. Uning qop-qora qo‘li bilinar-bilinmas titrar, allaqanday chiziqlar tortilgan toshga tikilib to‘xtovsiz pichirlar edi.

– Bachangni yo‘li to‘sulgon! – dedi u nihoyat.

Hoji buvining ko'zlarida, hamisha ma'yus boquvchi ko'zlarida cho'g' yaraqlab ketgandek bo'ldi.

– O'zi tirikmi axir? – u ingragudek ohangda lo'li tomon talpindi. – Uch yildan buyon na o'ligini bilaman, na tirigini. Joni omonmi ishqilib?

– Amon! Bachang amon. Kutasan. Ancho kutasan.

Boyadan beri nafasini ichiga yutib o'tirgan Xayri opa endi chidab turolmadi shekilli, hayqirib yubordi:

– Asqar akam-chi? Asqar akam qachon keladi? Jon xola, bir ko'ring! Asqar akamga nima bo'lgan? Gospitaldan bir xat keldi-yu, daraksiz ketdi. Jon xola, bir ko'ring...

Lo'li unga sinovchan qarab qo'ydi-da, tag'in shoshilmasdan hurjunini kavlashtirib, kaftdek ko'zgu oldi.

– Ushla bune! – dedi oynani Xayri opaning qo'liga tutqazib. – Qarab o'ter!

Xayri opa oynaga tikilib cho'kkalagancha qotib qoldi. Lo'li boshqa bir oynacha oldi.

– Yoshini ayt! – dedi qat'iy ohangda.

– Asqar akammi? – Xayri opa to'satdan uyg'onib ketgandek cho'chib lo'liga qaradi. – Yigirma ikkida. Agar... agar... – U nimadir demoqchi bo'ldi-yu, tutilib qoldi. – Yigirma ikkida, – dedi shoshilib. – Hozir yigirma ikkiga kirgan. – U bir zum jim qoldi-da, ohista qo'shib qo'ydi. – Chillamiz chiqmasidan ketgan.

Lo'li o'zining qo'lidagi ko'zguga tikilib pichirlagancha boshini bir maromda tebrata boshladi. Xayri opa ko'zguga qarab qotib qolgan, go'yo qimir etsa fojia ro'y beradigandek edi. Nihoyat, Acha xola o'zi tutib turgan ko'zguni etagiga artib xurjuniga tiqdi.

– Nima? – dedi Xayri opa pichirlab. – Nima? Asqar akam...

– Kuyoving amon... – Acha xola uning yuziga qaramasdan qo'lidan ko'zguni oldi. – Ko'zimga ko'rinde. Kuyoving kasal bo'lgon.

– Qachon, qachon ko'raman? – Xayri opa Acha xolaning qo'liga yopishdi. – Ayting, nima ko'rdingiz? Qachon ko'raman?

Acha xola o'ylanib qoldi:

– Yo'l ko'rdem, yo'li! Kuyoving keladu. Oy to'lganda, uxlamay osmonga qaro. Ko'rasan!

– Nafasingizdan aylanay, xolajon! – dedi Xayri opa iltijo qilib. – Tilingizdan aylanay. Kuyovingiz kelsa, mana shu bilaguzugim sizniki. – U gapining rostligiga ishontirmoqchi bo'lgan-dek tilla bilaguzugini qo'lidan echib ko'rsatdi. – Asqar akam menga boshqasini olib beradilar.

O'sha kuni uyimizda bayram bo'ldi. To'rt xotin o'tirishib olma choy ichishdi. Oyim ertalab yopgan zog'ora nonini, Xayri opa tolqonini, Hoji buvi bir hovuch tut mayizini o'rtaga qo'ydi.

O'sha kuni yana bir sirni bilib oldim. Bir haftadan keyin oy to'ladi. Uch qo'shni oyga tikilib xolaning romini amalda sinab ko'rishadi.

Kutilgan kechada Hoji buvi bilan Xayri opa biznikiga chiqishdi. Dadam ishda edi. Anchagacha u yoq-bu yoqdan gaplashib o'tirishdi. Keyin bolalarga supaga joy solib berishdi. Akalarim uxlab qolishdi. Men esa nima bo'lishini kutib poylab yotar edim.

Nihoyat, uch ayol bodom tagidan yaydoq joyga borib, tizilishib o'tirishdi. Chigirtkalar chirillar, osoyishta osmonda to'lin oy sutdek mayin, sutdek iliq nur sochar edi. Oyim, Hoji buvi, Xayri opa oyga tikilgancha qotib qolishgan, hech qaysisi churq etmas, chamasi har biri o'zi izlagan odamni oydan topgisi kelar, oydan topishiga umid qilar, ishonar edi. Oradan ancha vaqt o'tdi. Hamon chigirtkalar chirillar, allaqaerda kaltakesak chirqillab qolar, hovli burchagida ora-chora echki ma'rab qo'yar, faqat oy, sehrli oy jimgina nur sochar, uch ayol esa unsiz qotib qolishgan, o'zi ham, soyasi ham qilt etmas, uchovi ham shu o'tirishda oyga tikilgancha haykalga aylanib qolgandek edi. O'tib-yotib zerikdim. Boshimni ko'taray desam oyimdan qo'rqaman. Endi ko'zim ilinayotgan ekan haya-jonli hayqiriqdan cho'chib ketdim.

– Ana! Ana! Ko'rdim!

Boshimni ko'tardimu ikki qo'lini oy tomonga cho'zgancha iltijo qilayotgan Xayri opaga ko'zim tushdi.

– Ana! Asqar akam! Asqar akam! – Xayri opa nafasi qayt-gandek sapchib oʻrnidan turdi. – Ana qaranglar, boshini bogʻlab olibdi. Doka bilan boshini bogʻlab olibdi!

Boshini bogʻlab olgan Asqar akani koʻrish umidida jonholatda oyga qaradim. Yoʻq, oymomo hamon muallaq qotib turar, nim-qora dogʻlardan boshqa narsa koʻrinmas edi.

– Voy, qani, qani? – oyim bilan Hoji buvi ham turib ketishdi. – Qani, biz koʻrmayapmiz-ku?

– Voy, ana-ku! Kulib turibdilar. – Xayri opa holdan toygandek koʻksini changalladi. – Xudoga shukur, tirik ekansiz. – U birdan hiqillab yigʻlab yubordi. – Voy koʻrdim-a, aniq-tiniq koʻrdim-a...

– Aytmadimmi? – dedi oyim quvonib. – Acha xolaning foli toʻgʻri chiqadi demaganmidim. Nasib etsa, Asqarjon kelsa, shunaqa toʻylar qilingki.

Xayri opaning oʻsma tortilgan qoshlari, rangsiz chehrasi chiroyli, juda chiroyli ekanini birinchi marta payqadam. U nuqul kular, yigʻlab turib kular, hadeb bir gapni qaytarar edi.

– Voy koʻrdim-a! Aniq-tiniq koʻrdim-a.

...Uch ayol yangitdan choy qoʻyishdi. Acha xolani maqtab-maqtab gangur-gungur suhbatlashishdi.

Chindan ham Acha xolaning foli toʻgʻri chiqdi. Bittasi toʻgʻri chiqdi. Qor tushgan kuni togʻam keldi. Qoʻltiqtayogʻini doqillatib kirib keldi...

Hoji buvi Acha xola aytganidek oʻgʻlini kutdi. Yigirma yilcha kutdi. Ancha oydin kechalar oʻtdi. Keyin... uni mahalla koʻmdi. Oydin kechada Xayri opa aniq-tiniq koʻrgan Asqar aka ham kelmadi... Lekin nima uchundir Acha xolani hech kim ayblamadi. Togʻam eson-omon kelganida oyim bosh-oyoq sarmo qilolmagani uchun Acha xola ham ogʻrinmadi. U onda-sonda xurjunini koʻtarib kelib qolar, oyim aylanib-oʻrgilib kutib olar edi. Negaki, oyimning oʻzi odamsiz turolmas, har doim xonasi gavjum boʻlar edi. Eshikdan kim kirib kelmasin, uning koʻngli doim yaxshilikni sezib turgan boʻlard.

Bir galgisi ayniqsa oshib tushdi. Oʻzim bilan bir sinfda oʻqigan bola proram boʻlib mahallaning boyvachchasiga

aylandi-qoldi. Shayton yo'ldan ozdirdimi, boshqami, ishqilib, bosar-tusarini bilolmay qoldi. Qo'sha-qo'sha imoratlar soldi. Oxiri lop etib qamalib ketdi. Bir kuni ishga ketayotsam, shu yigitning onasi oyimning oldida o'tirib hasrat qilyapti.

– To'xtavoyim tuhmatga uchradi, o'rgilay. Bolaginamning xusumatga yo'liqqaniga qandoq chidayman! O'zimning qon bosimim bor. Erta-indin o'lib ketsam, tepkilab ko'madiganimdan ayrilib qoldim, aylanay.

– Voy unaqa demang, ovsinjon. – Oyim uni ohista yupatdi. – Yaxshi gapgayam, yomon gapgayam farishta omin deydi. Nasib etsa hali hech nima ko'rmagandek bo'lib ketasiz. – U ovozin birdan pasaytirdi. – Ko'nglim sezib turibdi. To'xtavoy erta-indin kelib qoladi. To'xtavoyingiz qandoq yaxshi bolaki! Mana, meni aytdi dersiz. Erta-indin eshikdan kirib keladi.

– Voy, og'zingizdan o'rgilay, ovsinjon! Koshkiydi-ya! – To'xtavoyning onasi yig'lamsirab fotiha tortdi. – Iloyo aytganingiz kelsin!

Oyimning hamma «karomat»lariga chidasam ham, buni-siga chidolmadim. Kechqurun ishdan kelganimda shundan gap ochilgan edi, koyib berdim.

– Sizga ham Acha xoladan yuqqan shekilli, – dedim yarim hazil, yarim kinoya qilib. – Nima, fol ochyapsizmi? Ko'pchilikning haqiga xiyonat qilgan qallobni maqtab o'tiribsiz.

Oyim ko'zimga diqqat bilan tikilib qoldi.

– Qahrning shunaqa qattiqmi? – dedi anchadan keyin.

– Qahrning nima daxli bor? – dedim qaysarlik bilan. – Qilg'ilikni qilgandan keyin jazosini olsin-da. Qadamini o'ylab bosadigan bo'ladi.

– Albatta, senlar o'qimishlisan, hamma narsani bilasan... – Oyim bir zum jimib qoldi-da, o'ziga-o'zi gapirayotgandek sekin qo'shib qo'ydi. – Onasida nima gunoh? Qon bosimi bo'lsa, ertaga puf etib dumalab ketsa, shunga suyunasanmi? Ona-ku bu... Shunaqa qahrning qattiqmi?

Oraga noqulay sukunat cho'kdi. Negadir Acha xolani, o'sha oydin kechani, o'sha olma choyni esladim...

IMON

«Domimiz»ning birinchi qavatida Klava xola degan kam-pir turadi. Hech kim uni otasining ismini qo'shib «Klavdiya Falonchyeвна» deb atamaydi. Klava xola – hamma uchun Klava xola. Bechora hayotda omadi yurishmagan xotin. Zavod-da o'ttiz yil ishlagan. Yoshligida beva qolgan. Yolg'iz o'g'lini deb umrini o'tkazgan. Aytishlariga qaraganda, o'g'lini rejim bilan ovqatlantirib, rejim bilan uxlatib o'stirgan ekan. Bitta farzanddan ham buyurmadi. O'g'li uylanishi bilan xotinini-kiga ko'chib ketdi. Shundan keyin Klava xola asabiyroq bo'b qoldi. Eshik tagida o'tirib, uzzukun hammaga dashnom bergani-bergan.

– Hoy piyonista, ertalabdan zaharingga barmatuxa ich-gandan ko'ra bolangga ikki paket sut obersang bo'lmay-dimi?

– Hoy olifta, mashinangni podyezd tagiga qo'yma, bu yer senga garajmas!

Ba'zan kichkina qizalog'im eshikdan hasrat qilib kirib ke-ladi.

– Klava xola meni durochka dedi.

– Nima qiluvding?

– Samokatni tez uchirganmishman.

– Ha, endi, o'zing ham tez uchmagin-da...

Klava xolaning ovozi bir kun chiqmay qolgan edi, darrov bilindi. Surishtirsam, kasalxonaga tushibdi. Buyragi xasta ekan. Bechoraning hammaga dashnom berib o'tirishiyam bir davlat ekan. Butun «dom» zerikib qoldi. Ikki haftacha o'tgan-dan keyin Klava xola bilan yonma-yon turadigan qo'shnimiz eshik taqillatib keldi.

– Yuz so'm qarz berib turing, – dedi iltimos qilib. – Klava xolaga uch yuz so'm kerak bo'lib qopti. Ikki yuzini qo'shnilar-dan yig'dik.

– Nimaga kerak bo'пти?

– Anig'ini bilmayman, – qo'shnim elkasini qisdi. – Ammo judayam zarurmish.

Berdim. Oradan bir oycha o'tgach, Klava xola qaytib keldi. Podyezd tagidagi skameykada shumshayib o'tiribdi. Rangi bir holatda. Odamlarga dashnom beradigan holiyam yo'q.

– Voy-bo', yosharib ketibsiz-ku! – dedim ko'nglini ko'tarish uchun.

Klava xola inqillab o'rnidan turdi.

– Rahmat, o'g'lim, – dedi negadir ta'zim qilib. – Katta yordam berding. Pulingni qaytaraman. Pensiyamdan beraman. Yig'ib-yig'ib.

Shundoq shaddod kampirning ta'zim qilib turishi g'alati ta'sir qilib ketdi.

– Qiziqmisiz, men sizga pulni gapirayotganim yo'q-ku. Tuzukmisiz, o'zi?

– Operatsiyadan yaxshi chiqdim, – Klava xola ma'yus jilmaydi. – Pul bermasam bo'lmadi.

Hayron bo'ldim.

– Kimga?

– Kim bo'lardi, vrachga!

Beixtiyor yoniga o'tirib qoldim.

– Kimga deysiz?

– Vrachga! – Klava xola mening soddaligimdan afsuslangandek ohista bosh chayqadi. – Uch yuz so'm bermasam bo'lmasdi. Operatsiya qilmasdi. Qilsayam, yarim yildan keyin o'ladigan qilib kesardi.

Rostini aytsam, tovonimdagi jonim hiqildog'imga keldi.

– Nima, xirurg sizdan pul talab qildimi? Kim o'sha vrach? Familiyasi nima?

– E, bolam, qo'ysang-chi! – Klava xola qo'l siltadi. – Familiyasini aytganim bilan nima o'zgarardi?

Garangsib qoldim.

– Nima, vrach sizdan rostdan ham pul so'radimi?

– Oy sinok, sinok! – Klava xola og'ir bosh chayqadi. – So'ragani yo'q, so'ragani yo'q. Faqat seshanba kuni operatsiya qilamiz, deydi-da, jumaga qoldiradi, juma kuni operatsiya qilamiz deydi-da, seshanbaga qoldiradi. Odammisan demaydi. Oxiri palatadagi kasallar o'rgatishdi. 300 so'm bersangiz, dar-

rov stolga oladi, deyishdi. Pul berishim bilan muomalasiyam o'zgardi, o'ziyam boshqacha bo'p qoldi. – Klava xola mahzun kulib qo'ydi. – Nimayam derdim. Vrach ham odam. Undayam nafs bor. Bir og'iz rahmat degan so'zingga muhtojmi. Bolnitsaga yotishga order olaman, desang, qo'lingga qarab turadiku. Bu-ku butun boshli operatsiya.

Dunyoda har xil ablahlik bor. Lekin bemorni davolash uchun pora olish...

Oradan ikki haftami, uch haftami o'tgach, jiyanimning to'yi bo'ldi. Nevropatolog bo'lib ishlaydigan uzoq qarindoshim bilan yonma-yon o'tirib qoldik. Klava xola esimga tushdi. Qarindoshimga bor gapni aytib berdim. Men uning tutaqib ketishini kutib turardim. Qiziq, qarindoshim tutaqmadi. Xotirjam yelka qisib qo'ya qoldi.

– Avvalboshi sen aytgandaqa vrachlar ko'pmas. Sholi kurmaksiz bo'lmaydi. Qolaversa, doktorlarga ham qiyin. O'n olti yil eshakdek o'qib, 140 so'm oladi. Na kechasi tinchlik bor, na kunduzi. O'sha 140 so'm savil qolgurni savdo xodimi bir kunda topadi. – Qarindoshim kulimsiradi. – Yashash ham kerakku, akasi bo'yidan. Undan keyin... Qo'lidan tutmaguncha nima deysan? Pora berdim, deb qaysi mard aytadi. Aytsa o'zi qiya bo'p ketadi-ku.

Butunlay esankirab qoldim. Nahotki oliy ma'lumotli vrach o'zini chayqovchi bilan tenglashtirsa! Axir davlat uni o'n olti yil bekorga o'qitdimi, bekorga stipendiya berdimi? Unaqa bo'lsa, ana, xalatini echib tashlasin-da chayqovchilik qilsin!

Yo'q, men bu gaplarni aytganim yo'q. Biroq, qarindoshim qizarib-bo'zarib ketganimdan hammasini tushundi.

– Masalan, men unaqa vrachmasman, – dedi yelkamga qoqib. – Arzimagan narsalarga bunaqa tajanglik qilaversang, nevrosteniya bo'lib qolasan. – U ko'zimga sinchiklab qaradi. – Mabodo yuraging sanchimaydimi? Yaxshisi ertaga oldimga bor. Bir obsledovaniye qilamiz.

Qarindoshim yana bir marta muloyim jilmayib qo'ydi. Qadahdagi konyakni ichib, limon bilan gazak qildi. Shunda beix-

tiyor tag'in bolalik xotiralari yopirilib keldi. Achinska degan do'xtir lop etib yodimga tushdi.

Doim oppoq xalat kiyib yuradigan, oppoq siyrak sochlari nuroniy yuziga qandaydir fayz bag'ishlab turadigan bu odamning asl familiyasi Achinskiy ekanini keyin bilganman. Uni birinchi marta ko'rganda rosa qo'rqanman. Kichkina edim, hali maktabga qatnamasdim. Kuzda elkamga yara chiqdi. Oyim qizil piyozni qo'rga ko'mib bosdi. Ne azob bilan yara yorildi-yu, yonidan yana ikkitasi chiqdi. Endi piyoz ham, xamirturush ham yordam bermay qo'ydi. Butun badanimni yara bosib ketdi. Tag'in har bittasi tuxumdek keladi. Oxiri dadam oyimga «Achinskaga opchiqmasang bo'lmaydi», dedi. Ertasiga oyim meni yetaklab do'xtirxonaga obordi. Akalarim: «Achinska mana bundoq nina bilan ukol qiladi», deb qo'rqitib qo'ygani uchunmi, katalakdek xonaga kirdimu dori hidini sezib hiqillab yig'lab yubordim. Xonadagi kursilarda biri yo'talgan, biri shilpiq ko'zini hadeb kir qiyiqchaning uchiga artayotgan kasallar tizilib o'tirishardi. Har kim meni o'zicha yupatar, men bo'lsam battar yig'lardim. Shu payt eshigiga parda tutilgan ichkari xonadan sochi oppoq, yupqa ko'zoynak taqqan xalatli kishi chiqib keldi.

– Kim yiglaydi? – dedi u o'zbekchani buzibroq talaffuz qilib.

Achinska degani shu ekanini bildim-u battar qo'rqib ketdim. Oyimning pinjiga tiqildim. Shilpiq ko'zli kishi o'rnidan turgan edi, do'xtir qo'li bilan imo qilib to'xtatdi.

– Ochered balaga, – dedi-da, negadir jilmaydi. Shunda ko'zoynak ortidagi ko'm-ko'k ko'zlarida qandaydir erkalovchi tabassum paydo bo'ldi. – Ay-yay-yay! – dedi bosh chayqab. – Ugil bala yiglamaydi. – U yana jilmaydi. – Ox ka-koy yakshi bala!

Achinska qo'limdan tutgan edi, beixtiyor ergashdim. Derazasiga oppoq parda tutilgan xonaga kirdik. Oyim ko'yलगimni yechdi. Do'xtir hozir ukol qiladi deb, kapalagim uchib ketdi. Biroq, u ukol qilmadi. Barmog'i bilan yaralarni avaylab, paypaslab ko'rди. Keyin allaqanday jigarrang sassiq dori sur-

di. Agar shundayam tuzalmasa qon quyamiz, deb oyimga tushuntirdi. Chiqib ketayotganimizda yana bir jilmayib qo'ydi.

– Yakshi bala. Malades bala!

...Qishda shu odam bizga yana bir yaxshilik qildi. Esimda, o'sha yili qish juda qattiq keldi. Bilmadim, ehtimol, o'tin-ko'mirimiz bo'lmagani uchun shunday tuyulgandir. Harqalay deraza u yoqda tursin, eshig-u devorlarni ham qirov bosib yotar, hammamiz chopon, telpak kiyib uxlardik. Tanchaga oyoq tiqqan bilan befoyda: sandal pisillaydi. Ko'rpa tekkan joyini chayondek chaqadi. Ichidan issiq o'rniga sovuq chiqayotgandek. Ustiga-ustak bir kuni kichik akam ko'chadan hammayo-g'i shalabbo bo'lib keldi. Bolalar bilan Qonqusda yaxmalak uchayotgan ekan, sirg'anib muzning yorig'idan anhorga tushib ketibdi. O'rtoqlari amallab tortib olishibdi-yu, yugurib uyga etib kelguncha kiyimlari tarashadek muzlab qopti. Oyim darrov uni ko'rpaga o'radi. Tog'olcha bilan turshak qaynatib ichirdi. Ammo kechqurunga borib, akamning isitmasi ko'tarilib ketdi. Hadeb yo'taladi.

Kechasi uning alahlashidan men ham uyg'onib ketdim. U nuqul o'zini u yoqdan-bu yoqqa tashlar, «olov yonib ketdi, olovni o'chiring», deb tipirchilar edi.

Ertasiga ertalab dadam arrani egovladi. Katta akamni ertagashtirib, tashqariga chiqib ketdi. Men ham tagi ko'chgan etigimni kiyib ularning ketidan yugurdim. Kun sovuq, osmondan zahardek achchiq zarralar yog'ilar edi. Dadam bilan akam qalin qorni g'arch-g'urch bosib, tomorqaga chiqishdi. Shundoq devor yonida o'sgan, yarmi qurigan qayrag'och tagiga borishdi. Qor ustiga qop yozib, cho'kkalab o'tirgancha, qayrag'ochga arra solishdi. Daraxt shoxidagi qorlar duv etib to'kildi. Biroq, qayrag'ochning po'sti muzlab qolgan – arra hadeb sirg'anib ketadi. Hech iz tushmaydi. Unga sayin dadamning jahli chiqadi. Arra bir oz botganidan keyin ish yana qiyinlashdi. Akam har arra tortganida, butun gavgdasi bilan nari borib, beri keladi. Arra hadeb kamalakdek qiyshayadi. «Jing-jing» deb ovoz chiqaradi. Dadam yakkash dashnom beradi:

– Arrani siltab tortma. Jon bormi, o‘zi!

Akam sho‘rlik birpasda terlab ketdi. O‘zi terlab ketgan-u qo‘li sovqotadi. Dam-badam kuh-kuhlab, kaftini isitadi. Bur-nini tortadi... Nihoyat, qayrag‘och gursillab yiqildi. Tarva-qaylab o‘sgan shoxlar erga urilishi bilan atrofga qor sachrab ketdi. Ana endi mengayam ish topildi. Mayda shoxlarni tesha bilan chopa boshladim. Ish ayni qiziganda, kutilmagan voqea ro‘y berdi. Biri oq, ikkinchisi qizg‘ish jiyron ot burnidan bug‘ chiqarib, tepamizda gijinglab turar, boshini siltab-siltab, suv-lig‘ini shiqirlatardi. Notanish odamlar kelganini payqamay qolgan gurji kuchugim allaqayerdan paydo bo‘ldi-yu, aybini oqlash uchun bo‘lsa kerak, qor ichida bir ko‘rinib, bir ko‘rin-may pildiragancha otlar atrofini aylanib akillay boshladi. Ot-lar itga ko‘zini olaytirib qarab qo‘yar, pishqirib, pashsha qo‘-rigandek dumini silkitardi.

Jiyron mingan charm paltoli Dalavoyni darrov tanidim. Uni hamma tanir, hamma qo‘rqardi. U hali nalugchi bo‘lma-gan, lekin odamlar uni «nozik» joyda ishlaydi deyishardi. Oq otli kishi esa pochapo‘stin kiygan, tulki telpagini bostirib ol-gan, qovog‘i soliq edi.

– Ishlar katta-ku! – dedi Dalavoy otdan tushmasdan.

Negadir dadamning rangi o‘chib ketdi. Arra qo‘lidan tu-shib qorga ko‘milib qoldi.

– Kelinglar, mehmonlar, – dedi esankirab.

Avval Dalavoy bilan, keyin pochapo‘stinli kishi bilan qo‘shqo‘llab ko‘rishdi. Ikkovlari ham egarda o‘tirgancha, is-tar-istamas qo‘l cho‘zishdi.

– Qani uyga, – dedi dadam qo‘lini ko‘ksiga qo‘yib. – Bir piyola choyimiz bor.

Dalavoy ingichka sarg‘ish mo‘ylovini chimchilab dadamga bir qarab qo‘ydi-yu, mehmonga yuzlandi.

– Nima qildik, o‘rtoq Toshev? Borib turgan jinoyat-ku bu! Dadam butunlay dovdirab qoldi.

– Nima gunoh qildim, ukam, – dedi Dalavoyga. – Aybim bo‘lsa ayting, benavotman.

– Tag'in o'zini go'llikka soladi-ya! – Dalavoy tishi orasidan chirt etib tupurdi. – Ruxsatingiz bormi? – dedi ovozi temirdek jaranglab.

– Nimaga? – Dadam madad kutgandek endi mehmonga yuzlandi. – Nimaga ruxsat olishim kerak, o'rtoq Toship?

– Daraxt kesishga! – Dalavoy shiddat bilan otdan sakrab tushdi. – Qani qog'ozingiz?

– Qanaqa qog'oz? – Dadam goh Dalavoyga, goh pochapo'stinli mehmonga javdirab qaray boshladi. – Axir... Axir bu o'zimning tomorqamdagi daraxt-ku. Mana qarang, qurib qolgan. – U gapining rostligini isbotlash uchun bilakdek shoxni maxsi-kalishli oyog'i bilan bir tepgan edi, qars etib sindi. – Ko'rdingizmi, qurib qolgan. Kuzda kesib olmoqchi edim-u, vaqt bo'lmadi. – U boyadan beri burnini tortib turgan akamga dashnom berdi. – Nega anqayib turibsan? Bor oyingga ayt, choy qo'ysin, mehmonlar keldi, degin.

Akam ikkalamiz tizzagacha qorga botib, oldinma-ketin uyga yugurdik. Gurji kuchugim ham qorda ko'milganча ketimizdan chopdi. Oyim hamon isitmalab yotgan kichik akamning boshida mung'ayib o'tirgan ekan.

– Oyi, Dalavoy keldi! – dedi akam hovliqib.

Oyim sakrab o'rnidan turib ketdi.

– Voy sho'rim! Ertalabdan buyon o'ng qovog'im uchayotgan edi-ya. Bu ko'rgulik ham bor ekan.

U birpasda hujradan turshak, jiyda, ikkita zog'ora olib chiqdi. Sandal ustiga yamoq dasturxon yozdi.

Zum o'tmay uyga rangi o'chgan dadam, ketidan Dalavoy bilan pochapo'stinli mehmon kirib kelishdi. Oyim Dalavoyga peshvoz chiqdi.

– Keling, opovsi, yaxshi yuribsizmi, kelinim yaxshimilar? – dedi ovozi titrab. – Kiraveringlar. Yo'q, yo'q, piymangizni echmang, uy sovuq.

Dalavoy piymasining qorini qoqqan bo'ldi-da, kigiz ustdan yurib, sandal chetiga bordi.

– Hozir choy qaynaydi, o'rgilay! – Onam tashqariga chiqib ketayotgan edi, Dalavoy to'xtatdi.

– Ovora bo'lmang, biz ketamiz, – u akamga yuzlandi. –
Siyoh-ruchkang bormi?

Akam tokchadan siyohdon, «qurbaqa» peroli ruchka oldi.

– Nima qilyapsiz, aylanay? – oyimning rangi dokadek oqarib ketdi.

– O'ynayapman! – Dalavoy piymasining qori bilan sandal chetidagi ko'rpachaga cho'kkaladi. – Ko'rib turibsiz-ku, nima qilmoqchiligimni! – U ostonada turgancha, papiros chekib, uy ichini jirkanibroq tomosha qilayotgan pochapo'stinli mehmonga qaradi. – O'zim yozaveraymi?

Mehmon «ma'qul» degandek bosh iring'ab qo'ydi.

Dalavoy charm paltosining ich cho'ntagidan qog'oz oldi. Ruchkani siyohdonga botirgan edi, qirs etgan ovoz chiqdi. U jahl bilan yana botirdi. Peroga siyoh o'rniga muz ilashib chiqdi.

– Qanaqa o'quvchisan, o'zi? – Dalavoy sarg'ish qoshini chimirib, akamga qaradi. – Siyohing muzlab qopti-ku.

To'satdan oyim yig'lab yubordi.

– Nima qilaylik, o'rgilay, – dedi iltijo bilan. – Sovuqni ko'r-maysizmi? Manavinisi uch kundan buyon ol ket, ol qo'y bo'lib yotibdi. – U sandal chetida yotgan kichik akamga imo qildi. – Bolaginamdan ayrilib qolaman shekilli.

Dalavoy ruchkani yana muzlagan siyohdonga botirgan edi, onam uning qo'liga yopishdi.

– Yozmang, jon ukam, yozmang, rahmingiz kelsin.

Dalavoy ijirg'anib, qo'lini siltab tortdi. Kulrang ko'zlari qisilib ketdi.

– Torting qo'lingizni! – dedi shiddat bilan.

– Ho'v! – dadamning tahdidli ovozi eshitib, burilib qaramdim-u qo'rqib ketdim. Uning yuzida boyagi yalinchoq ifodadan asar ham qolmagan, ko'zi g'azabdan chaqnar edi.

– Ho'v, olifta! – dedi yana o'sha tahdidli ohangda. – Tur o'rningdan! Xudo bo'lsangam piymangni yech. – U bir hatlashda Dalavoyning tepasiga keldi. – Yech deyapman. Tiq oyo-g'ingni tanchaga! Tiqib ko'r, o'tirib ko'r birpas!

Dalavoy beixtiyor o'rnidan turib ketdi. Esankirab qolgan mehmonga bidir-bidir qilib gapira boshladi:

– Eshitdingiz, oʻrtoq Toshev? Guvoh boʻlasiz? Xizmat burchimni bajarayotganimda haqorat qildi. Aktga shuniyam qoʻshamiz.

– Daraxtni katta xolang ekib qoʻyganmas! – Dadamning moʻylovi titray boshladi. U qattiq gʻazablansa, moʻylovi titrab ketardi. – Qani, tuyogʻingni shiqillat! – dedi tahdid bilan.

– Nima, urmoqchimisan! – Dalavoy kulrang koʻzlarini yiltiratib, gʻazabnok pichirladi. – Qani chertib koʻrchi. Yetti pushtingni quritib yuboraman!

– Yoʻqol deyapman! – Endi dadamning butun vujudi titrab ketdi.

– Eshitdingiz-a, oʻrtoq Toshev? Bu gapniyam eshitdingiz-a? – Dalavoy eshik tomon tisarilib borarkan, mehmonga qarab, gapini tasdiqlatib oldi. – Yozamiz, hammasini yozamiz!

Onam iltijo bilan Dalavoyning elkasiga osildi.

– Jon ukam, kechiring, jon ukam! Iloyo martabangiz bundan ham ulugʻ boʻlsin!

Dalavoy bir siltab uning kaftini elkasidan olib tashladi. Onam endi pochapoʻstinli kishiga yolbora boshladi.

– Jon xoʻjayin, koʻnglingizga olmang, adasi bilmasdan gapirib yubordilar.

– Yalinma deyapman! – dadam shunday hayqirdiki, muz bosgan derazalar zirillab ketdi. Boyadan beri koʻzini ocholmay yotgan kichkina akam olazarak boʻlib, atrofga javdiray boshladi.

– Oyi, suv, – dedi ovozi xirillab.

Tashqarida tuyoqlarning boʻgʻiq dukiri eshitildi. Uy ichi oʻlik chiqqandek jimjit boʻlib qoldi. Dadam hamon moʻylovi uchgancha pishqirib nafas olib, uy oʻrtasida turar, oyim ostonaga oʻtirib qolgan, katta akam deraza oldida turgancha tashqarini tomosha qilardi. Beshik gʻichirlab, ukam gʻingshiy boshladi. Biroq onam oʻrnidan turmadi.

– Yomon ish boʻldi, – dedi sekin. – Endi sudga beradi.

Dadam uy oʻrtasida anchagacha qotib turdi-da, indamay chiqib ketdi. Bir ozdan keyin tomorqa tomondan boltaning qarsillagan ovozi keldi.

Qayrag'ochning cho'g'i ham o'riknikiga o'xshagan bala-
nd bo'larkan. Sandal isishi bilan jon kirib, yuzimiz qizarib
qoldi. Faqat dadamning qovog'i ochilmadi. Onam akamning
boshidan jilmas, nuqul xo'rsinar, «o'zing asra», deb qo'yar-
di. Kechki ovqatni opam qildi. Qorong'i tushgandan keyin
akamning ahvoli og'irlashdi. U endi alahlamas, havo etish-
mayotgandek qisqa-qisqa nafas olar, dam-badam cho'chib
tushar edi. Onam unsiz yum-yum yig'lar, dadamga iltijoli
termilardi. Oxiri bo'lmadi. Dadam eski choponini kiydi, bo-
shiga telpagini bostirdi. Oyim qayoqqa degandek qaragan
edi, qisqagina qilib:

– Achinskaga! – dedi.

– Kelmaydi. – Onam zorlanib bosh chayqadi. – Yarim ke-
chada qor kechib kelarmidi?

Dadam eshikni qarsillatib yopgancha chiqib ketdi. Uy
ichiga yurakni sirqirativchi sukunat cho'kdi. Hujradagi soat
chiqillaydi, akamning qisqa-qisqa nafas olishi eshitaladi. De-
razaga quruq qor uchqunlari zirillab uriladi. Allaqaysi teshik-
dan huvullab sovuq kiradi. Issiq sandal elitdi shekilli, uxlab
qopman. Bir mahal tashqarida itning akillashi, dadamning
«yot» deb baqirishidan uyg'onib ketdim. Kimdir yo'lakda gur-
sillatib er tepindi. Og'zidan bug' chiqib turgan dadam kirib
keldi. Ketidan uzun shinel kiygan, qulog'ini sharf bilan o'rab
olgan Achinska kirdi. Oq xalati bo'lmasa ham, ko'zoynagidan
tanidim. Dadamning mo'ylovi, doktorning qoshi qordan op-
poq bo'lib ketgan edi.

Oyim darrov o'rnidan turdi. Salom berdi. Achinska shine-
lini echib, elkasiga qo'ngan qorni kavshandozga qoqdi. Qulo-
g'ini o'rab olgan sharfni yechgan edi, oppoq siyrak sochlari
peshonasiga yoyilib tushdi.

– Nastoyashiy Sibir! – dedi negadir jilmayib. Sandal che-
tiga cho'kkalab qo'lini tanchaga tiqdi. Dadamning qo'lida
kichkina chamadon borligini endi ko'rdim. Achinska qo'lini
bir oz isitgach, muzlab qolgan ko'zoynagini ro'molchasi bi-
lan artdi.

– Issik suv bar? – deb so'radi onamga qarab.

Onam samovarni yangilash uchun darrov oshxonaga yugurdi. Doktor akamning ko'ylagini echib, «alyo-alyo» qilib ko'rdi. Sekin bosh chayqab qo'ydi. Qiyofasi jiddiy edi. Keyin chamadondan yaltiroq quticha oldi.

Ukol qilish uchun dori to'ldirayotganda akam hozir dod soladi, deb turgan edim, biroq u akamning ishtonini tushirib, ukol qilganida akam dodlamadi. G'ingshib qo'ydi xolos. Chamasi og'riqni payqamadi ham.

– Nichego, – dedi Achinska dadamni yupatib. – Yakshi bala. Tuzaladi.

Chindan ham ko'p o'tmay, akam ko'zini ochdi. Biroq, doktor ikkinchi ukolni qilayotganda yig'lab hammayoqni buzib yubordi. Achinskaning jahli chiqmadi.

– Vsyo, vsyo, – dedi jilmayib – Ugil bala yiglamaydi.

Keyin dadam ikkovlari sandal chetida o'tirib, choy ichishdi. Urush g'alaba bilan bitgani, endi non ko'payishi, yana allanimalarni gapirishdi. Ko'zim yumilib ketayotgan bo'lsa ham doktor akamni yana nima qilishini bilgim kelib, chidab o'tirardim. Dadam gap orasida bugun o'tgan voqeani ham aytib berdi. Achinska qoshini chimirib, bir zum o'yg'a toldi. Ko'm-ko'k ko'zlariga jiddiyat cho'kdi. Biroq, qo'l siltab qo'ya qoldi.

– Chepuxa! Xish nima kilmaydi.

Nihoyat u sarg'ish qog'ozga o'ralgan allaqanday dorini majbur qilib akamga ichirdi. Yana to'rt-beshta shunaqa qog'ozlardan qoldirdi. O'rnidan turayotgan edi, dadam onamga imo qildi. Onam hujraga ildam kirib ketdi-da, zum o'tmay, og'zi bog'langan chog'roq xalta ko'tarib chiqdi.

– Aybga buyurmaysiz, do'xtir, – dedi dadam xaltani Achinskaga uzatib. – Pul yo'q edi.

Achinska shinelineing bir engini kiygan joyida turib qoldi.

– Bu nima? – dedi xaltaga imo qilib.

– Turshak, – dadam xijolat chekib, iljaydi. – Qantak o'rikniki. Qoq quruq. Bo'yrada quritganman. Bittasiyam erga tushmagan.

Achinska engi kiyilmagan qo'li bilan xaltani nari surdi.

– Balaga kompot kiling. Isitma tushadi. Yakshi bo'ladi.

Endi dadam astoydil yalina boshladi:

– Yo‘q demang, do‘xtir. O‘z qo‘lim bilan quritganman. Chodirga qoqib quritganman.

Gapga oyim aralashdi.

– Marjangizga oborasiz, do‘xtir, padarka...

Achinska keskin bosh chayqadi.

– Balaga kompot kiling. – Shunday dedi-yu, xaltani devorga suyab, etigini kiydi-da, tashqari chiqdi. Dadam shosha-pisha unga ergashdi.

– Iloyo baraka toping, – deb qoldi onam eshikdan mo‘ralab. – Bola-chaqangizning rohatini ko‘ring.

Yana sukunat cho‘kdi. Ammo endi bu boyagidek ko‘ngilni g‘ashlovchi jimjitlik emas edi.

Ertasiga kech uyg‘ondim. Katta akam maktabga ketgan, kichik akam sandal chetida yostiqqa suyanib o‘tirgancha, sutchoy ichar, dadam bilan oyim tumshug‘idan chak-chak suv tomayotgan eski samovarni o‘rtaga qo‘yib gaplashib o‘tirishardi. Qor tingan, tashqarida quyosh charaqlab ketgan shekilli, uy ichi yop-yorug‘ edi. Endi sutchoyga zog‘ora non botirib eyishga kirishgan edim, tashqarida kuchugim jonholatda akillay boshladi. Eshik sharaqlab ochildi-yu, ostonada Dalavoy paydo bo‘ldi. U kechagi charm paltosida, kechagi piymasida edi.

Dadam bilan oyim bir seskanib tushishdi. Hozir janjal bo‘lishini bilib, mening ham yuragim orqaga tortib ketdi. Biroq hech qanaqa janjal bo‘lmadi. Dalavoy ostonada turib, negadir jilmaydi.

– Assalomalaykum! – dedi baland ovozda. Shunda uning judayam qo‘rqinchli odam emasligini payqadim. Dadam rangiga qon yugurib, asta o‘rnidan turdi.

– Keling, keling, – dedi-da, borib ko‘rishdi. Oyim darrov dasturxonga jiyda, yong‘oq keltirib qo‘ydi. Dalavoy bu safar piymasini echib chiqdi. Onam yangi ko‘rpacha bo‘lmagani uchun sandal to‘ridagi ko‘rpachaning orqasini o‘girib, qaytadan yozdi. Dadam mehmonning orqasiga yostiq qo‘ydi. Dalavoy piyolani aylantirib-aylantirib, choy ho‘plarkan, menga qarab ko‘zini qisdi.

– Qalay, polvon!

Uyalganimdan yerga qarab oldim. Shunda undan allaqanday qo'lansa hid kelayotganini payqadim.

– O'zizam ja haligidaqa odamsiz-da oka! – Dalavoy dadamga yuzlanib, baralla ovozda kuldi. – Qilar ishni qip qo'yib, tag'in odamni so'kib o'tiribsiz, oka.

Dadam uzrli qiyofada elkasini qisdi.

– Endi, ukam, jahl chiqqanda, aql ketadi...

– O'ziam ja, kattasini ag'daribsiz-da, oka! – Dalavoy negadir yana kuldi. – Ha, endi shunaqa ekan, bir og'iz aytmay sizmi, shu ishni shundoq qilmoqchiman, deb. Axir jahon bedarvoza emas, tartib bor, zakun bor...

Dadam xijolat chekib, dasturxon chetini himara boshladi.

– Endi, ukam, biz bir po'ristoy odammiz. Bunaqa qonunlarni tushunmasak, bu yoqda bolalar sovuqda qoldi.

– Shu-da endi, oka! – Dalavoyning milki qizarib ketgan kulrang ko'zlarida samimiy tabassum o'ynadi. Dadamning yelkasiga qoqdi. – Bir og'iz maslahat solsangiz-u hammasini zakonniy qilardik.

Boyadan beri indamay choy quyib uzatayotgan onam endi gapga aralashdi.

– Bu odam bilmabdilar-da, jon ukam, gunohlaridan kecha qoling.

Dalavoy oyimga qaramadi, dadamga tikilganча, jiddiy tortdi.

– Endi, oka, biz bir joyning odamimiz, ot tepkisi otga o'tmaydi.

– Rahmat, ukam, – dadam yana boshini xam qildi. – Siz bizlarni siylasangiz, sizni Xudo siylasin.

– Men-ku shu yerning odamiman, – Dalavoy ovozini pasaytirdi. – Ammo o'rtoq Toshevning oldida, shu ish shundoq bo'lgani chatoq bo'ldi. Katta odam. Qamatmaguncha qo'ymayman deyapti. Ikkalamizni askarblyat qildi, deyapti.

Oyimning rangi bir zumda o'zgarib ketdi. Dadam bo'lsa, taqdirga tan bergandek, hamon boshini quyi solib o'tirardi.

– O’rtoq Toshevga yotig’i bilan tushuntirdim, – Dalavoy ovozi yanayam pasaytirdi. – O’zimizning odam gunohidan o’ta qoling, dedim. Hozircha ko’nmay turibdi-yu, ko’nadi. Ko’nmay qayoqqa borardi. «Qurug’i»dan obkeb beraman, dedim.

Birdan oyimning yuzi yorishdi. Dik etib o’rnidan turdi-da, hujraga kirib ketdi. Dalavoy onamning ketidan qarab qoldi. Dadam bo’lsa hamon dasturxon qatini o’ynab o’tirar, barmoqlari bilinar-bilinmas titrar edi. O’sha zahoti onam xalta ko’tarib chiqdi. Bu – kechasi Achinska olmay ketgan o’sha turshak to’la xalta edi.

– Mana, opovsi, – dedi oyim xaltani Dalavoyning oldiga qo’yib. – Qoq-quruq. Qantak o’rikning turshagi. Adasi o’z qo’l-lari bilan quritganlar. Bittasiyam erga tushmagan.

Dalavoy goh onamga, goh xaltaga qarab, talmovsirab tur-di-da, birdan qah-qah otib kulib yubordi. Bir zumda kulrang ko’zlaridan yosh tirqirab chiqdi. U ko’rpachani mushtlab-mushtlab kular, boshi ham, gavdasi ham muttasil silkinar, sarg’ish yuzi sholg’omdek qizarib ketgan edi. Oyim og’zini lang ochgancha, bir dadamga, bir Dalavoyga qarab qolgan, negadir nuqul ko’ylagining yoqasini g’ijimlardi.

– Voy, voy kennoyi tushmagur-ey! – dedi Dalavoy kulgidan nafasi qaytib. – Voy sodda xotin-ey! «Qurug’i» desam, turshak obchiqibdi. Qarang, oka! Qarang! Qurug’i desam... «Qurug’i» desam... – U dadamga qaradi-yu kulgisi kesildi. Dadamning qiyofasi shiddatli, yuzi qizarib-bo’zarib ketgan edi.

– «Qurug’i» kerakmi? – dedi ovozi xirillab.

Dalavoy butunlay jiddiy tortdi.

– Mengamas, o’rtoq Toshevga, – dedi sarg’ish qoshini chimirib. – Men sizga jabr bo’lmasin, deyapman, oka, jo’jabirdek jonsiz.

– «Qurug’i» kerakmi! – Dadam yanayam pastroq, ammo yanayam tahdidliroq ovozda takrorladi. – Mana buni qirqib beraymi! – U kindigidan pastroqqa imo qildi. Dadam birov-dan qattiq g’azablansa, padaringga la’nat deb so’kar, ammo biron kimsani bunchalik qo’pol haqorat qilganini eshitmagan

edim. Onam ham, yostiqa suyangam akam ham, men ham qotib qoldik.

– Shunaqami, hali! – Dalavoyning kulrang ko'zlari yonib ketdi. – Endi o'zingdan ko'r! – Shunday dedi-yu, hatlab o'rni-dan turdi. Dadam ham sapchib turib ketdi. Oyim dod solib, dadamning yo'lini to'sdi. Dalavoy shiddat bilan charm palto-sining cho'ntagiga qo'l suqdi-da, allaqanday qog'ozni dastur-xon ustiga ulotqirdi. – Indinga tegishli joyga bormasang, mi-litsiya yuborib, ottirib tashlayman! Umringni turmada chirit-masam, Dalavoy otimni boshqa qo'yaman!

Oyim bekorga dod solgan ekan. Dadam Dalavoyga tash-lanmadi. Piyasini kiyib chiqib ketguncha, uy o'rtasida turaverdi. Faqat g'azabdan pishqirib nafas olar, mo'ylovi uchib-uchib qo'yar edi. Tashqarida it akilladi. Keyin jimlik cho'kdi.

– Endi qo'ymaydi, – dedi onam ingrab. – Qamatmay qo'ymaydi. – U hamon g'azabdan titrab turgan dadamga iltijoli termildi. – Jon adasi, aylanay adasi, johillik qilmang, keling, shular to'ya qolsin. Mayli, sholchani sotamiz.

Kuzda opamni uzatamiz, deb dadam bir sholcha olib kel-gan edi. Oyim shuni gapirganini tushundim.

– Nega?! – dadam sandal chetiga cho'kkalagancha, hayqi-rib yubordi. – Nega?! Nega men pora berishim kerak? Nega?! Porani harom odam beradi, bildingmi! Porani harom odam oladi! Bildingmi?! Porani imonsiz odam imonsiz odamga be-radi! Tushundingmi?! Nega men o'z imonimni sotib poraxo'r-ga yalinishim kerak? Nega?

U esdan og'ib qolganga o'xshar, har gal «Nega?» deganda, dasturxonni mushtlar, Dalavoy tashlab ketgan qog'oz ham, jiyda-yong'oqlar ham har yoqqa sochilib ketgan edi.

– Yo'q! – dedi u nafasi qisilib. – Men pora bermayman. Qa-masin! To'piga solib otib yuborsin!

Beshikdagi ukam cho'chib ketdi shekilli, chirillab yig'-lay boshladi. Oyim mahzun qiyofada cho'kkalab o'tirgancha, ko'krak tutdi. Dadam tirsagini sandal chetiga tirab, kaftlari bilan yuzini to'sib, uzoq o'tirdi. Qo'li hamon bilinar-bilinmas

titrar edi. Nihoyat, jahl bilan o'rnidan turdi. Onam vahima ichida unga termildi.

– Qayoqqa? Hoy adasi, o'zingizni bosing.

– Achinskaga boraman, – dedi dadam sekin. – Ariza yozdiraman.

Shunday dedi-yu, eski choponini kiyib, chiqib ketdi. Peshinga yaqin tekis qilib yozilgan allaqanday o'rischa xat ko'tarib keldi.

Keyin bilsam, dadam to'g'ri qilgan ekan. Uni ikki-uch hafta sudrab yurishdi-yu hammasi tinchib ketdi. Faqat Dalavoy keyinroq, nalugchi bo'lganidan keyin boshqa yo'l bilan qasдини oldi. Biroq Achinskaning yordam berganini dadam ko'p yillar hammaga gapirib yurdi.

Mening go'dak shuurimga esa pora – dunyodagi eng harom narsa, degan tushuncha mixlanib qoldi. To'g'ri, keyin ham, poralar-u poraxo'rlarning har xilini ko'rdim. Birovga orden berish uchun pora oladiganlarni-yu yaxshiroq uydin joy olish uchun pora beradiganlarni ham, birovning bolasini institutga olib kirish uchun pora oladiganlarni-yu o'zining chalasavod bolasini o'qishga joylash uchun pora beradiganlarni ham ko'rdim. Birovga kamyob narsani navbatsiz to'g'rilash uchun pora oladiganlarni-yu o'sha narsani boshqalarga uch bahosiga pullash uchun pora beradiganlarni ham, birovni amal stoliga o'tqazish uchun pora oladiganlarni-yu o'sha kursiga o'tirib, berganini o'n hissa qilib qaytarib olish uchun pora beradiganlarni ham ko'rdim. O'zining qizi tengi xodimini dachasiga sudraydigan ipirisqi amaldorlarni-yu ishini bitirish uchun begona to'shakka bemalol yotadigan ayollarni ham, pora olib qiya bo'lib ketganlarni-yu yana pora berib, qutulib chiqish yo'lini topadiganlarni ham ko'rdim. Shunda dadamning titrab-qaqshab aytgan gaplari naqadar rost ekanini tushundim. Hamma-hammasini tushundim.

Faqat... Domimizning birinchi qavatida turadigan so'qqa-bosh Klava xolaning ma'yus ta'zim qilib turganini ko'rganimda, bir narsaga hech aqlim yetmadi. Nahotki, odam tirik qolish uchun ham pora berishi kerak bo'lsa! Uzoq qarindoshim

bo'lmish o'sha vrachning gapini eshitganimda, battar hayron bo'ldim. Nahotki tirik qolish uchun majburan birovga pora berish ham jinoyat hisoblansa? Xo'sh, bo'lmasa nima qilsin? O'lib ketsinmi?! Nahotki, o'lim to'shagida yotgan odamdan nimadir tama qilish imon degan tushunchaga sal bo'lsayam to'g'ri kelsa?!

Xayolimga shunday iztirobli savollar yopirilib kelganida, beixtiyor o'sha qahraton qish, o'sha izg'irinli kecha, ko'zoynagini yiltiratib jilmayib turgan Achinska, namat ustida qolib ketgan o'sha bir xalta turshak xotiramga tushadi.

OPAMNI TOPIB OLDIM

Bayram qanaqa bo'lishini bilasizmi? Bilmasangiz bilib qo'ying! Bayram degani shuki, hammamiz yasanamiz. Bu – birinchidan. To'g'ri, dadam hammamizga baravar boshoyoq kiyim qilib berolmaydi. Lekin hech bo'lmasa, bittadan ohorlik kiyamiz. Undan keyin oyim albatta palov, juda bo'lmasa, shovla pishiradi. Bu – ikkinchisi. Nihoyat, bayram degani shuki, men onamga ergashib albatta tog'amnikiga boraman. Tog'amning men tengi o'g'li bor. Maza qilib obaki yeymiz. Iloji bo'lsa, «Tarzan» kinosiga tushamiz. Tarzanni bilasizmi? Xuddi maymundek daraxtdan-daraxtga sakraydi. Yo'lbarsdan ham, arslondan ham qo'rqmaydi.

Jo'raboshimiz aytgan, o'zi ko'rgan.

Mana, bugun oyim non yopyapti. Arpa non unchalik opoqmas. Ammo juda mazali. Ana, non isi kelyapti. Oyim meniga atab ataylabdan kulcha yasagan. Kulcha nondan oldin pishadi: kichkina-da! Ana, oyim rapidani qo'lga kiyib, to'ng'rilangan zambil ustiga chiqdi. Bo'lmasa tandirning tepasiga bo'yi etmaydi. O'sha yerdan turib buyurdi.

– Do'ppingni och!

Do'ppimni boshimdan yulib oldimu tutib turdim. Shu ondayoq cho'g'dek issiq, qip-qizil non do'ppiga tushdi. Jiyaklari titilib ketgan do'ppimni changallagancha ko'chaga yugurdim.

– Hoy, sekinroq, yiqilasan! – deb qoldi oyim chirqillab.

Nega yiqilar ekanman! Orqamdan kuchugim ham yugurilab qoldi. Biladi-da, o'ziniyam ulushi borligini. Ikkalamiz oldinma-ketin chopishib, Shirin arig'ining bo'yiga keldik. Issiq nonni suvga tashladim-da, o'zim pastga qarab chopib ketdim. Gurji kuchugim ham oyog'imga o'ralashib yugurdi. Ellik qadamcha yurgandan keyin qoqigullar ochilib yotgan qirg'oqda kutib o'tirdim. Ana, bizning non oqib kelyapti! Tandirdan yangi chiqqan nonni oqizoq qilib yemagan bo'lsangiz, yeb ko'ring. Meni aytdi dersiz, maza qilasiz!

Bir oyoqlab suvga tushib, nonimni tutib oldimu ushatib edim. Ana rohat-u mana rohat! Usti muzday, ichi issiq. Bir burdasini o'zim yeyman, bir burdasini kuchugimga beraman. Kuchugim nonini mendan oldin yeb bo'ladi. Yeb bo'ladi-da, boshini goh u tomonga, goh bu tomonga tashlab mo'ltirab qo'limga qaraydi. Dumini likillatib-likillatib qo'yadi. Ikkalamiz maza qilib ovqatlandik. Keyin shundoq sohilga yotib, tip-tiniq suv ichdim. Kuchugim ham oldingi oyoqlari bilan cho'kka tushib qip-qizil tili bilan shapillatib rosa ichdi.

Uyga qaytsak, dadam bodom tagida turib, endi xaltasini ochayotgan ekan. Urre!

– Manavi senga! – dedi dadam oyimga qarab. Xaltadan poshnasi past yaltiroq amirkon kavush chiqdi. Oyim eski kalishini echib, kiyib ko'rgan edi, kavush lop-loyiq keldi. U yoq-bu yoqqa yurib ko'ruvdi, kavushi g'archillab ketdi.

– Iya, g'archiyam bor ekan, – dedi oyim yosh boladek quvonib. – Baraka toping, anchadan buyon shunaqasini orzu qilib yuruvdim.

– Qizing qani? – dadam g'olibona qiyofada yana xaltaga qo'l suqdi.

Tutundan bo'gilgan opam oshxonadan ko'zini ishqalab chiqdi.

– Manavini o'rab ko'r-chi! – Dadam guldor shoyi ro'molni opamga uzatdi. Opamning ko'zlari quvonchdan porlab ketdi.

– Rahmat, – dedi uyalinqirab.

Katta akamga yo'l-yo'l ko'ylak, kichik akamga chiyduxoba shim tegdi. Endi bizning navbat! Yo'q, dadam xaltasiga qo'l suqqan edi, bu safar ukamning sovg'asi chiqdi. Dengizchilar kiyadigan ko'ylak! Chetida tasmasiyam bor.

– Menga-chi? – dedim hovliqib.

– Sengayam bor, o'g'lim! – deb dadam xaltasidan qizil duxoba do'ppi chiqardi. Ko'zim yonib ketdi. – Qani, – dedi u do'ppini boshimga kiygizib. – E-e, boshdan ham bergan-da, senga, o'g'lim!

Rostdan ham do'ppi boshimni bir chekkasida qolib ketdi.

– Ziyoni yo'q! – dadam do'ppini tizzasining ko'ziga kiygizib, bir chetidan tortdi. Allanima «tirr» etdi. Qo'rquv ichida do'ppiga qaradim. Yo'q, yirtilmabdi. Dadam qaytadan kiygizgan edi, boshimni xiyol qissayam, loyiq kelgandek bo'ldi. – Boshdan ham bor-da, o'zi, o'g'lim. – Dadam yana kuldi.

Kichik akam hozirjavoblik bilan gap suqdi.

– Boshi katta bo'lgani bilan aqli yo'q.

Opam uning yelkasiga bir tushirdi.

– Yoshi senga yetsa, sendan aqlliroq bo'ladi.

– O'zingiz-chi? – Oyim dadamning ko'ziga termildi. – O'zingizga hech nima olmadingizmi?

Dadam qo'l siltadi:

– Keyin... Keyin olinar. Nima, men yosh bolamidim...

Aka-ukalar bir zumda ko'chaga otildik. Bo'lmasa-chi, qanaqa yasanib olganimizni hamma ko'rib qo'ysin-da.

...Ertalab kimdir sekin yelkamga turtayotganini payqab uyg'onib ketdim. Hali ko'zimni ochmasimdanoq dimog'imga o'sma hidi urildi. Qarasam, tepamda oyim jilmayib turibdi. Qoshi qalin, qop-qora (oyim pardoq qilmas, ammo «qosh suv ichadi» deb o'sma qo'yardi).

– Jim, – dedi u barmog'ini labiga bosib. – Ukang uyg'onib qolmasin. Tez yuvin.

Tushundim. Demak, tog'amnikiga boramiz. Ukamni tashlab ketamiz. Bo'lmasa, oyimni qiynab yuboradi. Besh qadam yuradi-da, opiching, deb xarxasha qiladi. Yo'l uzoq.

Ukam, boshi devor tomonda, bir oyog'i mening qornim ustida maza qilib uxlab yotibdi. Hali turgandan keyin «lo'lik» qilib opamning dodini beradi.

Yuvib kelib, apil-tapil choy ichdim.

– Bolani ehtiyot qil, – oyim ayvon burchagida o'tirib, to'ng'itilgan piyoladan o'sma botirib qoshiga tortayotgan opamga tayinladi.

– Xavotir olmang. – Opam boshini u yoq-bu yoqqa egib, bir cheti siniq ko'zguga qiyo-qiyo qararkan, jilmaydi. – O'zim qarab turaman.

Opam juda mehribon. Oyim yo'g'ida hammamiz opamning pinjiga tiqilamiz...

Guzarga chiqqanimizdan keyin, eng katta niyatimni sekin aytdim:

– Oyi, kinoga tushsam maylimi? Tarzanga?

U g'archli kavushiga chang qo'ndirmaslik uchun tuproq ko'chadan avaylab borarkan, orqasiga qaramasdan so'radi:

– Kim bilan tushasan?

– Sobir bilan.

– Tog'angnikiga bormaymiz.

Hafsalam pir bo'lib to'xtab qoldim. Bundan chiqdi, ammamnikiga borarkanmiz-da. Ammamnikida men tengi o'rto'g'im yo'q.

– Ammamnikiga ketyapmizmi? – dedim qovoq-tumshug'im osilib.

Oyim burilib qaradi:

– Yo'q, opangnikiga.

– Opam uyda-ku? – dedim hayron bo'lib. – Yana qanaqa opamnikiga boramiz?

– O'qchiga. Katta opangnikiga.

Qiziq, qanaqa katta opam? O'zi bitta opam bor-ku.

– Yur, – dedi oyim shoshirib. – Kun isib ketmasidan Besh-yog'ochga etib olaylik.

Oyimga ergashib borarkanman, allanimani g'ira-shira tushungandek bo'ldim. Besh-olti kun oldin ammam kelgan edi. U oyim bilan pichir-pichir gaplashgan, «o'gay... yig'ladi... O'q-

chi...» degan soʻzlar qulogʻimga chalingan edi. Demak, Oʻqchi degan joyga ketyapmiz.

Oʻqchi degani ikki tomoni boloxonali uylar bilan oʻralgan tor koʻcha ekan. Bizning tomonlarda allaqachon hammayoq koʻkarib ketgan, bu erda boʻlsa koʻcha zax, ikki chetda qopqora suv jilgʻa boʻlib oqib yotibdi. Ancha yurdik. Tez-tez temirchilik doʻkonlari uchraydi. Bayram boʻlsayam, baʼzilari ochiq. Devordagi mixlarga ketmon, tesha, xaskash ilib qoʻyilgan. Sandonda olov gurillaydi. Taraq-turuq avjida: yaqiniga borib boʻlmaydi. Oxiri tagidan qoramoydek loyqa suv oqib yotgan, chetidagi panjaralari liqillab turgan yogʻoch koʻprikdan oʻtdik. Oyim dam-badam toʻxtaydi. Hali u eshikni taqillatadi, hali bunisini.

– Hoy, oʻrgilay, Bashoratxonning uyi shumi? Eri peravodniy...

Birov yoʻq, deydi, birovi yelka qisib yeshikni berkitadi, bir xili eshikni umuman ochmaydi.

Shu qadar charchadimki, oyogʻimni qimirlatishga madorim qolmadi. Xuddi, hov birda, uydagi opamga sovchi kelganida Qaʼniga borganimizdek. Kelmasam boʻlarkan. Qaytaga uyda Xoʻja bilanmi, Vali bilanmi maza qilib chillak oʻynab yurgan boʻlardim. Kun isib ketgan, suv ichgim kelardi. Oyimning oʻzi ham koʻcha chetidagi vodoprovoddan ikki marta suv ichdi. Suv ichish oson boʻlsayam mayli ekan. Odamlar paqirini koʻtarib, qatorlashib navbat kutib turadi... Bayram boʻlgani uchunmi, yasangan-tusangan oʻtkinchilar tuzuk-quruq gaplashmaydi. Hamma qayoqqadir shoshadi.

Bir mahal paranji-chachvonli xotinga duch keldik. Oyim yana oʻsha yalinchoq ohangda soʻradi:

– Hoy, baraka topgur, Bashoratxonni tanimaysizmi?

Paranjili xotin toʻxtadi. Chachvonini yuzidan olgan edi, qoʻrqib ketdim. Bunaqangi choʻtir xotinni birinchi koʻrishim edi. Negadir xayolimga choʻtirini berkitish uchun paranji yopinib yursa kerak, degan oʻy keldi.

– Qanaqa Bashor? – dedi u roʻmolcha bilan ter bosgan yuzini artib.

– Bashoratxon-da! – Oyim kuyib-pishib tushuntirdi. – Eri peravodniy. Ashxobodda yer qimirlaganda kasallarni poyezdda olib kelgan.

– Uyini bilmaysizmi? – cho'tir xotin achinib bosh chayqadi. – Dunyoda nima ko'p, Bashor ko'p.

– Yo'q. Egachim aytuvdilar, – deb oyim yana tushuntirdi. – Shundoq ko'prikdan o'tgandan keyin topasiz, devdilar.

– Bu ko'chada nima ko'p, ko'prik ko'p, aylanay, – cho'tir xotin yelkasini nochor qisdi.

– Hayronman, – dedi oyim umidsizlik bilan. – Nechta eshikni taqillatdim, hech yerda yo'q.

Bo'lmadi, cho'tir xotindan ham ish chiqmadi. Tag'in ikkita katta-kichik ko'prikdan o'tdik. Yurib-yurib, choyxona oldidan chiqib qoldik. Bayram sharofati bilan choyxona ayniqsa gavjum bo'lib ketgan, so'rilarida erkaklar chordana qurib, sabzi to'g'rab o'tirishar, to'rqovoqlardagi bedanalar avjiga chiqib sayrar, havoda jizza hidi kezar edi.

– Bor, bolam, – dedi oyim yalinib, – erkaklarning oldiga men bormay qo'ya qolay. So'ragin, peravodniyni uyi qaysi, degin, Bashor degan xotini bor, degin, xo'pmi?

So'ri oldiga bordim-u, to'xtab qoldim. Har kim o'zi bilan o'zi ovora, qayrilib ham qaramaydi. Askiya.... Qiyqiriq... Sho'ppayib turib-turib qaytib keldim. Oyim urishmadi. Yana keta-verdik.

Kattakon tilla zirak taqqan, yalpoq gulli ko'rpabop mato-dan ko'ylak kiygan, qalin qoshli juvon duch kelganida oyim tag'in so'radi:

– Hoy, opovsi, Bashoratxonni...

– Man namedonam! – dedi ayol yelka qisib.

Oxiri oyim ham holdan toydi. Ko'cha chetidagi yapasqi xarsang ustiga o'tirib, tugunini yechdi. Kecha yopgan arpa nonidan olib olgan ekan. Shundan bittasini ushatib, ona-bola yedik. Tag'in chanqay boshladim.

– Oyi, suv, – dedim hiqillab.

– Shoshma, bolam, sabr qil. – Oyim yupatdi. – Topamiz. Hozir topib olamiz.

Non quvvat berdimi, yana avvalgidek yo'lga tushdik.

Bir mahal onam to'xtab qoldi.

– Voy, o'lsin, tag'in Beshyog'ochga chiqib qolibmiz-ku.

Qarasam, rostdan ham Beshyog'och! Bundan chiqdi, aylanib-aylanib yana shu yerga kelib qolibmiz-da. Bozor oldidagi maydonda odam ko'p edi. Yasangan qizlar, papiros tutatgan yigitlar... Daraxt soyasida bir oyoqli kishi qo'ltiq-tayoqqa suyanib turibdi. Oldida eski kursi, kursidagi savatda obaki. U ingichka bo'ynining tomirini o'ynatib, ovozi boricha baqirardi:

– Obaki dandon
Lablari xandon
Chaynama, shimi,
Chaynama-a-a!

Birpasda chanqoq ham esimdan chiqib ketdi.

– Obaki obering, – dedim yalinib.

Oyim bir zum ikkilanib turdi-da, qo'limdan etakladi:

– Yur.

Parvardaga o'xshatib kesilgan obakini og'zimga soldim-u maza qilib so'ra boshladim. Saqichga o'xshagan yumshoq, ammo juda shirin.

– Siz shu yerlikmisiz, amaki? – dedi oyim qandolatchiga termilib.

Qandolatchi qo'ltiqtayog'iga suyanib, cho'ntagidan papiros olarkan, shubhalanib oyimga qaradi:

– Nima edi?

– Bashoratchonni qidirib keluvdik. Eri peravodniy, Ashxobdoda yer qimirlaganda kasallarni olib kelgan. O'qchida ko'p-rikning oldida turadi, deyishuvdi.

– Nomeri nechchi? – dedi qandolatchi papiros tutatib.

– O'shanisini so'ramabman. – Oyim aybdor qiyofada yerga qaradi.

– Iya, qiziq ekansiz-ku, singil! – cho'loq qandolatchi ovozi boricha shang'illadi. – Afandi eshagi yo'qolganida bir qo'lida yantoq, bir qo'lida tezak ko'tarib, bozor aylangan ekan, bu-

ni yeb, buni anaqa qilganni ko'rgan bormi, deb. Siznikiyam shundan bo'ldi-ku.

Atrofdagi hangomatalab tomoshabinlar xaxolab kulishdi. Oyim mulzam bo'lib sekin burildi.

– So'rab-so'rab Makkani topgan ekan, amallab topib olarmiz.

Ikkovlashib yana o'sha zaxkash, ikki chetida qop-qora suv jilg'a bo'lib oqayotgan ko'chaga kirdik. Oyoqda zo'rg'a tursam ham, dam olaylik deb oyimga xarxasha qilishga qo'rqrar edim. Boyagi odamning gapi oyimni xafa qilganini bilib turardim. Yurib-yurib yana o'sha omonat panjarali yog'och ko'prikdan o'tdik.

Oyim ro'paradan kelayotgan, sumka ko'targan xotinni to'xtatdi.

– Jon singlim, bir narsa so'rasam maylimi? Shu yerlikka o'xshaysiz. – Oyim uning qo'lidagi sumkasiga, bayram bo'lsayam yasanmasdan eskiroq qarg'ashoyi ko'ylak kiyganiga qarab, shu yerlik deb gumon qilgan bo'lsa ehtimol.

Xotin shoshilib turgan ekan shekilli, «gapingizni ayting» degandek qoshini chimirdi.

– Bashoratchonni tanimaysizmi? – dedi oyim shosha-pisha. – Eri peravodniy. Ashxobodda...

– Nimaga edi? – dedi ayol oyimning gapini bo'lib.

Oyim uning ko'ziga tikilib qaradi-da, ko'nglida umid uyg'ondi shekilli, ovozi dadillashdi:

– Kerak edi-da. Ertalabdan beri qidiramiz, aylanay. Bilmagani joyning ko'chasi ko'p, deb shuni aytar ekanda.

Ayol oyimga tikilib turib negadir ovozi titrab ketdi.

– Siz... Siz kimi bo'lasiz? – dedi sekin.

– Onasiman, aylanay, onasiman!

Ayolning qo'lidan sumkasi tushib ketdi.

– Oyijon! – dedi iltijoli ohangda. – Oyijon! O'zingizmisiz?

– Shunday dedi-yu oyimni quchoqlab oldi. O'sha zahoti ko'zidan tirqirab yosh chiqib ketdi. – O'sha men... Menman... Qizingizman... Oyijon... Biluvdim, topib kelishingizni biluvdim. Biluvdimu ishonmovdim. Ammam aytsalar, ishonmagandim!

U hadeb oyimni o'par, nuqul bitta gapni qaytarardi.

– Ishonmovdim...

Keyingi daqiqada meni yerdan dast ko'tarib oldi-da, ko'-zimdan, yuzimdan o'pa boshladi.

– O'zimning ukamdan o'rgilay, ukajonimdan aylanay.

Dimog'imga binafsha hidi urildi. U baquvvat qo'llari bilan meni mahkam quchoqlab olgan, yoshli ko'zlari bilan qayta-qayta ko'zimga termilib qarar, nuqul o'par edi. Shundagina uning katta xotin emas, yoshgina ekanligini, allaqayeri uyda-gi opamga o'xshab ketishini payqadim. Bashor opa bir qo'lida meni ko'targancha egilib, ikkinchi qo'li bilan sumkasini yerdan oldi.

– Qo'ying, – dedi oyim uning bilagidan tutib. – Yosh bolamas, o'zi yuradi. Shu kuzda maktabga boradi-ku.

– Nega qo'yarkanman?! – Bashorat opam gunafsha hidi anqib turgan boshini yana yuzimga bosdi. – Ukajonimni nega qo'yarkanman?! O'zim zo'rg'a topib oldim-ku!

Kap-katta bola opamning qo'lida ketayotganimdan, botinkam ko'ylagini loy qilib yuborganidan uyalib tipirchiladim.

– Tushaman!

Yo'q, opam qattiqroq bag'riga bosdi.

– Tushmaysan. Charchab qopsan, ukam. Ko'rib turibman.

Bashorat opam shaxdam-shaxdam qadam tashlar, oyim unga arang yetib borar, ikkovlari hayajondan entikib, gaplashib borishardi.

– Tanimay qolganimni qarang, qizim. O'ziyam sizni bir marta ko'ruvdim-da... Ancha bo'p ketdi. O'shanda jamalak-soch qizcha edingiz.

– Men ham avvaliga tanimadim... Qarang, oyijon, sira ishonmovdim.

Opamning uyi chindan ham ko'prik yaqinida ekan. Biroq, yana bitta tor ko'chaga kirish esimizdan chiqibdi. O'sha tor ko'chadan o'tib, kaftdekkina hovliga kirib qoldik. Hovli o'r-tasida bir tup tut bor edi. Tut hali pishmagan, ammo ancha oqarib qolgan, shoxiga belanchak ilib qo'yilibdi. Tut tagiga kelgandan keyingina opam meni yerga qo'ydi.

– Mana singling, – dedi belanchakka imo qilib. – Singlim desang ham bo'ladi, jiyanim desang ham. Singlim deyaver.

Mo'ralab qarasam, belanchakda atlas ko'ylakcha kiygan qizaloq yotibdi. Sekin tebratib ko'rdim.

Opam yoshli ko'zlariga tabassum qalqib, yana bir marta boshimni silab qo'ydi-da, uy tomonga qarab qichqirdi:

– Dadasi! Oyim keldilar!

Zum o'tmay oynaband ayvonning eshigi sharaqlab ochildi-da, yelkasiga beqasam to'n tashlagan kishi chiqib keldi.

– Oyim keldilar! – dedi Bashorat opam tantana bilan.

Beqasam to'nli kishi oyim bilan quyuq so'rashdi. Onam uning peshonasidan o'pib ko'risharkan, menga o'girildi:

– Pochchangga salom bermaysanmi?

Pochcham xuddi katta kishi bilan so'rashgandek, qo'l berib ko'rishdi.

– Otingiz nima, polvon yigit? – dedi kulib.

Pastak shiftli xonaga kirdik. To'rda Stalinning harbiy kiyim-dagi surati ilig'liq turar, deraza tepasidagi mixga ilingan lagan-chaga o'xshash qora karnaydan muzika yangrar edi. Yonbosh tomonda esa zanjirli osma soat. Soatning tepasi mushukning boshiga o'xshatib ishlangan. Kapgir u yoq-bu yoqqa borib kelgan sayin mushukning ko'zi ham u yoq-bu yoqqa mo'ralaydi. Bunaqa soatni dadamning hujrasida ham ko'rmaganman.

Opam eski sholcha to'shalgan yerga darrov ko'rpacha yozdi. Xontaxta qo'yib, dasturxon bezadi. Piyolamga mushtdek novvot solib choy quyib berdi.

Kunbo'yi piyoda yuraverib, charchadimmi, karnaydan ha-deb yangrayotgan muzika elitdimi, uxlab qolibman. Bir mahal opam peshonamni silab uyg'otdi:

– Tur, jonim, qorning ochib ketdi-ku.

Ko'zimni ochsam dasturxonda ustiga ko'k piyoz sepilgan bir lagan moshkichiri turibdi. Oyim, opam, pochcham gangir-gungir suhbatlashib o'tirishibdi. Opamning qistovi bilan uch-to'rt qoshiq moshkichiri yedim-u tag'in uxlab qoldim.

Keyin yana uyg'onib ketdim. Anchagacha qayerdaligimni bilolmay, shiftga tikilib yotdim. Xira lampochka yonib tu-

rar, allaqayerda soat chiqillardi. Devordagi «mushuk soat»ni ko'rgandan keyingina Bashor opamnikida yotganimni anglandim. Yonboshimga o'girilgan edim, karavot g'ichirladi. Qarasam, yonimda boyagi atlas ko'ylakli singilcham yumshoqqina bo'lib pishillab uxlab yotibdi. Uyg'otib yubormay deb, tag'in ko'zimni yumib oldim. Avval xo'rsiniq, ketidan ayol kishining hiqillagan yig'isi eshitildi.

– Yuzimni yorug' qildingiz, oyijon... – Bu Bashor opamning ovozi edi. – Kuyovingizning oldida yerdan sug'urib oldingiz. Turmush qurganimizga uch yil bo'lyapti. Kuyovingizga nima deyishimni bilmayman. Otam bor deyman-u borolmayman, onam bor deyman-u ko'rsatolmayman. – Opam yana chuqur xo'rsindi. – Oyim tirikligida, otangning ko'ziga ko'rinma, deb tergap turardi. Onam o'lgandan keyin nima deb borishni o'zim ham bilmadim. Bir zamonlar dadam bilan oyimning turmushi buzilgan bo'lsa, mening aybim nima, oyijon... Oyim adamning dilini og'ritgan bo'lsa bordir, ammo menda nima gunoh?

– Qo'ying, jon bolam, – oyim ohista yupatdi. – Turmush o'lgur shunaqa ekan. Odam bu dunyodan nima obketadi? Boradigan joyi bo'yradek yer... Adangizning jahli tez bo'lgani bilan ko'ngli bo'sh. Uch-to'rt kundan keyin o'zingiz boring. Kuyovniyam oboring. Siz bolasiz, u kishi ota. Mening kelganimni aytmay qo'ya qoling. Eski ginalarni unutinglar.

– Bormoqchiyam bo'luvdim... – Opam taraddudlanib jimib qoldi. – Tag'in sizning ko'nglingizga kelmasin, deb...

– Gapingiz qurmasin, – oyim opamning so'zini kesdi. – Etni tirnoqdan ajratib esimni yebmanmi? Ming qatla shukur, adangiz borlar, singlingiz, qo'sha-qo'sha ukalaringiz bor, qad-dingizni ko'tarib yuring, jon bolam.

Oyim bilan opam hamon dardlashar, «mushuk soat» bir me'yorda chiqillar, yonimda yumshoqqina bo'lib singilcham pishillab uxlab yotar edi. Yana ko'zim ilindi-yu qotib uxlab qopman.

...Ertasiga hovlimizga mahallaning tabibi – Hoji buvi, Xayri ona, Mo'min akaning xotini Kelinoyi, Valining oyisi Zebi xola,

Sepkilli xola, Xolposh xola to'planishdi. Oyim aytib kelganmi, bayram bahona bo'lganmi, unisini bilmayman. Oyim garmdori gulli piyolada qo'shnilariga choy quyib uzatar ekan, og'zini to'ldirib maqtanar edi:

– Qizim berdi! Qarang, piyolasining chiroyliligini qarang! Voy, o'rgilay sizlardan, shundoq qizim bor ekan-u men ahmoq bilmay yurganimni qarang! U bog'-rog'lar, u oq uy-olabargaklar desangiz! Qo'sha-qo'sha gilamlar! Bir radiosi bor, sandiqdek keladi. Qizimning chaqqonligini ko'rsangiz. Birpasda bir guruch, bir go'sht qilib, chigit bosgandek osh damlab keldi. Kuyovimni aytmaysizmi, peravodniylarning boshlig'i ekan. Uyog'i Ashxobod, buyog'i Leninobod – yetti iqlimda ko'rماغan joyi qolmabdi. Biram odobli, biram aqli...

Oyim opamning hovlisidagi tutdan boshqa qaysi bog'ni, eski sholchadan boshqa qaysi gilamni, moshkichiridan boshqa qaysi palovni aytayotganini bilmasdim-u, lekin hamma gapiga ishongim kelardi.

– Siz ko'pam ixtimat qo'yavermang! – Kelinoyi oyimning gapini og'zidan oldi. – O'gay bari bir o'gayligini qiladi. Undan sizga nima foyda!

– Unaqa demang, ovsinjon. – Oyim unga ta'nali qarash qildi. – Bu dunyodan hech kim hech narsa orqalab ketmaydi, o'rgilay. Bolalarim buyoqda otasining bag'rida yayrab yursin-da qizim uyoqda tirik yetim bo'lib yursin... Shuyam diyonatdanmi? Bunaqa gagingizni bir aytdingiz, ikkinchi qaytarmang, ovsinjon.

Boshqa xotinlar oyimning so'zini ma'qullab chuvillashdi:

– To'g'ri aytasiz!

– Oxiratni o'ylagan odam shundoq qiladi.

– Ammo-lekin... – Oyim ovozi pasaytirdi. – Adasi men borganimni bilmay qo'ya qolsinlar. Qiz bo'lib u kelmaydi-yu, ona bo'lib sen borasanmi, deb dillari og'riydi... Erta-indin qizimning o'zi keladi.

Bashor opam ertasiga emas, uch kundan keyin keldi. Dadam bodom soyasida cho'kkalab o'tirgancha, arraning tishini egov bilan qayrar, oyim oshxonada, men esa supada ukam

bilan kurash tushayotgan edim. Gurji kuchugim darvoza to-monga yugurdi. Ko'kshoyi ko'ylak kiygan Bashor opamni darrov tanidim. Opam kuchukni ko'rib, darvozadan kiriboq to'xtab qoldi. Dadam bir zum tikilib qaradi-da, garangsibroq o'rnidan turdi. Kuchukni haydash bahonasida opam tomon chopdim. Opam uch-to'rt qadam bosdi-yu, ko'zida yosh bilan hayqirib yubordi:

– Adajon!

Dadam bir qalqib ketgandek bo'ldi.

– Iye, iye, – dedi ovozi titrab. Keyin oshxonaga qarab qich-qirdi. – Hoy, bu yoqqa chiq, qizing keldi!

Bashor opam dadamning quchog'iga o'zini otdi.

– Yig'lama, ona qizim, yig'lama. – Dadam Bashor opamni ng sochini silar ekan, ko'zlari namlandi. (Uning ko'zida hech qachon yosh ko'rmagan edim.) – Bormisan, oppoq qizim.

Opam dadamning bag'ridan chiqishi bilanoq oyim qu-choqlab oldi.

– Voy o'zimning qochqoq qizimdan aylanay! – dedi Ba-shor opamning yuzidan o'pib. – Voy, o'zimning to'ng'ich qi-zimdan o'rgilay!

Boyadan beri nariroqda bola ko'tarib iljayib turgan poch-chamni endi ko'rishdi. Dadam pochcham bilan ham quchoq-lashib ko'rishdi. Singilcham birpasda qo'lma-qo'l bo'lib ket-di. Opam, aka-ukalar birinchi jiyanimizni «xomtalash» qilib yubordik.

O'sha kuni dadam o'z qo'li bilan osh damladi. Hatto poch-cham ikkovlari jinday-jinday vino ham ichishdi.

...O'shandan keyin birona bayram shunchalik esimda qolgani yo'q.

BOZOR

Akalar ing bo'lishi ham yaxshi, ham yomon. Yaxshiligi shu-ki, bolalardan kaltak yemaysan. Arifmetikadan ikki olmaysan. Yomonligi shuki, nuqul akalar ingning kiyimini kiyasan. Ma-salan, mana bunday. Katta akamga etik oberishadi. Bir yilmi,

ikki yilmi o'tgandan keyin katta akamning oyog'i katta bo'lib ketadi. Etik kichkina akamga o'tadi. Kichkina akamning oyo-g'iyam bir joyda turavermaydida. O'sadi, etik sig'maydi. Ana endi etik bizniki! Faqat bizga yetib kelguncha etikning tagi Naim sartaroshning iyagidek sip-silliq bo'lib ketadi. Aslida, buyam yomonmas. Qishda yaxmalak uchishga maza. Ammo tagining ko'chib ketgani yomon. Cho'lda bir oy yurib chan-qagan tuyadek suv demaganni yamlamay yutadi. Bora-bora ukamga dabdalasi chiqqan etik tegadi. Telpak masalasi ham shundoq. Katta akamdan kichkina akamga, kichkina akam-dan menga, mendan ukamga etib borguncha, telpakmas, taqi-ri chiqqan bir parcha teri qoladi. Valiga maza! Akasi yo'q, uka-si yo'q. Zebi xola unga doim yangi kiyim olib beradi. Shundoq deyman-u dadamga ham qiyin. Hammamizni baravar yasan-tira olmaydi. To'g'ri, gohi-gohida biz kichkinalarning ham g'a-mini yeb turishadi. Kuz kunlaridan birida shunday quvonch-li voqea bo'ldi. Kechasi hamma yotganda dadam bilan oyim maslahatlashib qolishdi. Rostini aytsam, gap poylaydigan odatim bor. Poylamoqchi emasdim-u o'zlari gaplashib qolish-di. Eshitish kerakmi, kerak!

– Salqin tushib qoldi, – dedi oyim o'ychan ohangda. – Bo-lalarning egnida yo'q, boshida yo'q. Ayniqsa kichkinalarga qiyin.

Dadam anchagacha indamadi. Chamasi, qayerdan pul to-pishni o'ylardi.

– Echkini sota qolamiz, – dedi nihoyat bir qarorga kelib.

– Takanimi? – Bu oyimning ovozi edi.

– E, uni qanchaga olardi? – dedi dadam hafsalasiz ohang-da. – Narigisini sotamiz. Besh yuzlarga obqolar.

Tushundim. Bundan chiqdi. Qoraquloqni sotishmoqchi. Erta bahorda echkimiz odatdagidek ikkita tuqqan edi: biri erkak, biri urg'ochi. Urg'ochisining o'zi oq, qulog'i qora. Aka-ukalar unga Qoraquloq deb ot qo'yganmiz. Echkimga achin-dim. Yaxshi, yuvoshgina edi. Chamamda, oyim ham shuni o'ylardi shekilli, sekin gap qo'shdi:

– Qochirib olsak bolalarga sut mo'lroq bo'larmidi?

– Boshqa iloji yo‘q-da! – dedi dadam tajangroq bo‘lib. – Jil-la qursa, bittasiga pufayka olib berish kerak. Bultur ham mak-tabga akasining choponini kiyib bordi.

Ha, demak, pufayka meniki bo‘ladi. Negaki, ukam hali maktabga bormaydi. Yengining uchiga charm qoplanganidan olaman. Sinfirmizda faqat Valida shunaqa pufayka bor. Zebi xola naqd to‘rt yuz so‘mga obergan. Valining o‘zi aytgan.

– Bozor kuni Tezakopga olib tushaman, – dedi dadam ishonch bilan.

Biroq dadam juma kuni shamollab yotib qoldi. Shanba kuniyam o‘rnidan turolmadi. Kechqurun yana echki sotish-ning maslahati bo‘ldi.

– O‘zing bora qol, – dedi dadam yotgan joyida.

Onam mung‘ayib qoldi.

– Voy, men bozorni bilamanmi? – dedi bo‘shashib. – Bir-ikki marta mol sotib yurgan bo‘lmasam...

Dadamning jahli chiqib ketdi.

– Nima, bozorga tushadiganlarning shox-butog‘i bormi? Hammayam senga o‘xshagan odam-da! Ja bo‘lmasa, bitta-yarimta dallolning qo‘liga o‘n so‘m bersang, sotib beradi. Am-mo besh yuzdan kamiga ko‘nma. Zotli mol, degin!

Ertasiga tong qorong‘isida oyim meni sekin turtib uyg‘otdi.

– Qani, tura qol, bolam, echkini haydashib borasan.

«Nimaga, qayoqqa», deb o‘tirmadim. Bilaman, akalarim haydashib borsayam bo‘lardi-yu, unda pufaykadan quruq qo-laman-da.

G‘ingshibroq bo‘lsayam turdim. Oyim echkini sog‘ib bo‘l-guncha tong yorishdi. Keyin u Qoraquloqni yetakladi, men tol xivich olib, orqasidan yo‘lga tushdim. Qoraquloq ham uyqu-sirab turgan ekan shekilli, indamay ketaverdi. Faqat darvoza oldiga borganda onasi bilan akasi tomonga qarab qisqagina ma‘rab qo‘ydi: xayrlashdi chamamda.

Tuproq ko‘chadan boryapmiz. Oldinda oyim, ketidan ech-kim, uning ortidan men. Echkim tuproqni changitib, dik-dik qi-lib boradi. Ora-chora ko‘chaga to‘kilgan yong‘oq xazonalarini chimdib, kalta dumini likillatib-likillatib qo‘yadi. Xivich bilan ur-

masam ham o'zi ketaveradi. Men ko'chaga to'kilgan yong'oqlar-ni terish bilan ovoraman. Kechasi shamol bo'lganga o'xshaydi: rosa yong'oq to'kilibdi. Birpasda ikki cho'ntagim to'lib chiqdi. Oyim ora-chora to'xtab, norozilik bilan orqasiga qarab qo'yadi.

– Yura qolsang-chi, hali-zamon bozor tarqab ketadi!

Tezakop deganiyam, juda olis ekan-da! Avval qora moy hidi anqib turgan temir yo'ldan o'tdik. Keyin mashinalar g'izillab borayotgan ko'chalar chetidan yurdik. Oyog'imda oyoq qolmadi. Nihoyat bozorning temir panjarali darvozasi-dan ichkari kirdik. Voy-bu! Shuncha odam qayoqdan kelgan? Hammayoq qiy-chuv, hamma shoshgan! Ana, bir chekkada guvullab olov yonyapti. Qozondan qizigan yog'ning oppoq tutuni chiqib turibdi. Vuy, anavi baliqni! Mening bo'yimday ke-ladi-ya! Yog'och ustundagi mixga jag'idan ilib qo'yishibdi. Kir xalat kiygan mo'ylovli kishi kapgirni o'ynatib baqiradi:

– Kep qoling, laqqa baliq! Laqqa baliq! Qatidan qovurib beray?

Undan nariroqda kattakon doshqozonda osh damlab qo'yilibdi. Zarchava solingan, sap-sariq. Og'zimning suvi kep ketdi. Ie, ana kabob! Qop-qora kabobpaz bidir-bidir qilib xaridor chaqiradi.

– Yeganlar darmonda, yemaganlar armonda, dumba-jigar! Qarang, hidiga odam mast bo'ladi-ya!

– Oyi, hali kabob oberasiz-a? – deyman yalinib.

Oyim bo'lsa, nuqul bitta gapni qaytaradi:

– Anqayma, adashib qolasan!

Yoymachilar to'g'ridan-to'g'ri yerga o'tirib olishgan. Angishvonadan tortib elakkacha, sichqon tutadigan qopqondan tortib isiriqqacha hammasi bor. Qo'ltiqtayoqli askar jikkak chol bilan savdolashib sumak olyapti. Kun salqin bo'lishiga qaramay, ko'ylakchan bo'lib olgan ozg'in bola bir pachka papirosni ko'z-ko'z qilib, bor ovozi bilan baqiradi.

– Papirosi nord, chekmanglar chort!

Shovqin-suronlari turli hidlardan boshim aylanib ketdi. Unisi turtadi, bunisi surtadi, bu ham yetmagandek oyimga dag'dag'a qilishadi.

– Hov echki! Ko'zingga qara!

Nihoyat mol bozoriga keldik. Ana bozor-u mana bozor! Ko'ziga qon to'lgan, burnidan temir halqa o'tkazilgan buqalar, dumbasining og'irligidan yurolmay qolgan, shoxi qayrilib ketgan qo'chqorlar, biri olib, biri qo'yib, paydar-pay hangrayotgan eshaklar... Ayniqsa, anavi qorasi zo'r ekan. Bir hangrashda ketma-ket ulab, etti marta hangradi. Tag'in har hangraganda quloqlari dikkayib, dumi xoda bo'lib ketadi. Burun kataklari kerilib, ikki biqini kirib-chiqib, kirib-chiqib turadi. Oxiriga borganda o'pkasi to'lgandek, ovozi xazinlashib qoladi-yu, ammo o'sha zahoti bir pishqirib oladi-da, yangi kuch bilan qaytadan hangray boshlaydi. Oyoq ostini tezak bosib ketgan. Shuning uchun bozorni Tezakop desa kerak-da. (Bu nom Oq podshoni savdogari Tezikov ismi bilan bog'liqligini keyin bilganman.) Kech qolganimiz uchun bizga eng chekkadan – tovuq bozorining yonidan joy tegdi. Biroq bu yerda ham ko'p turolmadik. Janjalning ustidan chiqib qoldik. Shundoqqina oldimizda tarashadek ozg'in, peshonasi tirishgan, tajangligi aftidan ko'rinib turgan kishi qizil babax xo'rozning oyog'idan bog'langan ipdan tutib, cho'kkalab o'tirar, dam-badam nos otib, o'zicha allakimni so'kar edi. Baquvvat oyoqlari uzun-uzun xo'roz esa bo'ynini cho'zib, atrofga olazarak qarar, chamasi boshqa xo'rozlar bilan urishishga bahona qidirardi. Shu payt ayvoni katta oq kalaminka shapka kiygan, cho'michdek burnining teshigidan juni chiqib turgan kishi xo'rozning tepasida to'xtadi.

– Cho'cha chan pul, aka mullo? – dedi oyog'i bilan xo'rozga imo qilib.

Tajang kishi asabiylik bilan boshini ko'tardi. Nosini tupurib, kaftining orqasiga labini arttdi.

– Shu jo'jami! – dedi ingichka, tajang ovozda. – Ko'zmi, po'stakning teshigimi!

Burni cho'michdek xaridor pinagini buzmadi.

– Chan pul cho'cha? – dedi yana.

– Bu jo'jamas, xo'roz! – Tajang kishi o'rnidan turib ketdi. – Babax xo'roz! Bir tepsa odamni yiqitadi!

Burni cho'michdek xaridor yana pinagini buzmadi.

– Ha, endu cho‘cha-da! Chan pul o‘zu?

Shunda kutilmagan voqea bo‘ldi. Tajang kishi babax xo‘rozni oyog‘idan yulqib ko‘tardi-yu, xaridorning boshiga tushirdi.

– Mana senga «cho‘cha!» – dedi baqirib.

Xo‘rozning qiyqirig‘i bilan xaridorning dodlashi baravar eshitildi. Boshidagi ayvoni keng shapkasi uchib, tezak ustiga tushdi. Xo‘rozning qizil patlari hammayoqqa to‘zib ketdi.

Xaridor silliq boshini changallagancha odamlar orasiga sho‘ng‘idi. Zum o‘tmay, shopmo‘ylov militsionerni boshlab keldi.

– Mana shu! – dedi xo‘rozni amallab buti orasiga tiqayotgan tajang kishini ko‘rsatib. – Boshimga urde! Ho‘kizdek xeroz bilan urde! Tuyadek xeroz bilan urde! Bosh yorilg-o-on!

– Nima gap, grajdanlar? – Shopmo‘ylov militsioner cho‘ntagidan hushtak olib, lunjini shishirgancha churillatdi.

Tomoshaning davomini ko‘rishni juda xohlardim-u oyim qo‘ymadi.

– Yur, keta qolaylik, – dedi sekingina. – Bizniyam boshimiz baloga qolib yurmasin.

Odamlar, mollar orasidan o‘tib, nari ketdik. Ana, nihoyat bizning echkicha ham xaridor topildi. Peshonasiga qiyiqcha tang‘igan kishi Qoraquloqni uyog‘idan o‘tib tomosha qildi, buyog‘idan o‘tib tomosha qildi.

– Qancha so‘raysiz? – dedi oyimgamas, echkicha qarab.

– Besh yuz so‘m.

– Uch yuz! – qiyiqcha tang‘igan kishi echkning bo‘ynidan silab qo‘ydi. – Shoshib turibman, olaman-u ketaman.

– Yo‘q, amaki, bu zotli mol, – dedi oyim bosh chayqab. – Onasi har yili ikkitadan tug‘adi, ko‘p sut beradi. Suti yog‘li, si-girnikiga o‘xshaydi. Besh yuzdan kamiga bo‘lmaydi.

Qiyiqcha tang‘igan kishi savdolashib o‘tirmay nari ketdi. Yana ikkita xaridor keldi. Biri uch yuz o‘n so‘mga chiqdi, ikkinchisi ikki yuz ellikdan oshmadi. Keyin echkimizni hech kim so‘ramay qo‘ydi. Turib-turib zerika boshladim, bir hovuch yong‘og‘imni u qo‘limdan bu qo‘limga olaman, bu qo‘-

limdan u qo'limga olaman... Kun isib borar, suv ichgim kelardi. Oyim ham toliqib ketdi shekilli, nuqul atrofga javdiraydi.

– Dallol topmasak bo'lmaydi shekilli, o'g'lim, – dedi ruhi tushib.

Xuddi shuni kutib turgandek, telpagining quloqchisini kuya egan, paxtali shimining tizzasigacha go'ng bo'lib ketgan kishi paydo bo'ldi.

– Ha, yanga, uloqchaga xaridor chiqmadimi? – dedi shang'illab.

– Uloqchamas, echki-ku, – dedi oyim ranjib. – Qarang, zotli mol, onasi har yili ikkitadan tug'adi. Ko'p sut beradi. Suti quyuq, sigirnikiga o'xshaydi.

– Ko'rib turibman! – Telpakli kishi qo'l siltadi. – Mushukdekkina echki ekan. Bo'g'oz bo'lganmi-yo'qmi?

Oyim bosh chayqadi.

– Unisini aytolmayman. Yolg'on gapirib nima qildim. Ammo onasi zotli. Har yili ikkitadan tug'adi, sersut...

Telpagini kuya egan kishi bir zum o'ylanib qoldi.

– Endi, yanga, gap bundoq, – dedi tag'in shang'illab. – Men xolis odamman, ko'rib turibman, boyadan beri turaverib, sarg'ayib ketdingiz. Xo'p desangiz, molingizni sotib beraman. Ammo cho'talni oldindan kelishib olamiz: yigirma besh so'm!

– Mayli, bir gap bo'lar, – dedi oyim sekin. – Baraka toping, insofli odamga o'xshaysiz... Ammo o'zi zotli mol...

– Qancha so'rayapsiz o'zi? – dallol onamning gapini bo'ldi.

– Besh yuz.

– Nima? – dallol dahshatli gap eshitgandek ko'zini ola-kula qildi. – Besh yuz so'mga govmish sigir beradi-ku! Hozir bazor arzon. Qish kelyapti, yanga! Qish kelyapti! Yem tashvishi bor, pichan tashvishi bor...

Onam norozi qiyofada yelkasini qisdi.

– Mana shu bolamga pufayka olib bermoqchiman. Adasi besh yuzdan kamiga ko'nma deganlar.

– Gapga pasmatri! – dallol xuddi onam gunoh ish qilib qo'yganday qo'lini silkitdi. – Odamlardayam diyonat qolmapti o'zi!

U endi burilib ketayotgan edi, oyim yalindi:

– Xudo xayringizni bersin, bitta-yarimta insofliroq xaridor toping. Mayli, haqingizni beraman.

Dallol qaytib keldi. Qoraquloqning qornini paypaslab ko'rdi.

– Mayli, – dedi to'ng'illab. – Shoshmay turing-chi.

Chorak soatchadan keyin u eskiroq chopon kiygan kishi bilan mendan kattaroq bolani boshlab keldi. Bolaning boshida yap-yangi do'ppisi bor edi. Do'ppi uning uzunchoq boshida g'alati qiyshayib turardi. Pufaykadan ortgan pulga oyim mengayam yangi do'ppi oberadi, degan fikr lip etib xayolimdan o'tdi.

– Mana! – dedi dallol shang'illab. – Shundan yaxshi xaridor topolmaysiz.

– Qancha so'raysiz? – eski choponli kishi negadir onamga emas, dallolga qaradi. – Bo'ladiganini ayting.

– Bo'ladigani ikki yuz ellik so'm! – Oyimning o'rniga dallol javob berdi.

– Yo'g'-e, – dedi oyim cho'chib. – Hozir uch yuzga bermadim-ku.

– O'zimga emas, mana bu bolaga olyapman! – eski choponli kishi uf tortdi. – Rangini qarang, bola bechorani! Kasaldan yangi turgan: sil!

Oyim ham, men ham bolaga tikilib qoldik. Hali do'ppisiga qarapman-u o'ziga qaramagan ekanman. Bola chindan ham rangsiz, katta-katta ko'zlari odamga ma'yus termilib boqar edi.

– Yong'oq! – dedi u qo'limdagi yong'oqlarni ko'rib. Ovozi qizlarnikiga o'xshagan ingichka, iltijoli edi.

– Ber, ber! – dedi oyim shoshilib. – Hammasini ber.

Qo'limdagi yong'oqlarni ham, cho'ntagimdagilarniyam bolaga berdim. Nima qipti, hali terib olaveraman. Ko'chamizda yong'oqdan ko'pi bormi?

– Yuz so'm! – eski choponli kishi dallolning qo'lidan tutdi. – Bor baraka!

– Voy, nima deyapsiz, amaki? – Oyim xuddi birov tortib olayotgandek echkinning arqonidan mahkam ushlab o'ziga

tortdi. – Bu zotli mol. Onasi har yili ikkitadan tug‘adi. Sutni ko‘p beradi. Sutiyaam yog‘li.

– Sizam insof qiling-da, birodar! – dallol endi xaridorga qarab qo‘lini paxsa qildi. – Yangam rost aytyaptilar. Zotli mol, erta-indin qochib qolsa, bahorda maza qilib sutini ichasiz.

Oyimga jon kirdi.

– Shuni aytaman-da! Zotli mol! Onasi har yili ikkitadan tug‘adi. Ko‘p sut beradi. Suti yog‘li, sigirnikiga o‘xshaydi.

Xaridor horg‘in bosh chayqadi.

– O‘zimga qolsa-ku, besh yuzga ham olaverardim. Shu bolaga so‘rayapman. – U tag‘in bolaga imo qildi. Bola yong‘oqlarni u qo‘lidan bu qo‘liga olar, yupqa, qonsiz lablarini pichirlatib sanar edi. – Hech kimi yo‘q bechoraning, – dedi xaridor ovozini pasaytirib. – Savob bo‘lar deb boshiga do‘ppi olibdim. Otasi frontda o‘lgan. Yaqinda onasiyam qazo qildi: sil edi bechora. Yetmish yashar kampir buvisi bilan qoldi. Men qo‘shnisi bo‘laman. Kampir bechoraning kigiz tagiga yig‘ib qo‘ygan jindek puli bor ekan. Shunga bittagina echki olib, deb yalindi. Savob uchun tushdim bozorga.

Goh bolaga, goh onamga qarab karaxt bo‘lib qoldim. Bola hamon yong‘oqlarini sanar, oyim ham unga tikilib qolgan edi. Birdam onamning ko‘zlarida yosh aylandi. Bir qo‘li bilan arqondan tutgancha ikkinchi qo‘li bilan bolaning do‘ppisi ustidan boshini siladi.

– Aynoniya! – dedi ovozi titrab. – Hech nima qilmaydi. Hali shundoq yigit bo‘lasanki, sen ko‘rganni hech kim ko‘rmaydi, bolam!

– Mana, bori shu! – xaridor bir so‘mlik, uch so‘mlik pullardan bir hovuchini dallolning qo‘liga tutqazdi.

– Qancha? – dedi dallol.

– Yuz ellik so‘m!

Dallol oyimning arqon ushlab turgan qo‘lini kaftiga olib silkita boshladi.

– Bor baraka deng endi, yanga! Bor baraka deng!

U har siltaganda oyim qo‘li uzilib ketgudek bo‘lib butun gavgasi bilan silkinar edi.

– Hech bo'lmasa yana ellik so'm qo'shing, amaki, – dedi onam eski choponli kishiga iltijoli termilib. – Zotli mol, onasi har yili ikkitadan tug'adi.

– Nima qilay, singil! – xaridor tag'in bosh chayqadi. – Mengamas, bolaga deyapman-ku. Savob uchun tushdim bozorga, bor puli shu bo'lsa, men nima qilay?

– Axir, menam bolamga pufayka obermoqchiman, – dedi onam yig'lamsirab.

– Savob ham kerak-da odamga, yanga! – Dallol oyimning qo'lini qo'yib yubormay shang'illadi. – Dunyoga kelib, nima karomat ko'rsatdik?! Ko'prik soldikmi, machit qurdikmi...

– To'g'ri-ku, lekin... Bolamga pufayka... Zotli mol...

Endi onamning gapini xaridor bo'ldi.

– Xudoga shukur deng, singil. Bolangizni boshida otasi bor ekan, siz bor ekansiz. Jayam yangi bo'lmasa eskiroq pufayka oberarsiz. Bu bechoraning kimi bor?

Oyim bolaga bir nafas termilib turdi-yu arqonni sekin qo'yib yubordi. Bola hamon lablarini pichirlatib yong'oq sanar edi.

– Mang, yanga! Rozi bo'ling, – dallol pulni sanab oyimga tutqazdi. – Xizmat haqimni opqoldim. Ammo rozi bo'ling.

Oyim pul changallab turgan qo'li bilan tag'in bolaning do'ppisi ustidan boshini siladi.

– Xafa bo'lma, o'rgilay! Buvingga mendan salom aytgan. Echki sotgan xotin salom aytdi, degin.

Dallol bir tomonga, echki etaklagan choponli odam bilan bola ikkinchi tomonga ketib, zum o'tmay odamlar orasidan g'oyib bo'lishdi. Onam qo'liga tuflab-tuflab pulni hafsala bilan sanadi, nimchasining cho'ntagiga soldi. Ammo ko'ngli to'lma-di shekilli, o'sha zahoti cho'ntakdan qaytarib olib ko'ylagining yoqasi tagiga yashirdi. G'ussaga cho'kib xo'rsindi.

– Xudodanam o'rgilay! Bendasining boshiga shuncha g'am solmasa nima qipti-ya!

Ikkalamiz indamay yo'lga tushdik. Oyim qo'limdan tutgan boshini quyi solib borar, chamasi boyagi bolani ham, hozir uyga borib dadamdan so'kish eshitishni ham o'ylar,

o'ylab o'yiga yetolmas edi. Yana o'sha kabobpaz, oshpaz oldidan o'tdik. Kabob isi so'lagimni oqizsa ham indamadim. Bilaman, endi oyim kabob obermaydi.

Bozor darvozasiga etganda onam to'satdan to'xtab qoldi.

– Voy sho'rim! – dedi rangi o'chib.

Men onam pulni oldirib qo'ydi deb qo'rqib ketdim.

– Echkini arqoni bilan berib yuboribmiz-ku! – U shunday dedi-yu, qo'limdan mahkam tutgancha odamlar orasiga sho'n-g'ib yana orqaga sudrab ketdi. – Irimi yomon bo'ladi. Molni arqoni bilan sotib bo'lmaydi. Voy, meni yer yutsin! Endi nima qildik-a? Bizni kutib o'tirarmidi. Ketib bo'ldi endi! – U shunday derdi-yu, odamlarga urilib, surilib mol bozoriga shoshilardi. Ana, yana bozorga kirdik. Endi mollar xiyla kamaygan, biroq odam qalin edi. Boyagi «o'zimizning» joyga qaytib keldik. Ammo endi bu erda toychoq savdosi bo'layotgan ekan.

– Dallol shu erning odami-ku. Topilar axir, – derdi oyim menimi, o'zinimi yupatib. Odamlar to'dasida anchagina garangsib yurdik. Bir mahal... bir mahal mo'jiza ko'rgandek taqqa to'xtab qoldim. Atrofga alang-jalang qarayotgan onam qo'limdan siltadi.

– Yursang-chi, anqaymasdan!

– Qoraquloq, – dedim sekin. – Ana, Qoraquloq! O'zimning echkim.

Men echkimni darrov tanidim. Qulog'idan tanidim. Yo'q, o'zi oq, qulog'i qora bo'lgani uchunmas. Chap qulog'ining qiyshiqligi uchun. Ertalablari echkini sog'ishdan oldin oyim uni iytish uchun bolasini birpas emizib olardi. Uloq onasining eliniga bir yopishgandan keyin ajratish qiyin bo'ladi. Shunda men uning qulog'idan ushlab tortaveraman, tortaveraman. Har kuni tortaverganim uchun bir qulog'i qiyshayib qolgan.

– Qani? – dedi oyim alanglab. – Qani echki?

– Ana! – qo'lim bilan o'n qadamcha narida, bir to'da odam orasida turgan echkimni ko'rsatdim. Boyagi eski choponli kishi echkning arqonidan ushlab turar, telpagining quloqchisini kuya egan dallol esa shlapali semiz odamga qo'lini paxsa

qilib bir nimani tushuntirar edi. Faqat yangi do'ppili bola ko'-rinmasdi...

– Bu zotli mol, akam aylanay! Onasi har yili ikkitadan tug'adi, – dedi dallol shang'illab. – Kuniga bir chirpitdan sut beradi. Suti sigirnikidan ham yog'li. Pulingiz yoningizda ketadi, akam aylanay.

– Judayam osmondan kelavermang-da, siz ham. – Shlapali odam norozilik bilan bosh chayqadi. – Hech bo'lmasa olti yuz deng.

– O'zingiz ham juda tajang odam ekansiz-da. Qarang, buning qornida bolasi bor! – Choponli kishi echkning ikkala biqiniga shapillatib qo'ydi. – Xudo xohlasa, ayni qish chillasida bolalarning og'zi oqarib qoladi, birodar!

Allaqayoqdan boyagi yangi do'ppili, rangsiz bola paydo bo'ldi.

– Dada, – dedi choponli kishiga qo'lidagi obakini ko'z-ko'z qilib. – Mana, obkeldim!

– Bizniyam boshimizda o'zimizga yarasha tashvish bor, – choponli kishi bolaga imo qildi. – O'g'lim o'z qo'li bilan bir yil boqdi echkini. Endi shuning qo'lini halollab qo'ymoqchiman, birodar. To'y qilish osonmi shu zamonda.

Oyimga qaradim. Uning og'zi lang ochilib qolgan, qalin lablari pirpirar, ko'zida yosh bor edi.

– Voy, – dedi u anchadan keyin zo'rg'a tili kalimaga kelib. Qiziq, nazarimda u kulgandek bo'ldi. Yo'q, uning yig'layotganini keyin payqadim. – Voy imonsizlar! Ikkalasi bitta odam ekan-ku.

– Men xolis odamman! – Dallol yana shang'illadi. – Savob ham kerak-da odamga. Dunyoga kelib nima karomat ko'rsatdik. Ko'prik soldikmi, machit qurdikmi?..

Oyim madori qurigandek qo'limni qo'yib yubordi.

– Yur, o'g'lim, – dedi ko'z yoshini engining uchiga artib. – Yesin-ichsin to'ymasin, iloyo buyurmasin!

– Arqon-chi? – dedim sekingina.

– Kerakmas. Yur, bolam, – oyim qo'limdan sekin tutdi-da, odamlar orasidan turtinib-surtinib meni yetaklab ketdi.

PO'STDUMBALI MOSHKICHIRI

Bu odamni bolaligimdan taniyman. O'shandan buyon uning bittayam tuki o'zgarmagan, desam lof bo'lmaydi. Uyog'ini so'rasangiz, unda tukning o'zi yo'q: ko'sa. U har kuni ertalab bir vaqtda darvozamiz oldidan mahalla guzari tomonga o'tib ketadi. Qishda kuya yegan telpak, mushtdekkina gavdasiga yarashmagan uzun kamzul, oyog'iga kalish-maxsi kiyib yuradi. Yozda bo'lsa dumaloq, qozonnusxa baxmal do'ppisini bostirib oladi. Qo'lidagi xo'jalik sumkasi ham kamida yigirma yil sidqidildan xizmat qilgan. G'ij-g'ij suriladigan zanjirining tishlari to'kilib, yakkam-dukkam bo'lib qolgan. Bandining tasmasi bir necha joyidan yamalgan. Sumkaning ichida nima borligini yaxshi bilaman. Tishi to'kilgan alyumin taroq, boshingizga tegishi bilan bir hovuch sochingizni yulib oladigan qo'l mashina, qayish bilan olishaverib ixcham tortib ketgan ustara. Xullas, butun mahallaga dong'i ketgan Naim sarta-roshning jamiki ashyolari shu sumkada joylashgan.

U meni yaxshi tanimaydi: o'zining do'koniga chiqadigan mijozlardan boshqa odam bilan ishi yo'q. Ammo onamni qattiq hurmat qiladi. Darvoza oldidagi skameykada o'tirgan oyimni ko'rib, darrov to'xtaydi.

– Baxay, poshsha opa, bardamgina bormisiz? – deydi ingichka ovozda. – Nevaralar chopqillab yurishibdimi?

Qiziq, oyim negadir uni ko'p ham yoqtirmaydi. Ammo dilini og'ritmaydiyam.

– Shukur, – deydi sekin. – O'zingiz yaxshi yuribsizmi? Ovsinim bardammilar?

– Yuribmiz tuproqdan tashqari! – deydi Naim sartarosh yo'lida davom etib. – Ovsiningiz ham tuzuk. Beli og'rib yotibdi.

Oyim sidqidildan maslahat beradi.

– Kepak qizdirib bossinlar. Uch kunda san ko'r-man ko'r bo'lib ketadilar.

– Bosdim. Tuproqqayam ko'mdim. Foydasi yo'q, – Naim sartarosh sumkasini beparvo silkitib qo'yadi. – Yoshligidayam belangi edi o'zi. Aslida boshqasiga uylansam bo'larkan.

Onam «notavon ko'ngilga qo'tir jomashov» degandek miyig'ida kulib qo'yadi. Ammo indamaydi. «Bir mo'min»ning ko'nglini sindirgisi kelmaydi.

Naim sartaroshning eski fanerlardan yamab yasalgan do'koniya yigirma yil ilgari qandoq bo'lsa, hozir ham o'shandiq – mahalla choyxonasiga yopishib qo'nqayib turibdi. Faqat vaqt o'tishi bilan toliqib bir tomonga qiyshayib qolgan. Besh yil burun avtobus bekatining ro'parasida yangi oynaband sartaroshxona ochildi. Ammo Naim sartarosh unga o'tmadi. «Man tahoratsiz tig' ushlaydigan yosh bolalar bilan ishlamayman», deb turib oldi. Mahalladagilar ham uning fe'lini bilishgani uchun indamay qo'ya qolishdi.

Shu Naim sartaroshning deng, birdaniga meni jini suyib qoldi. Bir kuni ertalab darvoza oldidagi skameykada o'tir-sam, sumkasini ko'tarib o'tib qoldi. Salom berdim. U menga qaramay, «valey» deb o'tib ketdi-yu, nariroqqa borib to'xtadi. Siyrak sarg'ish kipriklarini pirpiratib tikilib turdi-da, yang-roq, ingichka ovozda so'radi:

– Hay, manga qara – o'zingmisan?

Men indamay bosh silkitdim. Naim sartarosh ko'p yillik qadrdonini birdan topib olgandek quvonib ketdi. Tez-tez yurib yonimga keldi. Sumkasini skameykaning bir chekkasiga qo'ydi-da, qo'sh qo'llab so'rashdi. Yuziga fотиha tortib, silliq iyagini silab qo'ydi.

– Bu deyman, do'kongayam chiqmaysan, – dedi yana ham ingichkaroq tovushda.

– Endi, xizmatchilik...

– Yozuvchi bo'psan, gazetda ishlavotsan, deb eshitdim, shu rostmi? – Naim sartarosh meni qobiliyatimni chamalab ko'rmoqchi bo'lgandek, boshdan-oyoq bir sidra qarab chiqdi.

– Ha, shunaqa, – dedim bosh silkib.

U sumkasini nariroq surib yonimga o'tirdi. Uzun kamzuli-niing cho'ntagidan qizg'ish nosqovog'ini chiqarib nos otdi.

– Bu diyman, uka, gazetlaringga bizniyam yozsa bo'lavuradimi? Yo buniyam «ohoni» bormi?

– Qanaqa «ohoni?»

Sartarosh ko'zini qisib qiqirlab kuldi.

– O'zingni soddalikka solma, uka. Man hammasini bila-man. «Ohoni» bo'lmasa Olim parovozni gazeta maqtab chiqarmidi? Birinchi bo'lib parovoz haydaganmish. Yolg'on! Qachon qarasa, ko'mirga botib yuradigan rabochiy edi. Ha, xo'p, boringki haydagan bo'lsin. Ha, nima qipti? Hakim naynov-chi! Birinchi o'qituvchilardan emish. Man bilmasam ekan uni! Jin-ko'chalik otin oyining qo'lida birga o'qiganmiz. O'lguday zehni past bola edi. Olti oygacha «Haftiyak»ni tushirolmagan. Ta-g'in bular persanalniy pensaner emish!

Naim sartarosh dunyoning adolatsizligidan tutaqib ket-gandek jahl bilan nosini tupurdi, silliq iyagini silab qo'ydi.

– Bular davlatga xizmat qilgan bo'lsa, bizziyam o'tqa-zib qo'ygan joyimiz bor. Bular Maskovga borgan bo'lsa, ma-nam borganman. Ularni ko'tar-ko'tar qilasanlaru mani yoz-maysanlar, shunaqami? Mani suyanchig'im yo'q-da, a?!

Qarasam, Naim sartarosh rostdan xafa bo'lyapti. To'g'risi, uning o'tmishiga o'zim ham qiziqib qoldim.

– Nega yozmas ekanman. Yozaman. Moskvaga qachon borgandingiz?

– Iye, hozir yili esimda qoptimi, uka? O'sha bosmachilarni qiyratib yurgan paytlarimizda edida. O'shanda sanga o'xsha-gan qirchillama yigit paytim. Parkat tomonda Rustam sherday qilich o'ynatib yursam, kamandirimiz chaqirib qoldi. «Chinoq ikkovlaring yaxshi jang qilganlaring uchun Maskovga diligat bo'lib borasan», desa bo'ladimi! Yunus chinoq bir qulog'i yo'q bo'lsayam xo'p azamat yigit edi. Ikkalamiz poyizga o'tirdig-u qaydasan Maskov deb jo'nadik-vordik. O'n kun deganda yetib bordik. Bu Maskov degani xo'pam katta shahar ekan. Qavat-qavat uylar desang, ko'cha to'la trollobus, aptobus. Yer tagida poyiz yurarkan.

– Metromi? – dedim iljayib. – Toshkentdagiga o'xshagan?

– Metromas, poyiz, – u birdan to'xtab, menga sinchkov tikildi.

– Maskovga borganmisan?

– Yo'q, – dedim yolg'on gapirib.

– E, Maskovga bormabsan – dunyoga kelmabsan! – Naim satarosh qo'llarini yozdi. – Shundoqqina Maskovning qoq o'rtasidagi gastinisaga tushdik. O'nboshimizda bozor. Bizanikiga o'xshaganmas. Hammasi paparatka joylashgan. Qaymoq bozor bir tomonda, shirmoy bozor bir tomonda. Kabobpazlar desang ertalabdan urib jigar kabob sotadi. Ammo lekin somon bozorining mazasi yo'q ekan. Qoplari kichkina-kichkina. Bir tuyaga elliktasini ortib kelishadi. Tag'in bir qopi falon pul. Odam ko'pligidanmi, sataroshxonasi tirband. Bosmachilarni bir yoqli qigandan keyin shu tomonlarga kelib do'kon ochaman, deb ko'nglimga tugib qo'ydim... Ammo maishat zo'r bo'ldi. Maskovda bir oy turgan bo'sak, shu bir oy ichida Chinoq ikkalamiz xo'p huzur qildik. Ertalab lip etib bozorga tushib bir kosa qaymoq, to'rtta shirmoy, anjir, xolva obchiqib ko'k choyni uramiz. Peshinda kabobxo'rlik, kechqurun lag'mon deysizmi, po'stdumba solingan moshkichiri deysizmi, nima xohlasangiz muhayyo. Kechalari choyxonaga chiqamiz. Bir jo'jaxo'roz bedanam bor edi desang, o'zimam Ismoil kaldan bir qo'yning puliga olgandim. Shuni obketuvdim. Maskovni manman degan bedanalarini qochirdi. Qaytib kelishimizdan ikki kun oldin maylis bo'ldi.

– Qayerda? – dedim o'zimni kulgidan zo'rg'a tiyib.

– Qatta bo'lardi, Maskovning qoq o'rtasida bo'ldi-da... Lak-lak odam. Chinoq ikkalamiz bir chekkaga borib turdik. Shu payt desang, minbarda turgan kattalardan bittasi yugurib tushib mani quchoqlab olsa bo'ladimi?

– Kim?

Naim satarosh siyrak kipriklarini pipiratdi.

– Nima kim?

– Sizni quchoqlagan kim edi, deyapman.

– Kattalardan bittasi didim-ku! Shundoq quchoqlab u yuzimdan-bu yuzimdan o'pdi. «Iya, ko'sa, bahay? San bu yoqlarda nima qilib yuribsan?» deydi. «Mana, Chinoq bilan kep qoldik. Bosmachilarni qiyratganimiz uchun kamandirimiz o'ynab kelinglar, deb yubordi». «Obbo, san-ey, keganingga shuncha bo'bdi-yu, nega hovliga o'tmading, – deydi. – Kech-

qurun biznikiga o'tmasang, qattiq xafa bo'laman, yangangga norin buyurib kelganman», – deydi. «Yo'q, shoshib turibman. Boshqa mavrudi kep qolar», dedim. «Bo'lmasa mana bu mukopot sanga», deb haligi odam cho'ntagidan medal chiqarib choponimga taqib qo'ydi.

– Qanaqa medal?

Naim sartarosh, «judayam ezma ekansan-da», degandek ijirg'anib aftini burishtirdi.

– Qattan bilaman! Bunaqa kerak bo'lishini bilganimda yo'qotib qo'yarmidim. – U birpas o'ylab turdi-da, qo'shib qo'ydi. – Endi, uka, san o'zimizning mahallani bolasisan. U yog'ini o'zing kelishtirib bir yozgin, xo'pmi?

– Bo'pti, – dedim jilmayib.

U kaftini ochib duo qildi.

– Iloyim omadingni bersin! – Sumkasini ko'tarib uch-to'rt qadam nari bordi-da, to'xtab o'girilib qaradi. – Agar-chi, uka, shu ish amalga oshib qolsa-chi, har kuni soqolingni o'zim op qo'yaman. Tekinga.

– Qaysi ish?

Naim sartarosh qaytib keldi.

– Iye, halitdan buyon qulog'ingga tanbur chertdimmi? Gazetingda mani maqtab chiqarsang, Olim parovozga o'xshab persanalniy pensa oladigan bo'lsam, soqolingni har kuni o'zim op qo'yaman. Eshitdingmi, og'ritmasdan olaman.

Men uch-to'rt kungacha bu gaplarni eslab kulib yurdim-u keyin unutib yubordim. Ammo Naim sartarosh unutmagan ekan. Qaysi kuni avtobus bekatida meni ko'rib qoldi. Ataylab poylab turgan ekan shekilli, mahkam ushlab oldi.

– Anu narsani yozdingmi-yo'qmi? – dedi ochiqdan-ochiq dag'dag'a bilan.

– Yozdim.

– Ha, mana, bu boshqa gap. – Naim sartaroshning yuzi yorishib ketdi, – Yigit kishining gapi bitta bo'ladi. Qachon chiqadi endi?

– Erta-indin chiqib qolsa kerak. Hozir tekshirishyapti, – dedim nihoyatda xotirjam ohangda. – Agar rost bo'lsa, ma-

qolani chiqarib sizga personalniy pensiya tayin qilisharkan. Agar noto'g'ri bo'lsa, sudga berisharkan.

Naim sartarosh bir lahza ko'zlarini pirpiratib angrayib qoldi.

– Labbay! So'tga! Kimni so'tga beradi?

– Siz bilan meni. Yolg'on gapirganingiz uchun sizni, yolg'on yozganim uchun meni. – Shunday dedim-u burilib ketaverdim.

Bir lahzadan keyin orqadan Naim sartaroshning ingichka ovozi eshitildi.

– Hoy uka, to'xtang! Hoy o'g'lim.

To'xtab, burilib qaradim.

– Nima gap?

– Manga qarang, uka, – dedi u entikib. – Keling, o'sha narsa chiqmasa chiqmay qo'ya qolsin.

– Iya, nega endi?! Men yozib topshirib qo'ygan maqolani qaytib ololmayman.

Uch-to'rt qadam bosgan edim, Naim sartarosh pildirab kelib yo'limni to'sdi.

– Manga qarang, o'g'lim, shu narsani bosdi-bosdi qilib yuborsangiz-chi, har kuni soqolingizni ikki martadan op qo'yaman. Shundoq qiling, jon uka.

– Iya, nega axir? Persanalniy pensiya olsangiz yomonmi?

– Xo'p deng, jon uka. Och qornim, tinch qulog'im. Shu ishni tinchitib yuboring. Man so'zimning ustidan chiqadigan odamman. Aytdim-ku, har kuni ikki martadan soqolingizni olib qo'yaman. Uyingizga borib olaman.

Men juda qiyin muammo ro'parasida qolgan odamday, yelkamni qisdim.

– Mayli, bir urinib ko'raman. Ammo bu juda mushkul ishda...

Sartarosh o'sha kuni meni uyimgacha kuzatib qo'ydi. Kuzatib qo'ydi-yu, bari bir tinchimadi. Kechasi allamahalda eshik taqillab qoldi. Chiqsam, sartarosh qiyiqchaga o'rog'liq bir narsani ko'tarib turibdi.

– Nima bu? – dedim hayron bo'lib.

– Issig‘ida yeb ola qoling! – U tugunchani uzatdi. Moshkichiri. O‘z qo‘lim bilan pishirdim.

– E, Moskvadagi moshkichiridan deng?

– Moskovni moshkichirisi qatta endi, uka! Unga qo‘ra qo‘chqorning po‘stdumbasi solinardi. Bunisining mazasi yo‘qroq. Shundoq bo‘lsayam, ilindim. Oling, qo‘lim qaytmasin.

Mayli, sazasi o‘lmasin deb sartaroshning sovg‘asini oldim.

Ichkariga kirib qiyiqchani ochsam, ustiga ko‘k piyoz sepilgan moshkichiri. Insof bilan aytganda qoyilmaqom qilib pishiribdi. Uch-to‘rt qoshiq olgan ham edimki, oyim kirib qoldi.

– Nima bu? – dedi hayron bo‘lib.

Iljaydim.

– Pora!

Onam yonimdagi stulga o‘tirib qoldi.

– Nima?

Kulib yubordim.

– Pora! Naim sartarosh pora obkepti.

Oyim goh menga, goh «garimdori» nusxali kosaga qarab birdan rangi o‘chdi.

– Endi shu hunarni o‘rgandingmi? – dedi rostakamiga ranjib. – Adang senga pora yeyishni o‘rgatgan emasdilar shekilli.

Qarasam oyim chindan ham xafa bo‘ladigan. Ishtaham bo‘g‘ildi. Kosani nari surdim. Oyim jirkangandek, qiyiqchani ikki barmog‘i orasida qisib ushladi-da, ayvonga opchiqib tashladi. O‘sha yoqdan allanima deb o‘ziga-o‘zi gapirgani eshitildi... Biroq Naim sartaroshning porasi bari bir zimmamda turibdi. U haliyam kosasini olib ketgani yo‘q. Shunga qaramay, eshitishimcha, endi choyxonada Olim parvoz undoq, Hakim naynov bundoq, menam persanalniy pensiya olishim kerak, degan gaplarni aytmaydigan bo‘libdi.

OLTIN BALDOQ

Odamda, harchand uringani bilan o‘zgartirolmaydigan g‘alati fe‘l-atvorlar bo‘ladi. Mening ham qiziq odatim bor: bironi ranjitib qo‘ysam (adolatli xafa qilgan bo‘lsam ham)

o'sha odamdan ko'proq o'zimning dilim vayron bo'lib yuradi. Bu odat onamdan yuqqan shekilli.

Oyim bizlarga hech qattiq gapirmas, mabodo xafa qilib qo'ysa birpasdan keyin o'zi yalinar edi. Faqat bir marta meni qarg'agan, yomon qarg'agan. O'shanda ayb kimda bo'laginini hali ham bilmayman.

Bahor kirib, oftobning iliq nurlari yelkani qizitadigan bo'lib qolgan kunlar edi. Bodom tagida o'tirib varrak yasashga tushdim. O'rikning yelimi qog'ozga yopishsa qamishga yopishmaydi, qamishga yopishsa qog'ozga... Burnimni tortib-tortib urinib yotibman. Oyim nariroqda, tagiga po'stak tashlab, kir yuvyapti. Dadam «kambag'albop kiyim» deb aka-ukalarga chiyduxoba shim olib bergan. Chiyduxoba asli yaxshi narsayu, chillak o'ynagandami, koptok tepgandami, bir dimalasang, ora-orasiga loy kirib ketishi yomon. Uch kunda bir yuva-verib, onamning esi ketadi. (Xuddi shu chiybaxmal zamonlar o'tishi bilan butun Yevropaga moda bo'lishini dadam xayoliga ham keltirmagan bo'lsa kerak. Uning uchun chiyduxoba «kambag'albop kiyim» edi, xolos.) Xullas, oyim unisini olib bunisini qo'yib, shimlarni yuvar, har siltab ishqaganda jomashovdan ko'pik sachrar, atrofni sovun hidi tutib ketgan edi. Uning ro'parasida Sepkilli xola to'nkarilgan paqir ustida o'tirardi.

Sepkilli xolani yomon ko'raman. O'zinimas, qizini. «Saini senga beraman, olsang ham olasan, olmasang ham, – deydi, – olmasang tugun-tersagi bilan uyingga opchiqib tashlayman, kichkinaligingda qulog'ini tishlagansan», deydi. Saini qulog'ini tishlagandan ko'ra kuchugimning qulog'ini tishlayman. Saida yomon: o'g'il boladan battar. Lanka tepayotganda bir urib Toyning burnini qonatgan.

Sepkilli xola to'nkarilgan paqir ustida o'tirib nuqul hasrat qilar edi:

– Kechasi bilan tishim o'lgur shundoq og'ridi, shundoq og'ridi, jonimni qo'yishga joy topolmadim. – U sepkil bosgan lunjini silab qo'ydi.

– Isiriq damlab chayqamadingizmi? – deb maslahat berdi oyim hamon engashib kirni g'ijimlar ekan.

– E, hammasini qildim! – Sepkilli xola yana inqilladi. – Achchiqtoshgayam g’arg’ara qildim. Qani bosilsa.

Ikkovlari bir zum jimib qolishdi.

– Uff! Isib ketdim! – Oyim ko’pikli qo’lini sidirib, yoqasi bo’g’iq to’rko’ylagini echdi-da, chekkaga tashladi.

– O’lmagan qul, bahorgayam chiqdik, – Sepkilli xola xo’rsindi. – Shu yil kuzda Hakimimning boshini ikkita qilib qo’ysak degandik. To’y qilish osonmi? Hali unisi yetmaydi, hali bunisi... Otasining ahvoli bu bo’lsa...

Sepkilli xola eridan ko’p shikoyat qilardi. Chindan ham Isroil mo’ylov ko’p ichadi. Ishining tayini yo’q. Buning ustiga ichib oldimi, tamom, uy ichini tiriqtirib quvadi. Sepkilli xola ko’pincha Saidani dikonglatib biznikiga qochib chiqadi. Yarim kechada, eri uxlaganidan keyin sekin uyiga chiqib ketadi.

– Hakimjon hali yosh-ku, – dedi oyim o’ychanlik bilan. – Bu yil bo’lmasa, yanagi yilga bo’lar to’yi...

– Shundoq deysiz-u quda tomon shoshiryapti. – Sepkilli xola yana inqilladi. – Shu o’lgurni oldirib tashlab qutulaman shekilli. Kecha dadasiga tish qo’ydirsammikan, desam, otangni xumga ko’mib qo’ygan tillalarini olib kelib qo’ydiraver, deydi... Hayronman, bisotimdagi bitta bilaguzugimni beraman shekilli. Og’zimni o’radek ochib yursam uyat bo’lar.

...Varragimni yelimlab bo’lib, endi qamishini tortib bog’lagan edim, qars etib sindi. Qamish sinsa mayli-ya, qog’ozniyam yirtib yubordi. O’zim katta akamga yalinib-yalinib arang olgan edim. Tamom, hammasi tamom bo’ldi. Alamimdan yig’lab yuboray dedim. Varrakni bir tepgan edim, herga yopishib qoldi.

– Ha? – dedi Sepkilli xola. – Nima qildi, kuyov bola?

– Sindi.

– Akangga ayt, boshqasini yasab bera qolsin.

Yasaydi-ya, yasaydi! Mendan boshqa ishi yo’qmi? Maktabdan beri kelmaydi-ku. Alam bilan varrakni yana bir tepdim-da, ko’chaga chiqib ketdim. Shu ketgancha, kun botganda qaytib keldim. Hovlidagi arqonda qator qilib ilingan shimlar, ko’ylaklar... Bir chekkada bizning «qushim boshi» o’ynaganda loyga

qorishaverib, unniqib ketgan do'ppi ham qiyshayib turibdi. Oyim nimqorong'ida bodom tagida timirskilanib yuribdi.

– O'lsin, echkiyam sog'ilmadi, – dedi meni ko'rib. – Yur, ushlab tur.

Echkimiz yuvosh bo'lgani bilan ba'zan «jini» tutib qolar, sog'ib bo'lguncha tipirchilab, odamni bezor qilardi. Shunda kichik akammi, menmi birontamiz cho'nqayib uning orqa oyoqlaridan mahkam ushlab turishga majbur bo'lardik. Hech ham yoqmaydigan bu mashg'ulot bugun mening zimmamga tushishini bilib, qochib qolishni mo'ljallab turgan edim, oyimning jahli chiqib ketdi:

– Sen qachon odam bo'lasan, zumrasha! Yoshing to'qqizga chiqibdi-yu, ko'chada shataloq otishdan beri kelmaysan! Hech foydang tegmasin, xo'pmi!

– To'qqizdamas, sakkizda, – dedim chiyillab.

– O'chir ovozingni! – Oyim bir dag'dag'a qilgan edi, istar-istamas borib echkning oyog'idan ushladim. Echki bari bir echki-da! Pitir-pitir qilgani ham mayli-yu, oyim sog'ayotgani-da, iyib ketsa qiladigan xunuk «qilig'i» bor. Keyin yarim soat ko'ylakning oldini tozalashga to'g'ri keladi...

Oyim naridan-beri ishini tugatdi-da, buyurdi:

– Yechib yubor anovi savillarni!

Uloqchalarni arqondan bo'shatishim bilan ikkalasi dikonglab onasining eliniga yopishdi. Oyim bo'lsa sutni tovoqlarga soldi-da, yana bodom tagida timirskilanib bir nimani qidira boshladi.

– Nimani qidirypsiz? – dedim yaqin borib.

Boya urishgani uchun o'zi achinib turgan ekan shekilli, yelkamga qoqdi.

– Hech nima. Bor, ovqatingni ye, qorning ochib qolgandir.

– Keyin birdan qaddini rosladi-yu xitob qildi. – Voy, qayoqdan kun chiqdi?! Assalomu alaykum!»

O'girilib qaradim-u uch-to'rt qadam narida turgan ammamga ko'zim tushdi. Oyim mehmonni ko'rmay qolganidan xijolat chekib quchoq ochib ko'rishdi. Ammam juda chiroyli, yuzida xoli bor, qosh-ko'zi chaqmoqdek xotin. Ammo juda

shaddod. Har gapini xuddi mix qoqqandek tarsillatib gapiradi. Oyim undan qo'rqadi. Kelganda hurmatini joyiga qo'ymasini-chi, o'zini qayerda ko'rarkan.

– Ha? – dedi ammam yo'g'on tovushda. – To'rvasini yo'qotgan gadoydek talmovsirab qopsiz, kelinposhsha?!

– Yo'q, opa, o'zim... – Oyim chaynalib qoldi. – Ziragim o'lgurning bir poyi tushib qopti. Haligina qulog'imda turuvdi.

Qarasam, oyimning o'ng qulog'idagi ziragi yo'q. Oyim katkon oltin oybaldog'ini juda avaylar, qaynonamdan qolgan yodgorlik, deb maqtanib yurardi.

– Mayli, topilib qolar, – dedi u sekingina. – Shu yerga tushgan bo'lsa qayoqqa ketardi.

– Hmm! – Ammam shunday tahdidli bosh chayqadiki, qorong'i bo'lsa ham qoshi chimirilib ketganini aniq ko'rdim. – Ketsa, boydan ketibdi, deng! Belingiz qayishib topmagani-ngizdan keyin joningiz achimaydi-da, kelinposhsha!

Ammam qo'lidagi tugunni menga tutqazib, o'zi ham maxsili kalishining uchi bilan erni titkilay boshladi.

– Qo'ying, opajon, – oyim uning yelkasiga ohista kaftini qo'ydi. – Yuring uyga, hali-zamon ukangiz kelib qoladilar.

– O'zi shunaqa bo'ladi, – dedim ammam yerdan bosh ko'tarmay. – Ot topadi, eshak yeydi! – Keyin birdan qaddini rostladi-da, oyimning ko'ziga tikilib so'radi. – Kim kirgan edi oldingizga?

– Hech kim. – Oyim bir zum talmovsirab turdi-da, sekin qo'shib qo'ydi. – Hali peshinda Sharopat opa keluvdi. Shu...

– Sharapatmi? – Ammam «tushunarli» degandek istehzo bilan labini burdi. – Bo'pti, omin oblohu akbar!

Hali oyimning oldida paqir to'nkarib o'tirgan Sepkilli xola ko'z o'ngimga keldi.

– Qo'ying, – dedi oyim yalingudek bo'lib. – Bechorani unaqqa demang. Bir poy zirakni nima qiladi?

– Pishirib yeydi! – Ammam jahl bilan qo'l siltadi. – Qo'li egriligini bilasiz, o'lasizmi ehtiyot bo'lsangiz?

– Yo'g'-e, – dedi oyim yana ming'illab. – Bir poy zirakni nima qiladi?

– Yana gapiradi-ya! – Ammamning ovozi tahdidli ohangda balandladi. – Mana shu bir poy zirak qancha turishini bilasizmi? – dedi oyimning chap qulogʻidagi oybaldoqni barmogʻi bilan nuqib. – Oʻzi-ku toʻyga borsa, qoʻliga ilingan narsani tuguniga tiqadi.

Oyim nima qilarini bilmay, javdirab qoldi. Dadam ikkalasi Sepkilli xolaning gʻalati qiliqlarini gaplashishganini eshitganman. Toʻylarda laganmi, piyolami yoʻqolsa Sepkilli xolaning uyidan topishar, xola «esidan chiqib» uyga olib ketgan boʻlardi. Hozir shuni esladim-u goh oyimga, goh ammamga qarab qoldim. Sepkilli xolani juda yomon koʻrib ketdim.

– Ukangiz eshitmay qoʻya qolsinlar, – oyim yana yalindi. – Topilib qolar.

– Goʻrni topiladi! – Ammam qandaydir gʻolibona qiyofada uy tomon yurdi. Ketidan kuymangancha oyim ham ergashdi.

Ertasiga ertalab tursam, oyim yana bodom tagini sinchiklab koʻzdan kechiryapti. Kechasi bilan uxlamagan shekilli, koʻzlari qovjiragan... Men ham yordamlashdim. Biroq oybaldoq ertasiga ham, indiniga ham topilmadi. Oyim dadam bilmasligi uchun zirakning ikkinchi poyini ham imi-jimida allaqayerga yashirib qoʻya qoldi.

... Ehtimol, oradan ikki oycha oʻtib Sepkilli xola tilla tish qoʻydirmaganida, buning ustiga xuddi oʻsha kuni ammam yana kelib qolmaganida, zirak ham, bu gaplar ham unutilib ketgan boʻlardi.

Ayni yoz chillasida ammam tagʻin keldi. Oʻz chillasi ekanini shuning uchun yodimda qolganki, oʻsha kuni ammam ikki bosh chillaki uzum olib keldi. Shaharda turishsa ham ularnikida tok bor edi. Akalarim bilan bir gʻujum-bir gʻujumdan talashib yedik. Qishloq joyini bilasiz, birovnikiga mehmon kelsa, albatta qoʻshnilar chiqadi. Oʻsha oqshom birinchi boʻlib Sepkilli xola chiqdi. Ammam bilan aylanib-oʻrgilib koʻrishdi. Keyin oyimga yuzlandi.

– Yarashibdimi? – U ustki labini barmogʻi bilan sal koʻtargan edi, ikkita oltin tish yaraqlab ketdi. Tishlar uning sargʻish yuziga juda yarashgan, hatto sepkili ham bilinmay ketgan edi.

– Yarashibdi, – dedi oyim sekingina. – Bilaguzugingizni berdingizmi?

Sepkilli xola negadir qizardi.

– Voy, yo‘q, – dedi ko‘ylagining engini shimarib. – Mana! Dadasi aytdilar. «Bermagin, kelingga ko‘rmana qilasan», – dedilar. – U tilla tishini ko‘rsatish uchun bo‘lsa kerak labini buribroq jilmaydi. – Ancha insof kirib qoldi dadasiga. Hakimjonning to‘yini tezlatib yubordik, ovsinjon! Xudo xohlasa, kuzda qarsbadabang bazm qilamiz.

– Asil tilla ekan! – dedi ammam achitib. – Buyursin ishqilib!

Sepkilli xola xursand, oyim nimadandir bezovta, ammam bo‘lsa chimirilib o‘tirardi.

– Ertalab choyni biznikida icha qoling, – deb taklif qildi Sepkilli xola.

– Yo‘g‘-a, men saharlab ketishim kerak! – ammam yuzini o‘girdi.

Biroq u ertalab ketmagan ekan. Ammamning qattiq-qattiq gapirishidan uyg‘onib ketdim.

– Birovning molidan hazar qilmagan noinsof! Hech bo‘lmasa qo‘shniligingni o‘ylamaysanmi! Tish yasatish uyoqda tursin, ming ko‘yga solsayam, onaginamdan qolgan molni taniiyman.

– E, bunaqalarda insof nima qiladi! – Bu onamning ovozi emasdi. Ko‘rpaning bir chetidan mo‘ralasam, mahallaning otin xolasi – semiz xotin. – Qaysi kuni Inoy cho‘loqning yil oshisida ikkita choynak yo‘qoldi, – dedi u hasrat qilib. – Shundan boshqa it ham olmaydi, deb o‘choqboshisiga kirsam, turibdi. Tumshug‘idagi chegasidan tanidim. «Ha?» desam, «Adashib kirib qolgandir-da», deydi. Ha, yer yutgur, choynakning oyog‘i bor ekanmi, senikiga o‘zidan-o‘zi adashib kiradigan!

– Tag‘in erini maqtaganiga o‘laymi? Insof kirib qolgan emish! – Ammam jahl bilan qo‘lini musht qilib, xontaxtaga botirgan edi, barmoqlari shiqirlab ketdi. – O‘lganda insof kiradi, o‘sha bangi mo‘ylovga.

Oyim choy ko‘tarib kirdi.

– Qo'yinglar endi, – dedi iltijoli ohangda. – Olgan bo'lsa olgandir. Birovning qo'lidan tutmagandan keyin nima deysiz? Mayli, mingdan-ming roziman.

– Siz unaqa boyvachchalik qilmang, kelinposhsha! – dedi ammam shaxt bilan. – Bolangizni kiyintiring. O'zingiz ham otlanib darrov oldimga tushing!

Oyim choynakni xontaxtaga qo'yarkan, goh ammamga, goh otin xolaga hayron bo'lib qaradi.

– Qayoqqa?

– Ochiq mozorga! – Ammam hammasiga oyim aybdordek piching qildi. – Mahallamizda folbin bor. Suf desa, ariqdagi suv teskari oqadi. O'shanga oboraman. Mana, otin ham guvoh bo'ladilar, qaytarma qildiramiz. Qani, bo'yniga olmay ko'rsin-chi.

Oyim boshini quyi solgancha turib qoldi. Chamasi ikkilanar edi.

– Endi, – dedi chaynalib, – ko'zdek qo'shni bo'lsak...

– Ho-o! – ammam o'rnidan turib ketdi. – Beli og'rimaganining non yeyishini tomosha qilinglar! Onaginamdan qolgan bitta-yu bitta yodgorlik yo'q bo'lib ketaverarkan-u qo'shningizga joningiz achib qoldimi? Mening sovunimga kir yuv-mabsiz hali. Haq joyida qaror topmaguncha, qo'ymayman. – U menga o'girildi-da, ovozini muloyimlatdi. – Mana, bola bilan fol ochadi. Norasta bola rostini aytadi. Borasanmi?

O'rnimdan irg'ishlab turib ketdim.

– Boraman! Boraman! – dedim baqirib.

Bo'lmasa-chi, ammamnikiga borsak, tramvayga tushamiz! Maza qilib uzum eyman!

Choy ichib bo'lgandan keyin, ammam, oyim, otin xola, men – to'rtovlashib yo'lga chiqdik. Beshyog'ochga etib borsak, bo'ldi. U yog'iga tramvayga o'tiramizu jiring-jiring qilib ketaveramiz. Maza!

Mazalikka mazaku-ya, biroq Beshyog'ochga etib olguncha ancha gap bor-da! Do'mbrobodga chiqishimiz bilanoq botinkam oyog'imni siqa boshladi. Echib, qo'limga olvoldim. Yozning tong pallasida yalangoyoq tuproq kechib yurishning zavqi boshqacha bo'ladi. Undek mayin, salqin tuproq bar-

moqlaringiz orasidan bilq-bilq otilib chiqadi. Ketaverasiz, ketaverasiz, hecham charchamaysiz.

Laylaktepadan o'tib Qozirobodga borganda qaynama buloqdan muzday tiniq suv ichdik. Keyin Chilonzor keldi. Yo'lning shundoqqina bo'yida oqish yaprog'ini chang bosgan, tikanlari «tish qayrab» turgan chakalakzor – chilon jiydalar (shuning uchun bu erni Chilonzor deyiladi). Yo'lning ikki chetida nok ko'p – nashvati nok, tosh nok, gulobi nok. Nok hali pishmagan. Faqat tagidan o'tayotganingizda tuproqqa to'kilgan bargi tovoningizga yopishib, g'ashni keltiradi.

«Siymonko'prik»dan o'tishning o'zi bir tomosha. Terak bo'yi chuqurlikda suv qorayib oqadi. Mo'ralasangiz boshingiz aylanadi. Oyim ko'prik chetiga borishga qo'ymaydi: suv chaqirarmish, odam o'zidan-o'zi tushib ketarmish... Ko'prik o'rtasidan ot aravalar, eshak aravalar qatorlashib o'tadi. Bir tomondagisi o'tguncha ikkinchi tomondagisi poylab turadi. Aravakashlar so'kingan, eshaklar hangragan, og'zidan tupugi osilgan, ustiga qop-qop somon tog'dek uyulgan tuyalar ham o'tib qoladi. Shu ko'prikdan o'tilsa, tramvayning g'iyqillagani eshitilib turadi – uyog'i Beshyog'och.

... Ammam aytgan folbinni xuddi Acha xolamga o'xshagan lo'li bo'lsa kerak, deb o'ylagandim. Yo'q, boshqacha ekan. Tramvaydan tushgandan keyin ikki tomonidagi devorlardan pishgan o'riklar mo'ralab turgan jinko'chalardan o'tdik. Keyin gulsafsarlar o'sib yotgan allaqanday zahkash, katalakdek hovliga kirib qoldik. Yerto'la soyasida yotgan kuchukni ko'rib, to'xtab qoldim. Xuddi o'zimning gurji kuchugimga o'xshash kichkina, faqat qora emas, oppoq ekan. Negadir akillamadi ham.

To'rttovlashib ayvonga chiqdik. Oppoq ro'mol o'ragan, keng yengli ko'ylak kiygan yumshoqqina kampir kulimsirab qarshi oldi. Shu xotinning folbin ekaniga ishongim kelmasdi.

– Aynovniy, – dedi u yuzimdan o'pib. – Muncha shirin bu bola!

Ayvon vassajuftiga to'rqovoq ilingan, to'rqovoqdagi bedana sayramas, ammo hadeb sakrar, har sakraganda sholcha

ustiga allaqanday don to'kilar edi. Bedanani tomosha qilib o'tirarkanman, ammam bo'lgan voqeani tushuntirib berdi.

– Yuringlar, – dedi kampir o'rnidan turib. Keyin mening yelkamga qoqdi.

– Sen ham yur, shirin bola.

Hammamiz birgalashib devori xomsuvoq qilingan, pastak tokchalariga barkashlar, allaqanday arabcha kitoblar taxlab qo'yilgan nimqorong'i xonaga kirdik. Kampir indamay chiqib ketdi. Ammam, oyim, otin xola, men – hammamiz shaparak ko'rpachaga tizilishib o'tirdik. Bir mahal kampir bir qo'lida kattakon chinni kosa, bir qo'lida choyshabga o'xshash oq ma-to ko'tarib kirdi.

– Sen bunday o'tir, shirin bola, – dedi menga imo qilib. Xonaning o'rtasiga meni o'tqazib qo'ydi. – Oyog'ingni uzatib o'tir. Yo'q, oyog'ingni ochibroq o'tir.

Kampir aytgandek qilib o'tirgan edim, u oyog'imning orasiga kosani qo'ydi. Qarasam, kosa to'la suv.

– Suvga qarab o'tir, – dedi u muloyimlik bilan. – Men duo o'qiyman, sen ko'zingga kim ko'rinsa o'shani aytasan. – Shunday dedi-yu ustimga choyshabni yopdi. Bir zumda ham-mayoqni zulmat qopladi. Kampir men tushunmaydigan al-lanimalarni gapira boshladi. Birpasda damim qaytib ketdi. Yuragimni vahima bosdi.

– Oyi-i-! – dedim yig'lamsirab.

Kimdir elkamga turtdi:

– Jim o'tir, oying qochib ketgani yo'q.

Ammamning zardali ovozi eshitib, damim ichimga tushib ketdi. Ko'zim endi g'ira-shira ko'ra boshladi. Biroq, ko-sada xira yaltirab turgan suvdan boshqa narsa ko'rinmas edi. Kampir hamon bir ohangda allanimalar der, ko'z o'ngimda xira yiltirayotgan suvdan bo'lak narsa ko'rinmas edi. Oradan ancha o'tdi. Qimirlamay o'tirganim uchun bo'ynim, oyog'im og'riy boshladi. Meni shuncha azobga qoldirgan ammamni ham, Sepkilli xolani ham yomon ko'rib ketdim. Sepkilli xola oyimning ziragini o'g'irlamaganida hozir maza qilib o'ynab yurgan bo'lardim. Shularni o'ylab o'tiraverdim, o'tiraverdim...

Bir mahal qarasam, suv ichida Sepkilli xola mo'ralab turibdi. Nuqul kuladi. Hatto yuqori labi ostidagi ikkita tilla tishigacha aniq ko'rdim. Jonholatda baqirib yubordim:

– Sepkilli xola! Ana, Sepkilli xola!

Birpasda ustimdagi choyshabni olishdi. Qo'rqqanimdanmi, nafasim qaytgani uchunmi, terlab ketgandim.

– Gumoningiz to'g'ri ekan, – dedi folbin kampir oyimga emas, ammamga qarab. – Xudo xohlasa, olgan molini qaytarib beradi, eshonoyi!

– Ana, aytmadimmi! – ammam g'olibona qiyofada atrofigilarga birma-bir qarab chiqdi. – Borib itning kunini boshiga solmasam yurgan ekanman!

O'sha kuni ammamnikida yotib qoldik. U o'zi aytganidek, ertasiga Sepkilli xolaning boshiga «itning kunini soldi». Uch xotin meniyan etaklab qo'shninikiga chiqishdi. Sepkilli xola supaga bo'yra yozib paxta savab o'tirgan ekan. Savag'ichni har urganda gup-gup etgan tovush chiqadi, chang ko'tariladi. Eshikdan kirib kelayotgan mehmonlarni ko'rib, savag'ichni ushlagancha dik etib o'rnidan turdi. Endi ko'rishmoqchi bo'lib quchog'ini yozgan edi, ammam bobillab berdi:

– Birovning moliga tish qo'ydiradigan haromxo'r bilan ko'rishmayman!

Sepkilli xola qo'lidagi savag'ichni osiltirgancha talmovsi-rab qoldi.

– Bu... bu nima deganingiz, eshonoyi? – dedi rangi o'chib.

– Bu deganim shuki, o'g'irlagan narsangizni joyiga qo'ying! Sepkilli xolaning rangi battar o'chib ketdi.

– Nimani o'g'irlabman? – dedi ovozi qaltirab. – Ayting, ni-mani olibman?

– E qo'ying-e! – ammam jahl bilan qo'l siltadi. – Kelinim-ni-ziragidan tish yasatib olib, tag'in o'zini go'llikka solib o'tiribdi. – U otin xolaga yuzlandi. – Mana, guvoh! Norasida bola bilan fol ochirdim. Aniq-tiniq sizni aytdi.

– Voy o'lmasam! – Sepkilli xolaning qo'lidan tayog'i tushib ketdi. – Bu qanaqa tuhmat! – dedi yig'i aralash. Keyin oyimga yuzlandi.

– Uyalmaysizmi, ovsin poshsha! Mana, ne niyatda o'tiribman. Agar ninangizga tekkan bo'lsam, niyatimga yetmay!
– Keyingi so'zlar uning bo'g'izidan yig'i aralash otilib chiqdi.
– To'rtta bolamning o'ligini ustida o'tiray, xo'pmi!

– Voy, ovsinjon, voy gapingiz qursin! – dedi oyim ovozi titrab. – Qaytib oling gapingizni! Olgan bo'lsangiz ham mingdan-ming roziman!

– E, yana, gapiradi-ya! Boyvuchcha bo'lmay tusingni yel yesin! – Ammam shahd bilan burildi-da, nari ketdi. Darvoza oldiga borganida orqasiga qayrilib qaradi. – Yaxshisi bo'yningizga oling, bo'lmasa, qiyomatda azobini tortasiz!

Zum o'tmay ammam bilan otin xola chiqib ketishdi. Sepkilli xola hamon piqillab yig'lar, oyim supa oldida boshini xam qilgancha mung'ayib turar edi.

– Iloyo tuhmat qilgan tuhmat balosiga uchrasin! – dedi Sepkilli xola yig'lab. – Iloyo niyatiga yetmasin!

– Qo'ying, ovsinjon. – Oyimning o'zi ham yig'lab yuboray deb turardi. – Xudoyo o'sha bir poy zirak o'lsin! Ko'nglingizga olmang, jon ovsinjon!

– Tuhmat balosiga uchramasa, rozimasman! – Sepkilli xola shunday dedi-yu yig'lagancha uyiga kirib ketdi.

Oyim bir zum supa oldida turdi-turdi-da, birdan menga o'shqirdi:

– Nimaga serrayib turibsan? Yo'qol ko'zimdan, juvonmarg!

Yomon bo'ldi. O'sha kundan boshlab Sepkilli xola oyim bilan yuzko'rmas bo'lib ketdi. Ammo eng yomoni yana ikki oycha o'tgach, salqin tushgan kunlardan birida bo'ldi.

O'sha kuni maktabdan qaytsam, oyim sandiq ustiga muk tushib o'tiribdi. Issiq kiyimlarni sandiqdan olgan shekilli, uy ichini kuya dorining hidi tutib ketgan, bumazi ko'ylaklar, chaponlar, quloqchinining ipi uzilgan telpaklar yer bilan bitta bo'lib yotibdi. Yig'layverib, oyimning ko'zlari shishib ketgan. Dadam urgan bo'lsa kerak, deb qo'rqib ketdim. Sekin oldiga keldim. U bo'lsa qayrilib qaramadi. Qo'lidan ushlagan edim, oyim ilon chaqqandek qo'lini tortib oldi.

– Sen bolani yer yutsa bo'lmasmidi! – dedi g'azabdan ko'zi yonib. – Shu kuningdan ko'ra o'lib qo'ya qolsang bo'lmasmidi, er yutkur!

Oyim hech qachon bunaqa qarg'amagani uchunmi, yig'lab yuboray dedim.

Ammo shuncha yomon gapni to'satdan eshitganimga kaxt bo'lib qolgan edim.

– O'shanda nega unaqa deding, bo'yginang lahatda chiringur! – dedi u yana dag'dag'a bilan.

– Qachon? Nima dedim?

– Folbinnikida, go'rso'xta, folbinnikida! – Oyim ovozi bori-cha chinqirdi. – Nega Sepkilli xolamni ko'rdim, deding?

– Nima qilay? – dedim alamdand chiyillab. – Ko'zimga ko'ringanini aytdim-da!

– Mana-ku, ko'zginang teshilgur, mana-ku! – Oyim kaf-tidagi allanimani erga uloqtirdi. Oltin baldoq yerga tushib jiringlab sakrab ketdi.

– To'rko'ylagimga ilinib qolgan ekan-ku! Yo'qot, ko'zimdan yo'qot! Bir begunohga tuhmat qilgandan ko'ra o'lganim yaxshimasmi! – U birdan meni quchoqlab, yuzimni yuziga bosgancha hiqillab qoldi. – Endi nima qilamiz, jon bolam!

Oyimning ko'z yoshi birpasda yuzimni jiqqa suv qilib yubordi.

– Nima qilamiz, o'g'lim! Bu sharmandalikka qandoq chidayman, o'g'iljonim! – Oyim madori qurigandek, sandiq ustiga muk tushib qoldi.

Oradan ko'p o'tmay to'y bo'ldi. Sepkilli xola oyimni to'yga aytmadi. Biroq oyim bir tog'ora qushtili pishirdi. Hech nima bo'lmagandek, to'yxonaga chiqdi-yu yelib-yugurib xizmat qilib ketaverdi.

Kechqurun hovlining o'rtasida to'nka qo'yib gulxan yoqishdi. Sepkilli xolaning o'ziga o'xshab ketadigan sarg'ish yuzli Hakim akaga to'n kiygizib, salla o'ratishdi, gulxan atrofini uch marta aylantirishdi, karnay-surnay chalindi... Uy ichida ayollar, Zebi xola dutor chertgan, xotinlar tortishmashoq qilgan... Xo'ja, Toy, Vali, men – to'rtovlashib tortishmashoq bilan

ovora bo'lib turgan xotinlar orasiga sho'ng'iymizu cho'ntakni shirinlikka to'ldirib chiqamiz... Keyin to'yxonaning qorong'i burchaklarida rosa bekinmashoq o'ynadik.

O'sha kuni kech yotgan bo'lsam ham juda erta uyg'ondim. Endi tong otgan ekan. Qarasam, uyda hech kim yo'q. Demak, to'yxonaga chiqishgan.

Men ham yuzimni «mushuk yuvish» qildim-u o'sha yoqqa chopdim. Bo'lmasa-chi, hozir «kelin salom» bo'ladi-da.

Xayriyat, «kelin salom»ga kech qolmabman. Hovli bet-kayida Sepkilli xolaning qarindosh-urug'lari, to'yda xizmat qilganlar to'planib turishibdi. Erkaklar kam, xotinlar ko'p. Faqat oyim ko'rinmaydi. Hovli etagidagi to'nkarib qo'yilgan qozon orqasida g'o'laga minib o'tirgan Valini ko'rib, imlab chiqirdim.

Bir mahal otin xola (Sepkilli xolaning qo'li egriligidan shikoyat qilgan, biz bilan folbinnikiga borgan xuddi o'sha semiz otin xola) oq sholro'mol yopingan, atlas ko'ylagi ustidan oldiga uqa tutilgan nimcha kiygan kelinchakni yetaklab ostonaga olib chiqdi. Parda orqasidan kelinning yuzi yaxshi ko'rinmas edi. Biroq yaqinroqda turgan notanish xotinning ko'zi o'tkir ekan.

– Vuy, muncha chiroyli! – dedi qattiq shivirlab. – Bir qoshiq suv bilan yutgudek-a!

– Baxti bor ekan sariq mashakni! – dedi boshqasi unga javoban.

Otin xola bir tomoq qirib oldi-da, ovozi boricha baqirdi:

– Assalomu alaykum, kelin salo-o-om!

Kelinchak ohista bosh egdi. Hovlidagilar chekka-chekkadan ma'qullab javob qilishdi:

– Baraka topsin!

– Rahmat.

– Qo'shgani bilan qo'sha qarisin.

Otin xola yana bir marta tomoq qirib, ovozini sozlab oldi-da, boyagidan ham balandroq hayqirdi:

– Assalomu alaykum, kelin salo-o-o-m!

Karmonni katta ochgan
Ayamay pulni sochgan,
Qorinlari qopday,
Mo'ylovlari shopday
Qaynotasiga salo-o-m!

Odamlar chekka-chekkadan kulib yuborishdi. Isroil mo'ylov hovli etagidagi xonadan karnayga o'xshatib o'ralgan kattakon namatni qo'ltiqlab chiqdi. Hovli o'rtasidan pishil-lab o'tdi-da, namatni oborib kelinning oyog'i tagiga qo'ydi. Mo'ylovini g'olibona qiyofada bir buragan edi, xotinlar qiy-chuv solib kulib yuborishdi. Isroil mo'ylov uvali-juvali bo'-linglar, deb fotiha o'qidi. Otin xola yana bir tomoq qirib oldi:

– Assalomu alaykum, kelin salo-o-o-m!

Tili bilan teng aylanadigan,
Xizmatiga shaylanadigan,
To'ydan quruq qaytmaydigan
So'zlari moyday, yuzlari oyday,
Qaynonasiga salo-o-m!

Yana qahqaha ko'tarildi. Sepkilli xola qizarib-bo'zarib, odamlar orasidan o'tdi-da, kelin tomonga talpindi. Qo'lidagi bir dasta chinni kosani kelinning boshiga qo'ydi.

Otin xola tag'in davom etdi.

– Assalomu alaykum, kelin salo-o-o-m!

Dutorini sayratgan,
Dilimizni yayratgan,
Zebi opaga salo-o-m!

Zebi xola erkakcha yurish qilib yaqin borgan edi, ichkari-dan tugun olib chiqishdi. Zebi xola tugunni olarkan, kelinning yelkasiga qoqdi.

– Baxtli bo'lg'in, qizim!

Otin xola u yoq-bu yoqqa qarab oldi-da, davom etdi.

– Assalomu alaykum, kelin salo-o-om! Biri biridan shirin, biri-biridan asal qaynsingillariga salo-o-om!

Hakim akaning ukasi yo'q, uchta singlisi bor edi. Uchovlari ikkita-ikkritadan piyola ko'tarib qatorlashib borishdi. Biriga atir, biriga sochiq, eng kichkina Saidaga ro'molcha tegdi...

Otin xola kelinning ro'molini o'nglab qo'ydi-da, tag'in yangi kuch bilan hayqirdi:

– Assalomu alaykum kelin salo-o-om! Oyog'i olti, qo'li yetti bo'lib xizmat qilgan, kelinning qo'lidan ishini oladigan, og'ziga oshini soladigan yon qo'shni-jon qo'shnilarga salo-o-o-om!

Oyim shu yerda ekanini endi payqadam. U odamlar orasidan rangi o'chibroq o'tdi-da, qandaydir, ishonchsiz qadamlar bilan kelin tomonga yura boshladi. Hatto ostona oldiga bor-ganda bir qalqib ketgandek bo'ldi. Qo'lida hech nima yo'q edi. Biroq sekin-sekin zinadan ko'tarildi-yu, kelinning yuzidagi pardani qiya ochdi. Hovlidagi xotinlar pichir-pichirga tushib qolishdi.

– Nima qilyaptilar?

– Voy, o'lmasam!

Otin xolaning ham g'ashi keldi shekilli, dashnom berdi:

– Nomahramlar bor-a, poshsha!

– To'xtang, – dedi oyim negadir ovozi titrab. Shosha-pisha kelinning qulog'idagi ziraklarni yecha boshladi.

– Ushlang buni! – dedi sirg'alarni kelinning qo'lga tutqazib. Keyin o'zining nimchasiga qo'l soldi-yu kattakon oltin oybaldog'ini chiqardi. Qo'llari titragancha ikkalasini kelinni-ng ikki qulog'iga taqdi.

– Niyat qilgandim, – dedi oyim otin xolaga qarab. – Shuni niyat qilib qo'yuvdim. – Shunday dedi-yu sekin egilib, kelin-ning peshonasidan o'pdi.

– Iloyo qo'sha qaringlar!

Oybaldoq shol ro'pol tagidan ham yaraqlab ko'rinib turar, kelinning husniga husn qo'shib yuborgandek edi. Chekka-chekkadagi xotinlarning hayratli xitobi eshitildi:

– Vuy-y-y-y!

– Asl tillamikan?

– Nima, qalbakisini qilib esini yebdimi?

– Mana bundoq qo'shnilar bo'ladi jahonda!

Bir zum gangib qolgan otin xola ovozi boricha hayqirdi:

– Qilichdek o'g'illarni o'stirgan, to'yda yelib-yugurgan, oy desa, oydek, Xotam Toydek poshsha opasiga salo-o-m!

Oyim odamlar orasidan turtinib o'tdi-da, chekkaga chiqdi. Shundagina kelin tomonga o'girilib, mamnun jilmaydi... Uning ko'zida yosh bor edi.

O'RI'S BOLANING OYISI

Shanba kuni mashinani darvoza oldiga olib chiqishim bilan motor o'chib qoldi. Generator tok beryapti, benzin nasosi ishlayapti. Tavakkal qilib karbyuratorni kavlashtirishga tushdim. Ochishga ochdim-u bemorning qornini yorib qo'yib, u yog'iga nima qilishini bilmagan no'noq jarrohdek dovdirab qoldim. Mushtdek apparat ichida shuncha murvat borligini bilmagan ekanman. Hammasini qandoq bo'lsa shundoqligicha joy-joyiga qo'yib chiqqan edim, yana allaqancha vintlar, gaykalar «ortib qoldi». Nima qilishimni bilmay tajang bo'lib tursam, orqada yuk mashinasining voshillab tormoz bergani eshitildi. Kabina eshigi taraqlab ochildi. Qarasam, o'zimning bolalikdan birga o'sgan «o'ris o'rtog'im» Vali tushib kelyapti. (Asli oti Valentin ekanini keyin bilganman.) Mahallada shu bolaning oldiga tushadigan shofyor yo'q. O'zi ham mushtdek boshidan temir-tersakka qiziqadi.

– Bormisan! – dedim quvonib. – Kasal tuzalaman desa, tabib o'z oyog'i bilan keladi-da.

U shoshilmasdan oldimga keldi.

– Nima bo'ldi? – dedi motorga mo'ralab.

– Buni ko'rmaysanmi, – deb qo'limdagi murvatlarni ko'rsatdim. – Olmadek narsaga shuncha lash-lushni erinmasdan joylashganiga qara! Injenerlar ham ovsar ekan!

U «operatsiya» bo'lgan karbyuratonga qaradi-da, hushtak chalib yubordi.

– Injenerlar ahmoqmas, sen ahmoqsan! – dedi jingalak sochlarini silkitib. – Ertadan boshlab men ham kitob yozib tashlasam nima bo'ladi? Aqling yetmagan ishga aralashib nima qilasan?

G'aribona qiyofada iljayib turgan bo'lsam kerak, u kulib yubordi. Paralon kurtkasini yechib, mashina tomiga tashladi-da, buyurdi:

– Otvertkangni ol!

Biroq ishga kirishmadi.

– Aytmoqchi, mamashkani olib keluvdim, – dedi "ZIL" tomonga imo qilib. – Sizlar gaplashib turgunlaringcha buyog'ini amallab ko'raman.

Boyadan beri e'tibor bermagan ekanman. Yuk mashinasining kabinasida o'tirgan Zebi xolani endi ko'rdim. Ikkovlashib mashina oldiga bordik. Vali zinaga sakrab chiqib kabina eshigini ochdi. Boshiga qalin ro'mol o'ragan, qora baxmal nimcha kiygan oyisini ko'targudek bo'lib zinadan tushirdi. Qarasam, Zebi xola mushtdekkinaga bo'lib qolibdi. Oyimning ma'rakalarida kelganida o'z tashvishim bilan bo'lib, razm solmagan ekanman, endi payqadim. Avvalgi alp qomatli, yurganida er gursillaydigan Zebi xolaning yarmi ham qolmabdi. Ro'moli ostidan chiqib turgan sochlari qordek oqarib ketibdi. Qopqora yuzi yanayam qorayib, ko'kimtir tusga kirgandek.

– Poshsha singlimdan qolgan yodgorim! – dedi u meni bag'riga bosarkan, bo'g'i ovozda. Ozg'in qo'li bilan yelkamga qoqib, og'ir-og'ir harsillab nafas oldi. – O'zimning shirin o'g'limdan o'rgilay, yaxshi o'tiribsanmi?

Bolalikdan qulog'iga rayhon taqib yurishiga ko'nikib qolganim uchunmi, hozir ham undan rayhon isi anqib ketgandek bo'ldi.

– Yuring, – dedim uyga boshlab. – Birpas dam oling.

– Yo'q, u yoqdamas, singlimning uyida o'tiraman. – Zebi xola og'ir-og'ir qadam bosgancha, oyimning xonasiga qarab yurdi. – Singlimning joyida birpas o'tiray, – dedi-yu doim oyim o'tiradigan joyga, deraza tagiga cho'kdi. Bo'g'i ovozi titrab uzoq tilovat qildi.

– Dunyo shunaqa ekan, jon bolam, – dedi o'ychan ovozd.
– Hamma bir-bir ketaverarkan...

– O'zingiz bardammisiz, xola? – dedim so'lg'in yuziga, titrab turgan qop-qora qo'llariga qarab. – Nevaralar katta bo'lib qoldimi?

– Xudoga shukur, bolaginam o'zidan ko'paydi. Olti nevaraning duosini qilib o'tiribman. Valijonim bitta bo'lsa ham o'ntaga tatiydigan chiqdi. – Zebi xola shoshilmasdan choy ho'plarkan, devordagi mixga ilig'lik duxoba g'iloqli dutorga qarab-qarab qo'ydi. Oyim dutorni juda avaylar, «adangdan qolgan yodgorlik», deb doim ko'z o'ngida saqlardi. Shu ondayoq bolalikdagi xotiralar, Zebi xolaning dutor chalganlari esimga tushdi-yu sekin so'radim:

– Hali ham chalib turasizmi?

Zebi xola ma'yus jilmaydi.

– Dutor chalish qatta, bolam. Qo'l o'lgur titraydi. – U bir zum jimib qoldi-da, o'ychan davom etdi. – Qaysi kuni tush ko'rsam, poshsha singlim bilan bir joyda o'tiribmiz. Nuqul dutor chalayotgan emishman. – U shikasta kuldi. – Odamzod shunaqa ekan, – dedi xo'rsinib. – Bola-chaqam derkan, elarkan-yugurarkan, endi og'zi oshga yetganda yiqilarkan. – U titroq qo'llari bilan tizzasining ko'zini siladi. – Sal sovuq tursa, oyog'im shishib ketadi. Valijon maxsi oberaman, o'zingiz kiyib ko'rib tanlaysiz, deb qo'ymadi. Ketayotgan joyimda birrov singlimnikiga kirib chiqay, dedim.

Yana choy quyib uzatgan edim, Zebi xola bosh chayqadi.

– Mayli, bolam, men bora qolay endi.

Ikkovlashib tashqariga chiqqanimizda Vali mening mashinamda o'tirar, motorni gurillatib sinab ko'rar edi.

– Bo'ldi, – dedi o'tirgan joyida derazadan boshini chiqarib. – Ikkinchi bunaqa ustachilik qilsang, o'zingdan ko'r.

Ikkovlashib Zebi xolani kabinaga chiqardik. Vali narigi eshikdan kirdi-yu, mashinasini gurillatgancha haydab ketdi. “ZIL” muyulishda ko'zdan g'oyib bo'lishi bilan g'ira-shira tong pallasida ko'rgan tushdek xotiralar yopirilib keldi.

Zebi xoladan hayiqmaydigan bola yo'q edi. Erkaklardek barvasta gavdali, qop-qora bu xotinning yo'g'on ovozi ham, uzun qirra burni, ketmonni yelkasiga tashlagancha etik kiyib g'oz yurishi ham boshqa ayollarga o'xshamas, hatto qoramtir siyrak mo'ylovigacha bor edi. U qachon qarasa qu-log'iga rayhon taqib yurar, Darhon arig'i bo'yidagi hovlisi-da yoz bo'yi rayhonlar barq urib yotardi. Uni birinchi marta ko'rganimdayoq qo'rqib qolganman. O'shanda juda kichkina bo'lsam kerak. Oyimga ergashib Zebi xolanikiga bordim. Nimagaligi esimda yo'g'-u xarxasha qilaverdim. Oyim u deb ko'rdi, bu deb ko'rdi, bo'lmadi. Shunda Zebi xolaning jahli chiqib ketdi.

– Jim bo'lasanmi yo hozir ishtonimga qamab qo'yaymi! – dedi do'rillab. Uning vajohati shu qadar qo'rqulik ediki, ovozim o'chdi-qoldi.

...Zebi xola sap-sariq jingalak sochli, ko'k ko'z «o'ris bola»sini – Valini jonidan yaxshi ko'rardi. Qaysi to'yga borsa, ko'ylagining yengiga popukqand, monpasi, jiyda solib kelardi. Uning yengi shunchali barakali ediki, Valining do'ppisi birpasda shirinlikka to'lib chiqardi. Vali qizg'anchiq emas, oyisi olib kelganlarni hamma bilan baham ko'radi... Biroq, bironta bola Valini chertsa bormi, oyisidan baloga qoladi. Zebi xola o'sha zahoti aybdor bolaning onasini yumma talaydi. «Sen echkiga o'xshab har yili bolalaysan, meniki atigi bitta! – deydi shang'illab. – Qani, yana bir marta qo'l tegizib ko'rsin-chi, qo'lini sindirib o'choqqa tiqaman!»

Zebi xola bolasini bunchalik avaylagancha bor edi. Dadamning aytishiga qaraganda, urush bo'layotgan joydan keltirilgan bolalardan bittasini berasanlar, deb Zebi xola ham boribdi. Ammo o'sha idoradagilar ko'nishmabdi. «Siz so'q-qaboshsiz, topish-tutishingizning mazasi yo'q», deyishibdi. Shunda Zebi xola kursini mushtlab chunonam to'polon ko'taribdiki, noiloj mana shu Valini xatlab berishibdi.

Zebi xola so'qqabosh bo'lsayam, Valini kamsitmagan. Qo'y so'yib, yurtga osh berib, to'yini ham qilib bergan.

Vali ham birinchi sinfda men bilan o'qir, hisobdan yaxshi edi-yu, ona tilidan qiynalardi. «Q» bilan «H»ni aytishga hech tili kelishmasdi. Risolat opa degan chiroyli o'qituvchi opamiz buni bilgani uchun Valini ko'p ham qiynamasdi. U doim deraza oldidagi partada o'tirardi.

Bir kuni maktabga komissiya kelib qoldi. Bir emas, to'rt kishi orqa partaga borib o'tirishdi. O'qituvchi opamiz dars o'tyapti-yu, hayajondan ovozi titraydi. Sinf jimjit. Shu payt deraza sharaqlab ochildi-da, Zebi xolaning yo'g'on ovozi eshitildi.

– Vali, ma, non!

Hammamiz o'sha tomonga qaradik, Valining sariq yuzi olovdek yonib ketdi. Nima deyishini bilmay nuqul «keting», deb imlaydi. Zebi xola bo'lsa derazadan ikkita arpa non uza-tib turibdi.

– Olsang-chi, qo'lim kuyib ketdi! – dedi u zarda bilan.

Sinfxonani birpasda issiq non hidi tutib ketdi.

Risolat opamiz bir zum esankirab turdi-da, tashqariga yugurdi.

– Nima qilyapsiz, xola? – dedi yig'lagudek bo'lib. – Mak-tab-ku bu!

– Maktabligini o'zim ham bilaman! Machitga kelganim yo'q! – Zebi xola ovozini baralla qo'yib do'rilladi. – Bolam erta-lab choy ichmasdan chiqib ketuvdi. Och o'tirsinmi endi?

Risolat opamiz yalinishga tushdi:

– Jon xola, komissiya bor.

– Nima, kamissiyang non yemaydimi! Bolam bir kun kech olim bo'lsa bo'lar. «Kamissiya keldi», deb tishining kirini so'-rib o'tirsinmi?

Boyadan beri suv quygandek jimjit bo'lib turgan sinfxona-da to'satdan qahqaha portladi.

– Ana, kamissiyangning o'ziyam kulyapti-ku! – Zebi xola derazadan boshini suqdi. – Ma, bolam, yeb ol, uyalma!

...Bir kuni jo'raboshimiz sigirini qaytarmagani uchun Va-lini urib burnini qonatdi. Ertasiga qiziq bo'ldi. Tol soyasida dam olib o'tirsak, maydoncha chetida Zebi xola ko'rindi.

Toy jo'raboshining yelkasiga turti.

– O'lding! Zebi xola kelyapti, qoch!

Jo'raboshining ko'zi olayib ketdi. Qaddini rostladi-yu, keyin qo'l siltab shineliga yonboshladi.

– Qatta uradi! O'zi zo'rg'a kelyapti-ku.

Qarasak, Zebi xola chindan ham zo'rg'a-zo'rg'a kelyapti. Qo'lidagi tayoqqa suyanib ikki qadam yuradi-da, to'xtaydi. Oqsoqlanib qadam bosadi.

– Yiqilib oyog'i singanga o'xshaydi, – dedi jo'raboshimiz.

Zebi xola inqillab-sinqillab yaqin keldi. Ammo besh qadamcha qolganda birdan cho'loqligi tuzalib qoldi. Tayoqni baland ko'targanicha ikki hatlab jo'raboshining tepasiga keldi. Tayoqning qarsillashi bilan jo'raboshining dodlashi baravar eshitildi.

– Mana urish! – dedi Zebi xola do'rillab. – Urish mana bunaqa bo'ladi. – U jo'raboshining gardaniga tag'in tushirdi. – O'zidan kichkinaning burnini qonatish mana bunaqa bo'ladi!

Jo'raboshi jonholatda dumalar, ammo qocholmasdi.

– Oyi! Urmang, oyi! – Vali oyisining qo'lidagi tayoqqa yopishdi.

– Tavba qildim! – Jo'raboshi tipirchilab, kafti bilan boshini pana qildi. – Jon xola, o'lay agar, ikkinchi qilmayman!

– Oyi! – Vali Zebi xolani quchoqlab oldi. – Kerakmas!

Zebi xola tayoqni uloqtirdi.

– Nima, meni bolam malaymi senga?! – dedi dag'dag'a bilan. – Sening molingni boqsan, deb katta qilib qo'yibmanmi bolani?!

...O'sha voqeadan keyin jo'raboshimiz ancha yuvosh tortib qoldi. Uchinchimi, to'rtinchi kuni mog'or bosgan kattakon qovoq ko'tarib keldi. Tol soyasida o'tirib qovoqni ikki pallaga ayirdi-da, qirg'ich bilan tozalashga tushdi. Keyin pallalarning qirrasini arraning tishiga o'xshatib jimjimador qilib qirqib chiqdi. Ikki pallani bir-biriga yopgan edi, orasi kovak koptokka aylandi qoldi.

– Nima qilmoqchisan? – dedi Toy burnini tortib.

– Burningga osib qo'yaman! – dedi to'ng'illab jo'raboshi. – Artib ovora bo'lib yurmaysan. – Keyin qovoqni bir chekkaga

qo'ydi-da, Toyga buyurdi. – Qorong'i tushganda shu yerga kelasan. Sen ham, – dedi menga imo qilib. – Xo'ja bari bir kelolmaydi. Dadasi chiqarmaydi.

– Nimaga o'zi? – dedim tushunmay.

– Sirk ko'rsataman.

– Vali-chi, Vali ham keladimi? – dedim nariroqda tol yog'ochidan hushtak yasayotgan Valiga imo qilib.

– Yo'q, – Jo'raboshi keskin bosh chayqadi. – U ham oyisidan qo'rqadi. Es-es, kim kelmasa pes!

Kechki ovqatdan keyin bekinmachoq o'ynayotgan akalarinning ko'zini shamg'alat qilib maydonchaga chiqdim. Qorong'ida, tol tagida Toy bilan jo'raboshi turibdi. Jo'raboshining qo'lida boyagi qovoq. Faqat odamning boshiga o'xshatib «og'iz-burun» teshib qo'yibdi. Negadir hammayoqni lampamoy hidi tutib ketgan...

– Laychang nimaga keldi? – deb to'ng'illadi jo'raboshi.

Qarasam, gurji kuchugim oyog'im tagida dumini likillatib turibdi.

– O'zidan so'ra! – dedim men ham to'ng'illab.

Jo'raboshi yerdan kesak olib otgan edi, it angillab qochdi.

– Nega urasan?

– Xalaqit beradi! – dedi jo'raboshi zarda bilan. – Yur, bo'lmasa kech qolamiz.

Toy ikkalamiz beixtiyor unga ergashdik. Qatorlashib Darhon arig'ining bo'yiga bordik. Ariq shu yerdan burilib oqar, nariroqda shox-shabbalar ustiga tuproq tashlab yasalgan ko'prik bor edi. Jo'raboshi Toy ikkalamizni majnuntollar quyuq o'sgan qorong'i sohilga olib tushdi. Negadir yuragimni qo'rqov bosdi.

– Nima qilamiz o'zi? – dedim ovozimni balandlatib.

– O'chir! – Jo'raboshi kerosin hidi anqib turgan mushtini burnimga tiradi. – G'ing desang, suvga otvoraman.

Shu payt uzoqdan allakimning qadam tovushi eshitildi.

– Kelyapti! – dedi jo'raboshi pichirlab. Shosha-pisha qovoq pallasini ochdi. Kerosin hidi qayerdan kelayotganini endi bildim: qovoqning ichi to'la lampamoyga botirilgan latta

ekan. Jo'raboshi yonidan gugurt olib chaqqan edi, lop etib olov ko'tarildi. U chaqqonlik bilan ikkinchi pallani yopdi-da, qovoqni suvga qo'yib yubordi. Suv yuzasida «og'iz-burni»dan olov chiqarayotgan «kalla» qalqib-qalqib suzib ketdi. Jo'raboshining niyatini endi tushundim. Boyagi qadam tovushlari Zebi xolaniki ekanini ham endi bildim. Qorong'i bo'lsa-da, katta-katta qadam tashlashidan, yelkasidagi ketmonidan tanidim. Hushimni yig'ib olgunimcha u tuproq ko'prik ustiga kelib qoldi. Suv yuzida qalqib kelayotgan olovli «kalla»ni ko'rdi-yu taqqa to'xtadi.

– Voy, voy o'lmasam! – dedi-da, ko'prik ustiga tappa o'tirib qoldi. – Bis-bis-bismillo... – dedi duduqlanib. Hatto tovu-shi ham ingichkalashib ketgandek bo'ldi. Keyin gandraklab o'rnidan turdi-da, ovozi boricha qichqirdi. – Dod, voy-dod!

O'rnimdan otilib turdim.

– Ko'rqmang, xola! – dedim baqirib. Ammo jo'raboshi bi-lagimdan mahkam tutib, kerosin hidi anqib turgan kafti bilan og'zimni to'sdi. Ko'nglim aynib ketdi.

– Qo'yvor, eshak! – dedim bo'g'ilib. – Baribir aytib bera-man!

– Aytib ko'r-chi! – Jo'raboshi yana mushtini do'laytirdi. – Jig'ingni ezib qo'yaman!

Boyadan beri angrayib turgan Toy jahl bilan qo'l siltadi-da, indamay nari ketdi.

Ertasiga choy ustida oyim vahimali xabarni dadamga aytib berdi:

– Zebi opa sho'rlik bir holatda yotibdi. Ajina ko'rdim, deydi. Og'zidan olov sochib bechoraga daf qilganmish. Yo ko'-ziga ko'ringanmi...

Dadam jerkib berdi:

– Ajinaga balo bormi? Bitta-yarimta Xudobexabar qo'rqit-gandir-da.

– Bechoraga shu ko'rgilik ham bor ekan, – dedi oyim izti-rob bilan. – O'zining g'ami yetmasmidi...

Hammasiga men aybdordek sekin boshimni ichimga tort-dim-u mum tishlab o'tiraverdim.

Zebi xolaning nima g'ami borligini bir haftadan keyin tushundim. O'sha kuni Hoji buvining chorbog'ida sumalak bo'ldi. Qiyg'os gullagan o'rik tagiga sholcha yozilgan, hamma topganini olib chiqqan, xotinlar bir-biriga gap bermay chuvillashar, biz bolalar ham sumalak yalashdan benasib qolmaslik uchun atrofda o'ralashar edik. O'shanda Vali bilan yangi o'yin topib olgandik. Baquvvatroq simni «Ch» harfiga o'xshatib buklaymiz-da, eski bochkadan chiqqan temir halqaga tirab g'ildiratamiz. Qancha tez yugursak, g'ildirak shuncha qattiq jaranglaydi. Agar ovozi pasaytirmoqchi bo'lsak, buning ham yo'li bor: g'ildirakni suvga botirib olsak, ovozi chiqmaydi. Maza!

Bir mahal Zebi xolaning oldida o'tirgan oyim imlab chagirib qoldi.

– O'rtog'ing bilan borgin-da, – dedi sekin, – adangning hujrasidagi dutorni obke.

Ikkilanib qoldim. Dutorga hech kim qo'l tegizolmas, dadam uni doim hujarasida saqlar, ba'zan kechqururlari «Dilxi-roj», «To'rg'ay», «Qari navo», yana allaqanday kuylarni chalib o'tirishni yaxshi ko'rardi. Oyimning aytishicha, dadam dutorni yoshligida eng zo'r ustaga buyurtirib yasatgan ekan.

– Bilib qolsalar urishadilar-ku, — dedim oyog'im tortmay.

– Bilmaydi! – Zebi xola qo'l siltab do'rilladi. – Nima, yeb qo'yarmidim.

– Ketdik! – dedim Valiga.

Ikkalamiz g'ildiraklarni jaranglatgancha yugurib ketdik.

– Ehtiyot bo'l, sindirib qo'yma! – deb baqirdi oyim ketimizdan.

...Zebi xola g'ilofni ochgan zahoti dutor sadaflari yaraqlab ketdi. U dutorni cherta boshlashi bilanoq, boyadan beri chuvir-chuvir qilayotgan xotinlar jimib qolishdi. Qiziq, o'zim ham o'rikka suyanganча bir qo'limda sim, bir qo'limda g'ildirak bilan qotib qoldim. Dutor dadamning qo'lida qandaydir sho'x, baland ovozda jaranglar edi. Hozir Zebi xola chertganda esa ingrab yuborgandek bo'ldi. Go'yo dutorni Zebi xola chalmas,

torlarning o'zi nola qilar edi. Ayollar har xil alpozda sehrlangandek qotib qolishgan, bahor chechaklari barq urgan daraxtzor orasida, oqish-pushti o'rik gullari qanotida, Hoji buvining qizg'aldoqlar lovullagan pastak tom ustidan nurdek mayin kuy taralardi.

Zebi xola bir-ikki tomoq qirib oldi-da, qo'shiq boshladi. Uning erkaklarnikiga o'xshash do'rillagan ovozi ashula aytganida shu qadar yoqimli bo'lib ketganiga hayron qoldim. Yo'q, uning tovushi mayinlashgani yo'q. Ammo u shunchalik bosiq, shunchalik o'rtanib kuylardiki, badanim jimirlab ketdi.

Yor yurgan ko'chalarni supuray sochim bilan,
Changi chiqsa suv sepay, ko'zdagi yoshim bilan...

Mayin shamol esar, o'rik gullari unsiz to'kilar, daraxtzor ostida maysalar ohista tebranar, ammo butun tabiat bir zum unsiz bo'lib qolgan, hamma-hammasi faqat mana shu dutor sadolari-yu mana shu qo'shiqni tinglash uchun tinchib qolgandek edi. O'sha manzarani o'ylasam, xayolinga hadeb bir gap keladi.

Keyin, katta bo'lganimdan keyin ham muhabbat haqida, vafo haqida ko'p qo'shiqlar eshitdim. Biroq, ayol sadoqati to'g'risida bundan yaxshi ashula eshitganim yo'q...

Zebi xola endi ko'zlarini yarim yumgancha boshqa qo'shiq aytardi.

Jon bolam, jonim bolam, qaylardasan, bergil xabar,
G'amda boshim, ko'zda yoshim, ichganim bo'ldi zahar.
Za'farondek sarg'ayurman, hasratingda qon yutib,
Ko'zlarimning nuri ketdi, yo'llaringga ko'z tutib.

Hammamiz qo'rqadigan, ko'rganda hammamiz qochadigan Zebi xola shumi? O'sha qo'pol, o'sha jahldor Zebi xolami shu? Valining oyisida shuncha dard bormidi? Shuncha alami bor ekanmi? Nimaga biz bilmagan ekanmiz?

Zebi xolaning yumuq ko'zlaridan ikki tomchi yosh silqib chiqdi-yu qirra burnining chetida to'xtab qoldi. Dutorni yonboshiga qo'ydi-da, keng yengining uchi bilan ko'zini art-di. Hamma jimib qolgan, hech kim birinchi bo'lib gapirishga jur'at etolmas edi.

– Hech bo'lmasa, Kimsanim kelgandayam mayli edi, – dedi u xo'rsinib.

– Qo'ying, opajon, – dedi oyim sekin. – Unaqa demang, Xudoga shukur, mana bor-ku. – Oyim nariroqda g'ildirak ushlab mo'ltirab turgan Valiga imo qildi. – Nasib etsa, to'ylar qilasiz, qo'sha-qo'sha nevaralar ko'rasiz.

Zebi xola yalt etib Valiga qaradi. Ko'zida yosh bilan jilmaydi.

– Sumalak yedingmi, o'g'lim? Qorning ochib qolgandir?

– Yedim, – dedi Vali sekin. U ham oyisining yig'laganini ko'rib o'pkasi to'lib turardi.

– Bo'lmasa, o'ynay qolinglar.

Birpasdan keyin Zebi xola bizni yana chaqirdi.

– Oborib qo'ya qol joyiga, – dedi dutorni g'ilofga solib. – Dadangdan baloga qolib yurmay tag'in.

Bir qo'limda dutor, bir qo'lim bilan g'ildirak g'ildirat-gancha yo'lga tushdim. Vali ham g'ildiragini aylantirib yonma-yon borar, ammo endi avvalgidek yugurmas edik. Qulog'imda hamon Zebi xolaning qo'shig'i yangrab turar, go'yo g'ildiraklar ham g'ildirak emas, dutorning ikki tori edi. Ana, ikkovi bir-biriga jo'r bo'lib jaranglayapti. Zebi xola bo'lsa hamon qo'shiq aytyapti:

«Jon bolam, jonim bolam, qaylardasan, bergil xabar...»

Chetini o't bosgan ariqchadan o'tayotganda g'ildiragim sakrab ketdi. Bir hatlab oldinga talpingan edim, o'tga sirg'a-nib yiqilib tushdim. Dutor yerga urildi... qars etdi. Tamom! Kuy ham, qo'shiq ham tindi-qoldi.

– Sindi! – dedim ovozim titrab.

Vali yugurib tepamga keldi:

– Voy-y-y! Endi dadang o'ldiradi!

Ikkalamiz qo'limiz titragancha g'ilof bog'ichini echdik. Qarasam, dutorning ip tortadigan qulog'i sinib tushibdi.

– Endi nima qilamiz? – dedi Vali ko'm-ko'k ko'zlarini jovdiratib.

Yig'lamoqdan beri bo'lib, yelkamni qisdim.

– Yur! – Vali qo'limdan tutib uyiga boshladi. Ikkalamiz ularning hovlisiga kirdik. Hovli etagidagi bostirmada eski quti bor ekan. Vali qutini titkilab zanglab ketgan temir topdi.

– Mana! – dedi tantana bilan. – Endi hech ham sinmaydi!

Dutorning singan qulog'i o'rniga temir tiqdikda, imi-jimi-da g'ilofga solib joyiga ilib qo'ydik.

Kechqurun oyimga nima bo'lganini aytib bergandim, rangi o'chib ketdi. Lekin nima qilishni oyim ham bilmasdi.

O'sha kuni emas-ku, uch kundan keyin sir ochildi. Dadam hujradan turib jahl bilan qichqirib qoldi:

– Dutorga kim tegdi?

Zum o'tmay dutorni ko'tarib chiqdi.

– Garangmisanlar? Qaysi biring sindirding? Bu nima qiliq? – dedi Vali «tuzatgan» dutorni ko'rsatib.

Oyim aybdor qiyofada o'tirar, akalarim hayron bo'lib bir-biriga qarashar edi. Hozir katta janjal bo'lishini sezib qo'rqib ketdim.

– Tiling bormi?! – dadam battar tutaqib ketdi.

– Zebi opa chaluvdi, – dedi oyim sekin. – Sumalakka chiqqanimizda... bir chalib beray, devdi...

Qiziq, dadam birdan hovuridan tushdi.

– Mayli, – dedi ovozi pasayib. – Zebi chalsa mayli. – U hujraga kirib ketdi-da, anchadan keyin bir bo'lak yog'och ko'tarib chiqdi. Dandon sopli pichog'i bilan yog'ochni kesa boshladi. – Dutorning qulog'ini tutdan qilmasa sinaveradi, – dedi sekin. Yog'ochning uyoq-buyog'ini o'yar ekan, uh tortdi. – Qarab turib Xudoning ishlariga ham qoyil qolmayman. Ota-boladan bir oyda «qoraxat» kelsa-ya!

– Shuni ayting, – dedi oyim jonlanib. – Tag'in ham odam-zod chidarkan. Ham eridan, ham yakka-yolg'iz o'g'lidan judo bo'lib o'tiribdi boyoqish. – U bir zum o'ylanib turdi-da, qo'shib qo'ydi. – Bechora, Valisiga juda suyanib qolgan. Ishqilib, orzu-havasini shundan ko'rsin...

* * *

Valentin tuzatib ketgan mashinani haydab borarkanman, beixtiyor Zebi xolaning ko'chasiga burildim. Ana, Valentinning uchastkasi. Shifer tomli uy oldida "ZIL" turibdi. Kabina zinasida katta-kichik uch bola oyog'ini likillatib o'tiribdi. Biri do'ppi kiygan, biri shapkasini bostirib olgan... Mashinani sekin haydab o'tib borarkanman, ichkaridan dutor sadolari eshitilgandek bo'ldi. Kim bilsin, ehtimol menga shunday tuyulganidir?

XO'JA

Bolaligida hammaning ham tishi tushadi. Meniki g'alati bo'lgan: birinchi tishimni urib tushirishgan. Bunga Xo'ja sababchi bo'lgan.

Bu bolani nimaga bunchalik yaxshi ko'rib qolganimni bilmayman. Ehtimol yuvoshligi uchundir. Ehtimol, ko'zlari doimo javdirab turishi uchundir. Odam bir narsani judayam aytgisi kelsa-yu aytolmasa, ko'zi shunaqa – har kimga bir qarab javdirayveradi. Xo'janing ko'zlari shunaqa edi.

Hordiq kunlari dadam bilan oyim nonushta paytida «Ne-kalay» zamonidan qolgan samovarni o'rtaga qo'yib uzoq suhbatlashib o'tirishar edi. Bir kuni dadam tajang bo'lib gapirib qoldi:

– O'ziam ja-a-a Xudo urgan xotin ekan-da, o'sha Ra'no! Mana, Egamberdi omon-eson keldi-ku! O'larmidi likillamasdan ko'milib o'tirsa!

Oyim bir nuqtaga tikilganча o'yga toldi. Ko'zlariga g'ussa cho'kdi.

– Boshidayam-ku, yulduzi yulduziga uncha to'g'ri kelmas-di-ya, – dedi sekin. – Ammo bari bir chatoq bo'ldi. Ikki orada bola bechora tirik yetim bo'lib qoldi.

Tushundim, Xo'jani gapirishyapti. Dadasi urushda yurganda oyisi boshqa odam bilan Chirchiq degan joyga qochib ketgan ekan...

Oyim aytgan «tirik yetim» degan gapning ma'nosini tushunmasam ham Xo'jaga rahmim kelib ketdi. Unga qanchalik rahmim kelsa, oyisini shunchalik yomon ko'rib qoldim.

Xo'ja buvisi, dadasi bilan katalakdek hovlida turardi. Egamberdi akaning jahli yomon. Doim yaltiroq tugmachali jigarrang kitel kiyib yuradi. Gapirganida duduqlanib qoladi. Chap qo'li tayoqday osilib turadi. Xo'janing aytishiga qaraganda, urushdan keyin ham bir yilcha gospital degan katta kasalxonada yotgan ekan. Doktorlar qo'lini kesmoqchi bo'lganida, hammangni otib tashlayman, degan ekan, qo'rqib kesishmabdi. To'pponchasi bormish. Onangni qayerda ko'rsam, peshonasidan otib tashlayman, derkan...

O'sha kuni odatdagidek men echkimni, Xo'ja buzog'ini yetaklab, o'tloqqa olib bordik. Mening echkim sersut, yuvoshgina-yu, ammo bir aybi bor. Ko'zni shamg'alat qilib, uloqchalarini to'yg'azib, emizdirib oladi. Shundan qo'rqib oyim yeliga xalta bog'lab qo'yadi. Xo'janing buzog'i esa qayerda latta ko'rsa yamlab qo'yadi. O'shanda kelib-kelib jo'raboshimizning shinelini chaynamaganida olam guliston edi. Hammamiz qiy-chuv solib o'ynayotgan edik, jo'raboshimiz alam bilan do'rillab qoldi:

– Shinelim! Shinelimni yeb qo'ydi!

Shunday degancha kattakon tayog'ini ko'tarib tol soya-sida allanimani mazza qilib chaynayotgan buzoq tomonga yugurdi. Hammamiz turgan joyimizda qotib qoldik. Jo'raboshimiz dadasi urushdan olib kelgan shinelini jonidan ham yaxshi ko'rar, qishda etagini osiltirib kiyib yurar, yozda ham qo'ldan qo'ymasdi. U bora solib buzoqning gardaniga tayoq bilan bir tushirdi. Buzoq sho'rlik shinelining yengidan tish-

laganicha, dumini xoda qilib qochdi. Jo'raboshimiz jonholatda shinelga yopishdi. Buzoq anchagina joyini yamlab bo'lgan ekan, yengining yarmigacha so'lak bilan qo'shilib cho'zilib og'zidan chiqdi.

Bolalar yetib kelganida jo'raboshimiz g'alvir bo'lib ketgan yengni ushlagancha bo'zrayib o'tirar edi. Xo'jani ko'rdi-yu javavasi qo'zib ketdi.

– Nima qilding?! – dedi g'azab bilan.

Xo'ja, buzoq emas, o'zi aybdordek ko'zlarini javdiratgancha goh jo'raboshiga, goh shinelga tikilib lol turardi.

– Endi nima qilaman buni! – jo'raboshi shinelni yerga uloqtirdi. – Moling ham o'zingga o'xshaydi! Xo'jalar peshindan keyin aynaydi. Oying ham aynab, o'ynashi bilan qochib ketgan!

Oramizdan tikroq bolalar chekka-chekkadan piqillab kulib yuborishdi. Toy angraygancha burnini sekin tortib qo'ydi.

Ertalab dadamdan eshitgan gapni esladim-u qo'rquv ichida Xo'jaga qaradim. U bir zum hammaga javdirab qarab chiqdi-da, to'satdan jo'raboshiga tashlandi. Ammo o'sha ondayoq chakkasiga tushgan musht zarbidan ancha nariga uchib ketdi.

– Nega urasan! – dedim alam bilan chiyillab. Akalarim o'rgatganidek, mushtimni iloji boricha qattiqroq qisib, jo'raboshiga yugurdim, u bo'lsa, urib ham o'tirmadi. Kafti bilan jag'imga bir turtgan edi, chalqanchasiga ag'darilib tushdim. Og'zim sho'r bo'lib ketdi. Ko'zimni ochsam, tepamda Toy turibdi.

– Tur, – dedi qo'limdan tortib. – Yomon urdimi?

– Ikkalang ham yo'qol! – dedi jo'raboshi do'rillab. – Bugundan boshlab molingni jiydazorda boqasan.

Birpasdan keyin Xo'ja buzog'ini, men echkimni yetaklab, qing'ir-qiyshiq jiydalar orasiga kirib ketdik. Jiydazor etagida Qonqus oqar edi, qirg'oqqa borib o'tirdik.

– Og'zing qonayapti, – dedi Xo'ja yuzimga tikilib.

Kaftimni orqasi bilan artsam, qo'lim qon bo'ldi. Shu paytgacha bilmaganimga o'zim ham hayron qoldim. Tupurib tashladim-u oldimdagi kurak tishim ilinib turganini payqadim. Qo'lim tegishi bilan tishim sug'urilib chiqdi.

– Tishingni sindirdimi? – Xo‘ja ko‘zimga shunday javdirab tikildiki, og‘riq ham esimdan chiqib ketdi.

– O‘zi liqillab turuvdi, – dedim tishimni tomosha qilib.

Endi uloqtirib yubormoqchi edim. Xo‘ja qo‘limdan ushladi:

– Shoshma! Mana bunday o‘tir. – U meni suvga teskari qilib o‘tqazdi. – Ko‘zingni yumasan-da, «Suyak tishimni ol, tilla tishimni sol», deb uch marta aytasan. Tishingni yelkangdan oshirib, anhorga otib yuborsang, yangi tishing tilla bo‘lib chiqadi.

Men Xo‘janing aytganini qildim.

– Endi og‘zingni yuvib ol, – dedi u ko‘zimga termilib. – Meni aytdi dersan, kuzgacha tilla tish chiqadi.

Keyin ikkovimiz anhorga tikilganча uzoq jimib qoldik. Suv unsiz oqar, narigi sohilda qamishlar qilt etmay turar, orachora qaldirg‘ochlar suvga tumshug‘ini tekizib, «viyt» etganча, yana havoga ko‘tarilar edi. Xo‘ja jo‘raboshining boyagi gapini o‘ylab o‘tirganini bilardim-u, nima deyish, nima qilishga aqlim yetmasdi.

– Juda katta-a? – dedim anhorga imo qilib.

– Shuyam katta bo‘ptimi? – Xo‘janing ko‘zlarida birdan o‘t chaqnadi. – Chirchiqda shunaqa katta daryo borki, ichida akulalar suzib yuradi.

– O‘zing ko‘rganmisan? – dedim ishonmay.

– Bilaman-da! – Xo‘ja orzumandlik bilan xo‘rsindi. – O‘sha daryoning bu betidan u betiga bemalol suzib o‘taveraman.

– Suzishni bilmaysan-ku?

– Oyim o‘rgatadilar.

– Akula yeb qo‘ysa-chi?

– Akulang nima bo‘pti! Dadamga aytaman, to‘pponча bilan otib tashlaydilar. – U shunday dedi-yu birdan noto‘g‘ri gapirganini payqagandek, jimib qoldi. Ko‘zlari javdiragancha teskari qaradi. Bir zum suvga tikilib o‘tirdi-da, xo‘rsindi. – Yur, mollarga qaraylik. Chakalakka kirib ketmasin...

Ertasiga akalarim jo‘raboshining ta‘zirini berib qo‘yishdi shekilli, echkimni o‘tloqda boqishga ruxsat tegdi.

– Lekin anovi Xo'jangga aytib qo'y, yalmog'iz buzog'ini yana olib kelsa, jig'ini ezib qo'yaman! – dedi jo'raboshimiz ko'kargan qovog'ini silab.

O'zimga qolsa echkimni jon deb o'tloqda boqardim-u Xo'janing bir o'zini jiydazorda qoldirgim kelmadi. Nima qip-ti, bu yerda ham o't ko'p. Har kuni o'ynaydigan futbol bilan chillakdan mahrum bo'ldik. Ammo Xo'ja bilan sira zerik-masdim. Shunaqangi narsalarni biladiki! Bu yerdan olisda, judayam olisda, tog'lar orqasida Chirchiq degan shahar bor. Shunaqa katta shaharki, uning oldida Toshkent nima bo'p-ti! U yerda shunaqangi katta daryo oqadiki, ichida uydek-uydek kemalar suzib yuradi. Xo'janing oyisi qachon xohlasak bizni o'sha kemalarga olib chiqaveradi. Xohlasak, baland tog'larga chiqamiz. U yerdan butun dunyo ko'rinadi. Bizning uyimiz ham, Xo'jalarniki ham, Xo'janing dadasi ham, hamma-hamma!

Bular hammasi yaxshi-yu, Xo'janing bir odatini tushunol-masdim. Gapirib turadi-turadi-da, birdan jimib qoladi. An-horga tikilganча bir narsalarni o'ylab o'tiraveradi, o'tirave-radi. Shunaqa paytlarda zerikib ketaman.

Bir kuni uni yo'qotib qo'ydim. Jiydazor ichkarisiga ki-rib ketgan echkimni qaytarib kelguncha terlab ketdim. U yoqdan haydasam, bu yoqqa qochadi. Chakalak ichiga ki-rib oladi-da, masxara qilgandek, dumini likillatib, qisqagi-na ma'rab qo'yadi. Oldiga boray desam, jiyda tikanlari ham-mayog'imni tirnab tashlaydi. Alam ustida kesak bo'ron qilib yaydoq joyga olib chiqqunimcha kun botdi. Qarasam, Xo'ja-ning buzog'i daraxtga bog'loqlik turibdi-yu, o'zi yo'q. Yugu-rib, ikkalamiz o'tiradigan suv bo'yidagi do'nglikka bordim. Yo'q, u yerda ham ko'rinmaydi.

– Xo'ja-a-a! – dedim baqirib.

Oqshom zulmati bostirib kelayotan jiydazor orasida «a-a-a» degan sado keldi. Birdan yuragimni vahima bosdi. Akalarim jiydazorda ajina bor, deyishar edi. Xo'jani ajina cha-lib ketgan bo'lsa-chi?! Ovozim boricha chinqirib yubordim:

– Xo‘ja-a-a!

Yana o‘sha sado keldi. Akamning allaqaysi kitobida olti qo‘lli odamning rasmini ko‘rgan edim. G‘ira-shirada jiydalar xuddi o‘shanaqa vahimali maxluqlardek qing‘ir-qiyshiq «qo‘llari»ni cho‘zib turishar, yugurgan sayin ustimga bostirib kelayotanga o‘xshar edi. Qo‘rqib ketganimdan tikanlarni bosgancha jonholatda yugurdim. Jiyda tikanlari yuz-ko‘zimni timdalar, oyog‘imga yantoqlar kirayotganini bilardim-u, ammo to‘xtay olmasdim.

Bir mahal ro‘paramda Xo‘ja paydo bo‘ldi.

– Qayoqda yuribsan? – dedim ovozim qaltirab.

Xo‘ja qo‘limdan mahkam ushlab oldi. U ham qo‘rqib ketgan bo‘lsa kerak, nuqul titrar edi.

– Aytmayсан-a? – dedi sekin. – Hech kimga aytmayсан-a?

Shundagina nariroqda, jiydaning panasida turgan qora ko‘ylakli ayolni ko‘rdim.

– Oyi! – dedi Xo‘ja sekin, iltijoli ohangda.

Shunda hammasini tushundim. Xo‘janing oyisi hamon qimirlamay turar, xuddi sehrlanib qolganga o‘xshar edi. Xo‘ja ko‘zimga termilib, tag‘in yalindi:

– Aytmayсан-a?

Men indamadim. Ammo bu sirni hech kimga, hatto oyimga ham aytmastigimni bilib turardim. Shu ondayoq yana bir narsani angladim. Bu yerdan tezroq ketishim, xalaqit bermasligim kerak.

–Tezroq bo‘l! – dedimu Xo‘janing buzog‘i boylangan joyga yugurib ketdim...

* * *

Xo‘ja va‘da qilgan tilla tish kuzda ham chiqmadi. Biroq endi buni o‘ylashga vaqt qolmagan, ikkalamiz uchun ham yangi hayot – maktab hayoti boshlangan edi. Bizning uyimiz maktab yo‘lida bo‘lgani uchun Xo‘ja har kuni ertalab chaqirib kelardi. Zog‘ora nonni echki sutiga bo‘ktirib yemabsiz, dunyoga kelmabsiz! Erta bilan oyim ikkalamizning ol-

dimizga tovoqda sut bilan zog'ora qo'yar, Xo'ja harchand tortinchoqlik qilmasin, yeb turib ketmaguncha hol-joniga qo'ymasdi.

Bir kuni Xo'ja kelmadi.

– Sen boraver, – dedi oyim. – Bugun Xo'ja maktabga bor-masa kerak.

Darsdan qaytdim-u mehmonlar kelganini darrov bildim. Ayvon zinasida yangi amirkon tufli yaraqlab turar, ichkarida oyim allakim bilan chaqchaqlashib suhbatlashar edi. Uyga kirishim bilan eng avval Xo'jaga ko'zim tushdi. U uy to'rida yong'oq, mayizlar bilan bezatilgan xontaxta oldida o'tirardi. Yonida esa onasi o'tirar, oyimning gaplariga diqqat bilan quloq solgancha, yong'oq pallasidan mag'iz ajratib, nuqul Xo'janing oldiga surib qo'yardi. O'shanda, qorong'ida aniq ko'rma-gan bo'lsam ham, bu xotin Xo'janing oyisi ekanligini darrov bildim. Ostonada bir zum turib qoldim. Qachondir bu xotinni yomon ko'rib qolganim uchunmi, uni xunuk, juda xunuk deb o'ylardim. Yo'q, judayam chiroyli ekan. Qarg'ashoyi ko'ylagi ham, qop-qora sochlari, yuzidagi xoli ham, Xo'janikiga o'xshagan ko'zlari ham chiroyli edi.

U meni ko'rdi-yu katta odamni izzat qilgandek, dik etib o'rnidan turdi. Oyimga o'xshab, bag'riga bosib ko'rishdi. Peshonamdan o'payotganida dimog'imga atir hidi urildi. Oyim hech qachon atir sepmagani uchunmi, bu isdan boshim aylanib ketdi.

– Kel, jonim, – dedi yonidan joy ko'rsatib. – Birpas oldimda o'tir. – U yonboshda turgan sumkaning zanjirini g'ijirlatib ochdi-da, sarg'ish qog'ozga o'roqliq allanima uzatdi. – Ma, jonim!

Qog'ozni ochishim bilan ko'zim charaqlab ketdi. Bu –usti xuddi katak daftarga o'xshash shokolad edi. Quvonch bilan Xo'jaga qarab qo'ydim. Uning ko'zlarida shodlik uchqunlari porlab turar edi.

Shu payt hech kutilmagan voqea ro'y berdi. Eshik sharaqlab ochildi. Xo'janing oyisi yarq etib qaradi-yu ilon chaq-qandek sapchib o'rnidan turib ketdi. Ostonada yaltiroq

tugmali kitel kiygan Egamberdi aka turar, rangi quv o'chib ketgan, nuqul titrar edi. Dahshatdan qotib qoldim. Hozir cho'ntagidan to'pponchasini oladi-yu Xo'janing oyisini otib tashlaydi.

– Nega k-k-kelding?! – dedi u g'azabdan tili tutilib. – Nima k-k-kerak senga?! – Endi uning butun vujudi, hatto boshi ham qaltirab ketdi. Har doim tayoqdek osilib yotadigan chap qo'ligacha titrab ketgandek bo'ldi. – Nima k-k-kerak, ayt! – dedi lablari pipirab.

Xo'janing oyisi rangi o'chgan, boshini quyi solganicha devorga suyanib turardi. Qo'rquv aralash yana Egamberdi aka-ning o'ng qo'liga qaradim. Yo'q, to'pponchasi yo'q ekan. U birdan oyimga yuzlandi.

– Uyalmaysizmi, opa! – dedi hamon lablari pipirab. – Q-qo'shmachilik q-q-qilgani uyalmaysizmi!

Boyadan beri indamay turgan oyim endi tilga kirdi:

– Bandasidan uyalmasangiz, Xudodan qo'rqing, ukam, – dedi sekin. – Ona-bola diydor ko'rishsa, qo'shmachilik bo'ladingimi? – negadir uning ko'zlarida yosh qalqidi. – Etni tirnoqdan ajratib bo'larkanmi?

– M-men emas, m-mana bu ajratgan! – Egamberdi aka sog' qo'lini bigiz qilib, Xo'janing oyisini ko'rsatdi. – M-mana shu ajratgan!

Xo'ja goh dadasiga, goh oyisiga javdirab qarar, ammo indamas edi.

– Turmush o'lsin, aylanay, – dedi oyim o'pkasi to'lib. – Kim shunaqa bo'lsin, debdi. Urush bo'lmaganda...

– Urush! – Egamberdi aka shunday hayqirdiki, uy ichi zirillab ketdi. – M-men q-qonga belanib yotganimda, bu q-q-qanjiq birovning q-qo'ynida yotgan!

Shu gapdan keyin Xo'janing oyisi sekin egilib, sumkasini oldi-da, eshikka yo'naldi. Egamberdi aka xuddi xazar qilgandek nari surildi. Shunda boyadan beri indamay turgan Xo'ja onasiga talpindi.

– Oyi-i-i! – dedi iltijo bilan.

Uning ovoz chiqarmasdan, yosh to'kmasdan yig'lab turganini his etdim. Yo'q, uning ko'zida yosh yo'q edi. Faqat onasiga qarab javdirardi.

Onasi sekin yurib qaytib keldi. Ohista egilib, Xo'janing ikki yuzidan o'pdi.

– Dadangni xafa qilma, – dediyu tez-tez yurib chiqib ketdi.

– Oyi-i-i! – dedi Xo'ja umidsiz, ojiz tovushda. Biroq orqasidan chopmadi. Uy o'rtasida to'xtab qoldi.

Egamberdi aka yana bir zum boshi titragancha qarab turdi-da, eshikni qarsillatib yopib, chiqib ketdi. Oyim lablarini tishlagancha hiqillab yig'lab yubordi. Ildam kelib, Xo'jani bag'riga bosdi.

– Aynovni-ya! – dedi uning boshini silab. – Qo'yaver, oying yana keladi.

Tomog'imga bir narsa tiqilib qolgan, nafas olishga qiynalardim. Bir mahal qo'limga nimadir yopishayotganini payqadim. Qarasam, shokolad erib ketibdi. Nima qilishimni bilmay, Xo'jaga uzatdim.

– Ma, ishkalad yeysanmi?

Xo'ja indamay turar, ko'zlarida kattalarnikiga o'xshash tushunib bo'lmaydigan chuqur ma'no bor edi.

O'sha voqeadan keyin bir oycha vaqt o'tgach, Xo'janing dadasi uylandi. Oyimning ta'biri bilan aytganda, sovugan oshdekkina to'y bo'ldi. Faqat Zebi xola dutor chertib, yo'g'on, shirali ovozda ashula aytganida to'yxona jimib qoldi.

Shishani zargarga berdim to'tiyo bo'lgaymi deb,
Chin ko'ngilni yorga berdim oshno bo'lgaymi deb...

Hamma-hamma bilan, tavanxonada o'tirgan oyim biz bilan. Nuqul Xo'jani chaqiradi, goh cho'ntagiga qovurma chuchvara solib qo'yadi, goh popukqand beradi.

To'ydan keyin Xo'ja avvalgidan ham ma'yus, indamas bo'lib qoldi. Oyim mehribonchilik qilgan sayin o'zini olib qochadi. O'shanda bir narsani bilmagan ekanman, keyin tushun-

dim. Odam o'zining nochorligini qanchalik chuqur his qilsa, shuncha mag'rur bo'larkan.

Bir kuni ertalab, odatdagidek jildini osgancha, Xo'ja eshikdan kirib keldi. Oyim unga ko'zi tushishi bilan chumchuqdek chirqillab qoldi.

– Kim urdi seni?! Qaysi qo'ling singur urdi?

Qarasam, Xo'janing yuzi momataloq bo'lib ko'karib ketibdi.

– Nimaga uradi?! – dedi oyim ovozi qaltirab. – Shuncha ko'rgiliging yetmaydimi o'zi, Xudo urgurlar!

– Urgani yo'q, – dedi Xo'ja erga qarab. – Narvondan yiqilib tushdim.

Maktabga ketayotganimizda sekin so'radim.

– Dadang urdimi?

Xo'ja bir zum javdirab qarab turdi-da, bosh irg'adi.

– Opam kir yuvgan edi, – dedi shivirlab (u o'gay onasini opa derdi), – yoyib qo'ygan ko'ylagini buzoq yamlabdi.

– Dadang yomon-a?

– Yo'q, – Xo'ja keskin bosh chayqadi. – Dadam opamni yomon ko'radi. Shunga achchiq qilib urdi. – U hech kimga aytmasligi kerak bo'lgan sirni ochayotgandek, atrofga javdirab qarab oldi-da, qo'shib qo'ydi. – Dadam oyimni yaxshi ko'radi...

O'sha bizning oxirgi suhbatimiz bo'ldi. Xo'ja negadir ikki dars o'qib ketib qoldi. Darsdan qaytib kelsam, oyim yo'q. Kechqurun allaqayoqdan horib-charchab qaytdi.

Ertasiga ertalab Xo'jani kutib o'tirgan edim, oyim negadir jerkib berdi.

– Xo'ja bilan kindiging bittami! Boraver maktabingga.

Indamadim. O'sha kuni Risolat opa ham Xo'jani yo'qlama qilmadi.

Qaytib kelsam, oyim haliyam jahlidan tushmabdi. Xo'janing buzog'ini hovlidagi bodomga arqonlab, hadeb kimnidir qarg'ayapti.

– Uyiga oborib ber, manavi harom o'lgurni! – dedi arqonning uchini uzatib.

Yomon bir narsani his qilib, bo'shshib ketdim:

– O'zi-chi? O'zi qani?

– Xo'ja ketdi, bildingmi! – Oyim yana jerkib berdi. – Oyisi bilan ketdi.

Talmovsirab qoldim. Xo'janing buzog'ini yetaklab borarkanman, uni judayam yaxshi ko'rishimni ilk bor anglab etdim. Ularning darvozasiga yaqin kelishim bilan yuragimni qo'rquv bosdi. Darvoza oldida Egamberdi aka o'tin yorar edi. O'rikshoxini bir uchidan ushlab, to'nka ustiga surib qo'yadi-da, yerda yotgan boltani olib, cho'nqaygancha zarb bilan uradi, shunda chap qo'li tayoqdek osilib, erga tegib ketadi. Keyin boltani yerga tashlab, sog' qo'li bilan shoxni yana to'nka ustiga suradi-yu qaytadan boltani olib, tag'in chopadi... Qo'rqa-pisa to'xtab qoldim.

U qaddini rostlagan edi, menga ko'zi tushdi.

– N-nima gap? Xo'ja q-qani? – dedi goh menga, goh buzoqqa qarab.

– Xo'ja ketdi. – Qo'rquvdanmi, alamdanmi, ovozim titrab chiqdi. – Chirchiqqa ketibdi.

Uning qo'lidan boltasi tushib ketdi. Bir zum lablari titrab, tikilib turdi-yu ko'zlariga yosh qalqib chiqdi.

– N-nega? N-nega ketadi? – dedi ingrab. Keyin kafti bilan yuzini to'sgancha, to'nka ustiga o'tirib qoldi. Chap qo'li hamon tayoqdek osilib turar, o'ng yelkasi esa dir-dir titrar edi.

Katta odamning yig'lashini birinchi ko'rishim edi. Kecha Xo'jani urganini eshitganimda qanchalik yomon ko'rgan bo'lsam, hozir unga shunchalik rahmim kelib ketdi. Buzoqning arqonini qo'yib yubordim-da, uyga yugurdim. Yugurib borarkanman, yig'lardim, nimaga yig'layotganimni o'zim bilmasdim-u, hech o'pkamni tutolmasdim.

Keyin Xo'jani boshqa ko'rmadim. U ora-chora tushimga kirib qolar, nuqul ko'zlarini javdiratib turgan bo'lardi. Bahor paytlari kunchiqar tomondagi tog'lar yaraqlab ko'rinar, ularni har ko'rganda xayol surar edim. O'sha tog'lar orasida Chirchiq degan shahar bor. Shunaqa katta shaharki, Toshkent uning oldida hech gapmas. U yerda shunaqangi katta daryo-

lar borki, ichida akulalar suzib yuradi. O'sha shaharda Xo'ja degan bola bor. Dunyoda undan yaxshi bola yo'q. Xo'ja o'sha daryolarda bemalol suzadi. O'sha tog'lar ustiga chiqib, butun dunyoni tomosha qiladi. U meni ham ko'rib turibdi. Faqat men uni ko'rolmayapman...

Ancha yillardan keyin, o'ninchi sinfni bitirayotganimda Xo'janing daragini eshitdim. Kechki ovqatdan keyin dadam oyimga gapirib qoldi:

– Egamberdi bechora kuyib adoyi tamom bo'пти. Chirchiqdan kelyapman, deydi. O'g'li cho'ntak kesayotganda qo'lga tushganmish.

Oyim: «A?» dedi-yu qo'lidan piyola tushib ketdi.

Men karaxt bo'lib qolgan edim. Yo'q, ishonmayman. Yolg'on, bu gap yolg'on! Dunyoda Xo'jadan yaxshi bola yo'q. Xo'ja yomon bo'lishi mumkin emas... Tag'in kim biladi deysiz, hayot qonunlari har doim ham bizning xohishimizga bo'ysunavermaydi...

OY QUYOSHDAN NUR OLADI

Ataladan suyak chiqibdi, degandek, ayni saratonda shamollab yurganimni qarang. Dalaga chiqqandim, anhorda cho'mildim. Qaytishda mashinaning to'rttala oynasini tushirib qo'yganim uchunmi, kechasi bilan isitmalab, hammayo-g'im qaqshab chiqdi.

Ertalab rayon poliklinikasiga bordim. Qarasam, odam tirband. Tor yo'lakning ikki chetidagi qator kursilarda biri boshini changallagan, biri bo'ynini o'rab olgan bemorlar. Oradan turtinib o'tib kerakli eshik yaqiniga borsam, odam ayniqsa tiqilinch. Boshim sirqillagancha devorga suyanib ancha turdim. Nihoyat, menga ham joy tegdi. Liqillab turgan kursining bir chekkasiga omonat o'tirdim. Mendan oldingi o'rin-diqda quralay ko'zlari katta-katta, qisqa kesilgan sochi tiniq yuziga xo'p yarashgan ko'hlik juvon o'tirar, yonidagi ro'mol o'ragan o'rta yashar xotin bilan gaplashardi. U boshini har

chayqaganda sochlari chiroyli silkinib-silkinib ketardi. Tiqilishib o'tirganim uchun beixtiyor ularning suhbatini eshitishga majbur bo'ldim.

Ko'hlik juvon barmog'i bilan bo'ynidagi nafis oltin zanjirni asabiy o'ynar ekan, uf tortdi:

– O'lsin, kech qolib ketdim. Murodjon akam mashina yuboraman, deb edilar. Kutib qolgandir...

– Murodjon... o'rtog'ingizmi? – dedi ro'molli ayol inqillab.

– O'rtog'im? – Ko'hlik juvon nordon narsa yeb qo'ygandek burnini jiyirdi. Hatto oydek yuzi ham xunuklashib ketganday bo'ldi. – Avval avtobusga osilib yurishni eplasini! Mashina yuborish yo'l bo'lsin unga!

Ro'molli ayol bir zum hayron qarab turdi. Bari bir ayollariga xos qiziquvchanligi ustun keldi chog'i, qayta so'radi.

– Bo'lmasa kim?

– Murodjon akammi? – Ko'hlik juvon jilmaydi. Quralay ko'zlari suzilib ketdi. Chehrasida: «Nahotki shundoq odamni tanimasangiz?» degan ifoda paydo bo'ldi. – Boshlig'imiz-da! – dedi ovozi tovlanib. – Shunaqa yaxshi odam, shunaqa yaxshi odam! Anovi ahmoq bo'lsa Murodjon akamni ham yomon ko'radi. O'z ko'ngillarida rashk qilar emishlar. Murodjon akamning slujebniy mashinasida dachalariga borganimni odamlar ko'rganmish. Qo'ling bilan ushladingmi, dedim! Avval o'zingni epla, piyonista!

– Eringiz ichadimi? – ro'molli ayol hamdardlik bilan bosh chayqadi. – Ichkilik o'lsin! Boshida surishtirmagan ekansiz-da!

– Oldin unaqa emasdi, hozir itdek ichadi. Alamlaridan icharmishlar! – chiroyli juvon qo'l siltadi. – Murodjon akamga aytuvdim, jahllari chiqdi. «Bolang ko'paymasidan yig'ishtir, razvodga beraver, o'zim senga kooperativniy kvartira olib beraman», dedilar.

Ro'molli ayol sergaklandi:

– Bolangiz bormi?

– Qizim bor...

– Bolangiz bo'lsa, unaqa qilmang, singlim, – deya ro'molli ayol nasihat qildi. – Har qalay, umid bilan bir yostiqa bosh qo'ygansiz, bolani tirik yetim qilmang, opovsi aylansin.

– E! – Ko'hlik juvon tilla zanjirini yana asabiy o'ynay boshladi. – Murodjon akam...

Bo'lmadi. O'z erini bemalol tuproqqa qorishtirib «Murodjon aka»sini og'zidan bol tomib maqtayotgan ko'hlik juvon ko'zimga xunuk ko'rinib ketdi. «Ehtimol, ering seni deb ichkilikka ruju qo'ygandir, balki rostdan ham alamidan ichar!» Yana birpas o'tirsam, shu gaplar og'zimdan chiqib ketishini bilib, o'rnimdan turdim. Avvalo, birovning gapiga aralashish odobsizlik. Qolaversa, o'zgalarning shaxsiy hayoti bilan necha pullik ishim bor? Lo'qillayotgan chakkamni barmog'im bilan bosgancha nari ketdim. Chekkim keldi.

Anchadan keyin qaytib kelsam, vrach eshigidan boyagi ko'hlik juvon chiqib kelyapti. «Murodjon aka»sining mashinasi kutib qolganidan ozor chekkan bo'lsa kerak, shoshapisha yo'lakka otildi. Tor xonaga kirsam, deraza oldidagi oppoq stol ro'parasida yupqa gardishli ko'zoynak taqqan, xalating tugmalarini yechib qo'yg'an naynov vrach o'tiribdi.

– Yechining, – dedi u kattakon daftarga bir nimani yoza turib.

Xona o'rtasida to'xtab qoldim. O'zi kalta yengli ko'ylak kiygan bo'lsam, tag'in nimani yechaman?

– Yechining! – vrach asabiylashib boshini ko'tardi. Ko'zoynagini yiltiratib bir lahza tikildi-yu o'rnidan turib ketdi.

– Iye, domla, bormisiz! – dedi dilkashlik bilan. – Televizorda uncha-muncha ko'rib turamiz-u o'zingizni hech topolmaymiz. – U chayir, uzun barmoqlari bilan qo'limni mahkam siqib ko'rishdi. – Bir xil odamlarga hayron qolasan. Hozir bittasi kirib yarim soat boshimni qotirdi. Tayinli kasali yo'g'-u byulleten berasan, deydi. U yog'ini ishxonadagilari bilan o'zi kelisharmish. – U jilmaygan edi, ko'zoynak ortidagi mitti ko'zlari yanayam kichrayib ketdi. – Tanimadingiz-a? Men – Orifman.

Hech baloni eslay olmasam ham, odob yuzasidan bosh silkidim:

– Ha, bo'ldi-bo'ldi... Qalay, yaxshi yuribsizmi?

– Yolg'on gapirmang, tanimadingiz! – U samimiyat bilan yelkamga qoqdi. – Men Risolat opaning o'g'liman. O'qituvchi opa bor edilar-ku!

Endi esladim! Axir, bu o'zimizning Orif-ku! Risolat opa-ning o'g'li-ku! O'shandayam ko'zoynak taqardi. Jo'raboshimiz unga «Shapko'r» deb laqab qo'ygan edi.

– Dunyo shunaqa ekan, – dedi u o'yga tolib. – Bu yoqda poshsha xolamlarni ham berib qo'yibsizlar, ma'arakada bormoqchi bo'ldim-u hovlinglarni topolmadim. Hammayoq o'zgarib ketibdi.

– Shunaqa bo'ldi, – dedim sekin. Risolat opam tuzukmilar, deb so'ragim kelsa-da, qanday surishtirishni bilmasdim. Ma-bodo onasi vafot etgan bo'lsa nima qilaman yarasini yangilab. U ko'zimdagi savolni uqdi.

– Bizdayam shundoq bo'lgan. Uch yil ilgari... – dedi bir nuqtaga tikilib. – Oyim: «Hech bo'lmasa, bitta bolangni ko'rsam, armonim yo'q», derdilar. Bir emas, uchtasini opichlab katta qildilar... Keyin yana Toshkentga kelib qoldik. Qorasuvda turamiz.

Kasal bir yoqda qolib o'zimizning suhbatimizga berilib ketdik. Asakaga ko'chib borishgani, onasi Orifning vrach bo'lishini orzu qilgani, Orif Andijon medinstitutida o'qigani...

Gapimiz cho'zilib ketdi shekilli, hadeb yo'talayotgan so-qolli kishi eshikni ikki marta ochib ichkariga ma'noli mo'raladi. Suhbatimiz chala qoldi. Orif yozib bergan dori qog'ozlar-ni olib chiqib ketarkanman, bolalik xotiralari tag'in yodimga tushdi.

...O'sha yili qish qattiq keldi. Tuf desa, tupuk yaxlaydi. Dadam menga birinchi marta piyma olib berdi. Yaxmalak o'ynashga yaramasa ham, yaxshi, issiqqina. Biroq qor shunchalik qalin yoqqanki, iz tushmagan joyda yursam, piymamning qo'njidan bemalol kirib ketaveradi. Risolat opalarning

hovlisi biznikidan narida bo'lgani uchun deyarli har kuni darsdan o'qituvchim bilan birga qaytamiz. U kalish-mahsi kiyib olgan. Yo'l ochib ketaveradi. Men ketidan ergashaman.

Qahraton tonglardan biri edi. Tanchaga tiqilib yotibman. Akalarim o'qishga ketgan. Men peshindan keyin boraman. Chopon kiygan dadam to'rda sandalga tiqilib yarim mudrab o'tiribdi. Bir tomonda boshiga qalin ro'mol o'ragan oyim. Uning yonida samovar. Samovarning qorniga g'alati tasvirlar tushirilgan. Oyimning aytishiga qaraganda, bular eski zamonda chiqqan tangalar emish. Jo'mrak ostiga qo'yilgan tovoqqa samovar tumshug'idan muttasil suv tomadi: chik-chak, chik-chak... Derazalarga «Qorbobo rasm chizib ketgan». Tashqari ko'rinmaydi. Hatto eshikni ham qirov bosgan. Ammo-lekin tancha mazza. Odam bir yotgandan keyin turgisi kelmaydi. Sandal ustidagi eski dasturxonda uch-to'rt bo'lak qora non, jiyda, turshak...

Bir mahal tashqarida gurji kuchugimning akillagani eshiltildi. Dadam bir ko'zini ochib oyimga savol nazari bilan qaradi. Oyim endi o'rnidan turayotgan edi, eshik shaxt bilan ochildi. Uyga avval ammam, ketidan sovuq g'urillab kirdi. Ammamning qalin tivit ro'moli, qora baxmal paltosi, hatto kipriklarigacha qirov qo'ngan edi. Oyim ildam borib, uning qo'lidagi katta tugunni oldi.

Dadam ham shoshib qoldi.

– Iye, iye! – dedi chehrasi yorishib. Ammo boshqa gapirolmadi. Og'zida nosvoy bor edi. U shosha-pisha sandal ko'rpa-sining bir chetini ko'tardi-da, tanchaga tupirdi.

– Tuzukmisiz, opa? – dedi o'rnidan turib.

Ammam muzdek lablari bilan peshonamdan o'pdi-da, qo'lini tanchaga tiqdi.

– Xah, o'lsin-a! – dedi qaltirab. – Qo'limga so'zak kirib ketdi-ya.

Oyim choyni yangilash uchun darrov samovarni ko'tarib chiqib ketdi. Dadam ammamning ko'ziga tikilib qaradi-yu xavotirlanib so'radi:

– Tinchlikmi, opa, nima bo'ldi?

– Dard bo'ldi! Balo bo'ldi! Sen bu yerda tanchaga ketingni tiqii-ib yotgin, xo'pmi! Opamning ahvoli nima kechdi, demagin, xo'pmi!

– Nima bo'ldi o'zi? – dedi dadam murosaga chaqirgan ohangda.

Ammam to'satdan yig'lab yubordi:

– Ne umidlar bilan kutuvdim bu bolani! Mana, urush bitdi, bolam eson-omon keldi, endi yaxshi to'ylar qilaman, degan umidim bor edi.

Dadamning rangi o'chdi:

– Afzalxonga bir nima bo'ldimi?

Urushdan yaltiroq tugmali shinel kiyib kelgan, ammamning o'ziga o'xshash chiroyli Afzalxon akam ko'z o'ngimga keldi. Qaytib kirgan oyim ham dadamning xavotirli savolini eshitib uy o'rtasida turib qoldi.

– Tinchlikmi?

– Bola emas, balo bo'ldi bu! – Ammam ro'molchasiga bur-nini qoqib piqilladi. – «Kelganingga ikki yil bo'ldi, yoshing ham o'ttizga qarab ketyapti, bilgan u deydi, bilmagan bu deydi», desam, pissayib yurganida gap bor ekan. Daraxtni bir tepsang, yuzta qiz yog'iladi-yu, bu yigit o'lgur mana shu juvonne olaman deydi! Orqasida tayloqday bolasi bo'lmasayam go'rgaydi.

– Kimni? – dadam bilan oyim baravar so'rashdi.

– Kimni bo'lardi. Risol degani bor ekan-ku! «Erga tegmasidan oldin ham yaxshi ko'rardim», deydi. «Bolasiga o'zim otalik qilaman», deydi. Voy, birovning itvachchasiga otalik qilmay tusingni yel yesin! – Ammam jahl bilan dasturxonni mushtlagan edi, jiydalar sochilib ketdi. – Loy qozonga oltin tuvoq bo'lmay bo'yginang lahatda chirigur!

Endi ko'z o'ngimga Risolat opa keldi. Axir maktabdagi eng chiroyli, eng shirinso'z o'qituvchi shu – o'zimizning Risolat opamiz-ku!

– Ko'zini suzib, qoshini qoqib jodu qilib olgan bolamni bu megajin! – ammam alam bilan yana yig'lay boshladi. – Bo'l-masa, Toshkentday shahri azimda qiz anqoning urug'i bo'pti-

mi! Hozir o'n yetti yashar qizga er yo'g'-u qilichday bolam shu juvon o'lgurning tuzog'iga ilinib o'tiribdi.

– Yo'g'-e, – dedi oyim bo'shashib. – Risolatxon unaqa juvon emas shekilli.

Ammam «sen jim tur» degan ma'noda onamga o'qraydi.

– Afzalxon yoshlik qilmasin, – dedi dadam o'ylanib. – Har qalay, umr savdosi-ya bu.

– Ha, tiling bor ekan-ku! – Ammam hammasiga dadam aybdordek bobillab berdi. – Gapi! Tog'a bo'lib nasihat qil. Oyda-yilda bir borsang, dumingni tutqazmaysan. Hech bo'lmasa, uyingga kelganda gapirsang, og'zing bichilib qolmaydi-ku.

Afzalxon akam keyingi paytda biznikiga tez-tez keladigan bo'lib qolgan. Hozir shu esimga tushdi.

– Mayli, – dedi dadam bosh silkib. – Bafurja gaplashamiz.

– Sening gapingga ko'zi uchib turibdi! «Shunga uylanmasam, Toshkentni suvi menga harom, boshim oqqan tomonga ketaman», deydi. – Ammam jahl bilan oyimga burildi. – Nima-ga mulla mingan eshakdek so'ppayib turibsiz, kelinposhsha! Kiyinmaysizmi?

– Qayoqqa? – dedi oyim talmovsirab.

– Lahatga! – Ammam yana burnini qoqdi. – Sovchilikka bitta o'zim bormayman-ku.

Oyim garangsib sandalning bir chetiga cho'kdi.

– Qandoq bo'larkin? – dedi ikkilanib. – Xolposh xolaga nima deymiz? «Kelingizga sovchi bo'lib keldik», deymizmi? Bechoraning o'zi o'g'lidan ayrilib jigar-bag'ri ezilib o'tirgan bo'lsa.

– Yo'q desa go'rga... Qo'lidan kelsa kelinini tiyib olsin!

Ammamning hamma gapini tushunmasam ham, Risolat opani yomonlayotganini his etib turardim. Yo'q, o'qituvchim yomonmas. Maktabdagi eng yaxshi o'qituvchi – o'zimizni opamiz. Hatto ikkinchi «B»dagilar ham bizga havas qilishadi. Ularning o'qituvchisi yomon.

Ammam naridan-beri choy ichdi-yu, onamni otlantirdi.

– Sen ham yur! – dedi menga qarab.

Oyimning ko'ziga yalinib qaradim.

– Bormayman, – dedim sekin. – Borgim kelmayapti.

– Bora qol, – dedi dadam. – Hali maktabingga vaqtli-ku.

O'qituvchimnikiga borishga uyalar, ayniqsa, hozir si-ra borgim kelmasdi. Dadam ammandan hayiqqani uchun menga buyurdi, men dadamdan qo'rqqanim uchun noiloj kiyindim.

Xolposh xolaning bir ko'zi ko'r. Negadir aftiga qarashga qo'rqaman. Ammo o'zi juda yaxshi xotin. Nuqul «girgitton» deb gapiradi. Jo'raboshimiz uni «Girgitton xola» deydi. Ular-ning uyi Toylarnikidan narida... Qor kechib ancha yurdik. Ni-hoyat, isiriq hidi anqigan pastakkina uyga avval oyim, ketidan tugun ko'targan ammam, uning ketidan men kirib bordim. Xolposh xola sandal chetida xamir qorib o'tirgan ekan. Meh-monlarni ko'rib quvonib ketdi.

– Voy girgittonlar, voy o'zim girgittonlar! – degancha ka-lovlanib o'rnidan turdi. Qo'li xamir yuqi bo'lgani uchun bila-gi bilan yelka qoqib ko'rishdi. Paytavani qalin o'ragan ekan-man, piymamni yechguncha qiynalib ketdim. Xolposh xola bir zumda dasturxon yozdi. Xanik chetida cho'nqayib o'tirib yon-g'oq chaqdi, tut mayiz, shinni qo'ydi... Oyim qizarib-bo'zarib, ammam esa chimirilib o'tirardi. U tancha ichidan oyimning oyog'iga o'xshatibgina tepdi shekilli, onamning ixcham gav-dasi silkinib ketdi.

– Ko'p ovora bo'lavermang, – dedi battar qizarib. – Biz bir yumush bilan keluvdik.

– Voy girgitton, ovorasi bor ekanmi? Eshonoyimning oyoqlariga qo'y so'ysak arziydi.

Ammam: «Gapirasanmi-yo'qmi?» deb qoshini qoqqan edi, oyim tutilib-tutilib gap boshladi:

– Biz... Haligi... Qulchilikka keluvdik, aylanay...

Xolposh xola bir zum dovdirab qoldi. Choy quyib uza-tayotgan piyolasi havoda muallaq turib qolgandak edi. U yagona ko'zi bilan oyimga hayron tikildi.

– Shundoq bo‘p qoldi, – dedi ammam jilmayishga urinib. Uning tabassumi yig‘idan battar ayanchli edi. – Shu, Afzalxon tushmagur Risolatxondan bo‘lagiga ko‘nmayapti... Bilmadim, mabodo taqdir qo‘shgan bo‘lsa...

Xolposh xola yagona ko‘zini ammamga qadab piyolani dasturxonga qo‘ydi.

– Albatta, sizga og‘ir, – dedi oyim ovozi titrab. – Xudo shohid, dilingizni og‘ritmoqchi emasmiz. Bilamiz, bu gapning mavridi emas, o‘zingizning og‘zingiz to‘la qon...

Xolposh xola boshini xam qilib o‘yga toldi.

– Risolatni kelinmas, qizim deganman, girgitton, – dedi anchadan keyin. – Nima qilay, urush judo qildi o‘g‘limdan. Bolamning o‘rniga bolam, deb etagidan tutgan edim. – Uning ovozi titray boshladi. – Mayli, ilojim qancha, meni deb yosh umrini o‘tkazsa, Xudo nima deydi.

Ammam boshqacha gap kutgan ekan shekilli, rangi o‘chdi.

– Men aytdim, – dedi ovozini balandlatib. – «Hoy, bola, yoshlik qilma, keyin shoxing sinib qoladi», deb necha marta aytdim.

– Albatta, teng tengi bilan degan gap bor. – Xolposh xola hamon boshini quyi solib o‘tirardi. – O‘g‘lingiz ko‘z ochmagan yigit bo‘lsa. Qizim... – U jimib qoldi. – Tag‘in o‘zlari bilishadi. Ikkovining ko‘nglida shu niyat bo‘lsa bizning qo‘limizdan nima kelardi. – U qandaydir ichki sezgi bilan sergaklandi. – Shoshmang, girgitton, bolam keldi. Orifim keldi.

Chindan ham eshik ochildi-da, eski paltosining ustidan elkasiga jild osgan Orif paydo bo‘ldi. U telpagining quloqchinini tomog‘i ostidan o‘tkazib bog‘lab olgan, qoshiqdek yuzida ko‘zoynagi allaqanday kulgili yaltirab turardi.

– Keldingmi, bolam, – Xolposh xola darrov Orifning jildini oldi.

– Sovuq qotib ketibsan-ku, shakartoyim.

Orif uchinchida o‘qiydi. Ularning darsi tugagan bo‘lsa, demak, men ham tezroq maktabga jo‘nashim kerak.

– Oyi, ketaylik, – dedim tipirchilab.

– Hali vaqtli, biz uchta o'qidik. – Orif yelkamga qo'lini tashladi. – Yur, qubba o'ynaymiz.

– Mayli, narigi uyga kira qolinglar, – dedi Xolposh xola darrov ko'nib. – Kattalarning gapiga quloq solsa uyat bo'ladi, girgittonlar.

Orif ikkalamiz qirov bosgan derazasidan xira nur tushib turgan katalakdek uyga kirdik. Bu Risolat opaning xonasi bo'lsa kerak, burchakda stol, suyanchig'i baland stul bor edi. Stol ustida daftar-kitoblar taxlab qo'yilgan. Kirpech osilgan devorda Risolat opaning chust do'ppi kiygan kishi bilan tushgan surati. Risolat opa do'ppili kishining yelkasiga boshini xiyol egib jilmayib turibdi.

– Bu kim? – dedim suratdagi kishini ko'rsatib.

– Dadam! – Orif tokchadagi tovoqdan bir hovuch yong'oq oldi. – O'ynaysanmi?

– Mening yong'og'im yo'q-ku.

– Qarzga berib turaman. – U o'nta yong'oqni sanab ajratdi.

– Men gan qo'yaman, xo'pmi?

– Bo'pti.

Qubba o'yini qiyin emas. To'rtta yong'oq qubba qilib qo'yladi. Uzoqdan poylab tekkizsangiz, gal sizniki. Tekkizolmasangiz, otgan yong'og'ingiz qulog'ini ushlab ketdi deyavering.

Birpasda qarz olgan yong'og'imdan beshtasini yutqazib qo'ydim. Yong'oq namat ustida yaxshi dumalamaydi. Yo sakrab ketadi, yo to'xtab qoladi. Buning ustiga uy nimqorong'i.

Rosa berilib o'ynayotgan edik, narigi uydin Xolposh xolaning ovozi keldi.

– Sandiqning tagiga yong'oq otmanglar, girgitton, sichqon ko'payadi.

Ketma-ket ammamning zardaliroq gapirgani ham eshitildi:

– Mayli, endi bizlar turaylik.

...O'sha kuni xotinlar tag'in nimani gaplashganini bilmayman. Biroq ertasiga Risolat opa juda g'alati, xomush bo'lib qoldi. Tarasha bilan isitilgan temir pechka peshindan keyin

ilimiliq bo'lib qolar edi. Biz bolalar choponimizni yechmasdan o'tiramiz. Hammadan yomoni siyoh muzlab qoladi. Siyohdonni pechka ustiga qo'ysangiz sal eriydi-yu, yana muzlayveradi. Peroni botirsangiz qirs etadi, siyoh yuqmaydi. Har qanday sovuqda ham paltosini echib, sochini silliq tarab, bosh yalang o'tiradigan Risolat opa o'sha kuni negadir paltosini ham, ro'molini ham yechmadi. O'qish darsi edi. Doskaga chiqdim.

– O'qi, – dedi Risolat opa jurnalni ochib.

– «Quduq yoniga uch xotin keldi. Hammasi o'z o'g'lini maqtay boshladi», – deb sharillatib o'qib ketdim. Bittayam joyida tutilmadim. O'qib bo'ldim-u Risolat opaning «O'tir» deyishini kutib turaverdim. U bo'lsa indamaydi. Og'irligimni u oyog'imdan bu oyog'imga tashlab, hali turibman, hali turibman... Risolat opa derazaga tikilgancha o'tiribdi. Shu o'tirishda uxlab qolgandek edi. Oxiri bo'lmadi. Avval sekinroq, keyin qattiqroq yo'taldim.

– O'qi, – dedi u hamon derazadan ko'z uzmay.

– Bo'ldim, – dedim sekin.

– A? – Risolat opa cho'chib uyg'ongandek boshini burdi.– Bo'ldingmi? O'tir, rahmat.

Risolat opa ertasigayam, indinigayam shunday bo'lib yurdi. Har kuni o'qituvchim bilan birga ketishga o'rganib qolgan ekanman. Maktabdan yolg'iz qaytish alam qilar edi. Bultur Xo'ja bilan qaytardik. Endi uyam yo'q: Chirchiqda. Biyday keng, kimsasiz dala o'rtasidagi ipdek ingichka yo'ldan o'tguncha zerikib ketaman. Yo'ldagi izlar chuqur-chuqur botgan, ikki cheti belim baravar qor. Sal chetga chiqsam, piymam qorga to'lib chiqadi. Risolat opam bilan yursam mazza, harna shamolni to'sib ketadi.

Uchinchi kuni Risolat opam bilan ketdim. Faqat ikkalamiz emas: Afzalxon akam ham bor edi.

Oxirgi darsdan chiqib yuz qadamcha yurgan edim, qarasam, qordan shoxlari egilib ketgan tol tagida Afzalxon akam turibdi. Askarcha shineline kiyib olgan, oyog'idagi etik yaraq-latib moylangan. Faqat bosh yalang. Yaqin bordim.

– Quloqchiningni tushirib ol. – U telpagimning bog'ichini yechib quloqchinni tomog'im ostidan o'tqazdi. – Qulog'ing sovuq qotib qoladi. – Keyin shineling cho'ntagidan buklan-gan gazeta oldi. To'rtburchak qilib yirt-di. Boshqa cho'ntagi-dan xaltacha chiqardi. Xaltachadan tamaki chimdib oldi-da, uni sarg'ayib ketgan barmoqlari bilan qog'ozga sepib o'ray boshladi.

– Menga qara! – dedi tamaki o'ray turib. – O'qituvchingni aytib chiq.

– E, uyalaman! – dedim rostini aytib.

– Xo'p degin. – Afzalxon akamning barmoqlari titrab ket-gandek bo'ldi. – Bitta ukalik qilgin, jiyan. O'zing katta yigit-san-ku, senga ordenimni beraman.

Afzalxon akamning kattakon, og'ir ordenini o'ynashni yaxshi ko'rardim. U bo'lsa, burovini bo'shatib, yechib ko'ri-shimga hech ruxsat bermasdi.

Ordendan ko'ra uning yalinishi ta'sir qildi. Piyamdan sovuq o'tib, oyog'im muzlay boshlagan bo'lsa ham orqaga qaytdim. O'qituvchilar xonasining eshigini qo'rqa-pisa och-dim. Bu yer ham sovuq, devorda xaritalar. Stol ustida jurnal-lar. Risolat opa sovib qolgan pechkaning tunuka dudburoniga kaftini bosib, qo'lini isitayotgan ekan. Nariroqda sochlari op-poq matematika o'qituvchisi o'tiribdi.

Risolat opa meni ko'rib negadir jilmaydi:

– Uyga ketmadingmi?

Indamay bosh chayqadim.

– Bo'pti, ketdik. – U ro'molini qaytadan o'radi. Paltosining tugmalarini soldi-da, kelib qo'limni tutdi. – Vuy, qo'ling muz-lab ketibdi-ku. Meni kutishing shartmidi?

Negadir o'zimni juda yomon ko'rib ketdim. Yerga qara-gancha indamay ketaverdik. Oldinda o'qituvchim, orqada men. U qo'lini orqaga cho'zgancha iliq kafti bilan qo'limni ushlab olgan. Har qadam bosganida kalish-mahsisi g'ijir-g'ijir qiladi. Tovonidan quruq, muzdek qor sachraydi. bir mahal u

qo'limni qo'yib yubordi. Menga o'girilib qaraganini, ko'zimga tikilayotganini his qilib turardimu boshimni ko'tarolmasdim. Afzal akam qorni g'ijir-g'ijir bosib yaqin keldi. Shundagina sekin boshimni ko'tardim. Risolat opa hamon menga qarab turar, sovuq bo'lsa ham kulcha yuzlari qizargan, yanayam chiroyli bo'lib ketgan edi.

Afzalxon akam ikki qadam narida to'xtadi.

– Kechirasiz, – dedi sekin. – Men iltimos qiluvdim. – U qorga botib Risolat opaga yo'l bo'shatdi. Oldinda Risolat opa, keyin Afzalxon akam, uning ketidan men – tizilishib yo'lga tushdik. Anchagacha jim ketishdi. – O'ylab ko'rdingizmi? – dedi nihoyat Afzalxon akam.

Ularning gapini eshitish yaxshi emasligini his qilib turardim. To'xtab qoldim. Ular ham o'n qadamcha nari borib to'xtashdi.

– Bitta o'g'lingizni o'ylasangiz xavotir olmang, – dedi Afzalxon akam. Biroq Risolat opa bir nima deb imladi shekilli, Afzalxon akam ovozi pasaytirdi. Qo'lini keskin-keskin siltagancha allanimani kuyib-pishib tushuntira boshladi. Ancha gaplashishdi. Oyog'imdan muz o'tib ketdi. Burnimni tortave-rib charchadim. O'tib ketay desam, bir yog'i qorga botishdan, ikkinchi tomoni, ularga yaqin borishdan qo'rqaman.

Afzalxon akam shineling cho'ntagidan yana qog'oz, tamaki oldi. Tez-tez o'ray boshladi. Ikkovlari tag'in yurib ketishdi. Xayriyat!

Men ham ergashdim. O'ttiz-qirq qadam yurib yaydoq dalaning qoq o'rtasida yana to'xtashdi. O'n qadamcha berida men ham to'xtadim. Endi oyog'im akashak bo'lib qolgan, piyma ichida nima bor – nima yo'q, o'zim ham bilmasdim.

Afzalxon aka tamaki tutab turgan qo'lini silkitib yana allanimalarni gapira boshladi. Shundan keyin g'alati bo'ldi. Afzalxon akam birdan sirg'anib ketgandek, cho'kkalab qoldi. Avvaliga yiqilib tushdi deb o'ylagan edim. Yo'q, yiqilmagan ekan. U Risolat opamning oyog'idan quchib hayqirib yubordi:

– Ayting, nima qilay! Bilaman, Yo’ldoshni yaxshi ko’rardingiz. Men ham yaxshi ko’rardim. Do’stim edi... Lekin endi u yo’q-ku!

Risolat opa Afzalxon akamning qo’ltig’idan tutib turg’izmoqchi bo’lar, ammo kuchi yetmasdi. Beixtiyor uch-to’rt qadam yaqin borib qoldim.

– Ikkalamiz bitta raschyotda edik! – dedi Afzalxon akam hamon o’sha ohangda. – Pragada o’z qo’lim bilan yerga qo’ydim. Men tirik qolganim uchun aybdor emasman-ku! Nima qilay endi, u yo’q-ku!

Risolat opa yig’lab yubordi. Afzalxon akamning sochini ikki qo’li bilan hadeb silar ekan, iltijo qildi:

– Men-chi, men?

– Nima siz? Nima?! – dedi Afzalxon akam ham iltijo bilan.

– Men borman-ku! – Risolat opa yana Afzalxon akamning boshini siladi. – U o’lgan bo’lsa men tirikman-ku.

Shu alpozda Afzalxon akamning boshini silab, ko’zlaridan shashqator yosh oqqancha ancha turdi. Keyin sekin burildi-yu qorli so’qmoqdan chayqalib-chayqalib yurib ketdi.

Afzalxon akam anchagacha cho’kkalab turdi-da, sekin qaddini rostladi. Men tomonga burildi. Shinelining tizzasi qorga belangan, ko’zlarida yosh bor edi. U menga qaramadi. Bir hatlab chetga chiqdi-yu, qor kechib gandiraklab yurib ketdi. Hatto nariga borganda ham yo’lkaga tushib olmadi. Biydak dalada yolg’iz qoldim. Qora palto kiygan Risolat opa bir tomonga, kulrang shinel kiygan Afzalxon akam ikkinchi tomonga ketar edi. Oxiri ikkalasi ikkita qora nuqtaga aylanib oppoq qorliqqa singib ketdi. Nima uchundir sovuqni unutdim, uygayam borgim kelmas edi.

...Keyin Afzalxon akam biznikiga juda kam keladigan bo’lib qoldi. Risolat opa sinfirmizni yozgacha o’qitdi-yu, g’oyib bo’ldi. Oyimning aytishiga qaraganda, Xolposh xolamning andijonlik singlisi bor ekan. Hammalari o’sha yoqqa ko’chib ketishibdi.

Afzalxon akam, ammam aytganidek, «Toshkentning suvi menga harom», deb bosh olib ketgani yo'q. Biroq anchagacha uylanmay yurdi...

Bir necha yildan keyin yuqori sinfda o'qiyotganimda astronomiya o'qituvchimizdan bir haqiqatni bilib oldim: oyning o'zi yog'du sochmas ekan, quyoshdan nur olarkan. Bu dunyoda oftob borligi uchun ham oy yog'du sochib turarkan.

PISTACHI

U guzardagi bozorchaning kiraverishida, tagiga pastak kursicha qo'yib o'tiradi. Oldida ikkita xalta. Bittasida pista, bittasida qurut. Qish paytlari yonboshida tagi mix bilan teshilgan paqirda cho'g' ham bo'ladi: qo'lini isitish uchun. Uning moli xuddi magazindagi singari qat'iy narx bilan sotiladi. Chumchuqning tuxumidek qurutning ikkitasi o'n tiyin, pista-ning stakani yigirma tiyin. Stakan ham «zakaznoy»: bir kaft pista solishi bilan to'lib chiqadi. Ertalablari uning kayfiyati yomon bo'ladi. Kulrang ko'zlari siyrak qoshi ostidan odamga o'qrayib qaraydi. Qurut sanayotganda, stakanga pista solayotganda qo'li titraydi. Bilganlar u bilan savdolashib o'tirmaydi. Mabodo biron xaridor molining qimmatligini aytsa, baloga qoladi.

– Menga o'rgatma, o'v! – deydi ko'zlari g'azabdan yonib. Jahli chiqqanidan sariq mo'ylov uchib-uchib qo'yadi. – Zakunni sendan yaxshi bilaman! Senga o'xshaganlarni deb qon to'kkanman! – U gapining isboti uchun tarashadek qotib qolgan, bukilmaydigan o'ng oyog'ining tovonini o'tirgan joyida yerga urib-urib qo'yadi. – Ko'rdingmi?!

Kechqurunga borib sal chiroyi ochiladi.

– Ja-a-areniy semichka! – deydi ovozi baralla qo'yib. O'tgan-ketganga iljayib qaraydi. Silliqroq juvonlar o'tsa sariq mo'ylovini burib boshini sarak-sarak qilib qo'yadi. Yaqinroq kelgan kishi og'zidan arzon vino hidi gupillayotganini sezadi...

Bu – Dalavoy. Bir vaqtlar dadam tomorqadagi daraxtni kesgani uchun qamatmoqchi bo'lgan, keyin pora so'ragan Dalavoyning o'zi. Uni deyarli har kuni ko'raman. Har ko'rganda ko'nglimda g'alati xotiralar uyg'onadi.

* * *

Dalavoy nalugchi bo'lganidan keyin ayniqsa quturib ketdi. Yaqin atrofda «Dalavoy kelyapti», desa cho'chimaydigan odam yo'q edi. U gijinglagan qizil jiyron minib yurar, yaraq-lab turgan etigi ham, galife shimi, «po'rim» qilib qo'yilgan sarg'ish sochi ham o'ziga xo'p yarashgan edi. Yelkasidan oshirib tashlab olingan charm tasmani sumkasi, qo'lidagi qamchisi kishida qandaydir qo'rquvga o'xshagan narsa uyg'otardi. Odamlar uni ko'rganda azbaroyi hurmat qilganidan emas, qo'rqqanidan salom berardi.

Urush endi bitgan, hammaning ahvoli o'ziga ma'lum... Dalavoy nalugchi soliqni o'z vaqtida to'lay olmagan odamlarning hovlisiga to'ppa-to'g'ri otda kirib kelar, adi-badi aytishib vaqtini o'tkazib o'tirmas, namat bormi, samovar bormi, xullas, yaroqliroq biron buyumni baholab olib ketardi.

Odatdagi yoz oqshomlaridan biri edi. Oyim echkini sog'ib bo'lib, «nasibasini» emsin, deb ulochalarni qo'yib yubordi-da, oshxonaga kirib ketdi. Biri qora, biri oq ikki ulochcha onasining yeliniga yopishganча oldingi oyoqlari bilan cho'kkalab dumchalarini likillatib-likillatib emishar, echki uzun, oqish kipriklarini yarim yumib maza qilib kavshanar edi. Oyim oshxonada go'ja pishirar, havoda tutun aralash piyozdog' hidi kezar, akam bilan men supada turib kim uzoqqa sakrash o'ynayotgan edik.

Bir mahal ko'cha tomondan tuyoq tovushi eshitildi. Darvoza sharaqlab ochildi-da, qizil jiyronning jilovidan tutgan Dalavoy nalugchi kirib keldi. Akam bir zum angrayib turdi, keyin ovozi boricha qichqirdi;

– Oyi!

Oshxonadan achishgan ko'zini ishqalab oyim chiqdi. Dalavoyni ko'rdiyu shoshib qoldi.

– Voy, voy, aylanay, – dedi ovozi titrab. – Assalomu alaykum. Yaxshi o'tiribsizlarmi, o'rgilay? Kelinim eson-omonmilar?

Dalavoy indamay bosh irg'ab qo'ydi. Uning avzoyi buzuq edi. Kulrang ko'zlari qisilib turar, qo'lidagi ilondek qamchisini o'ynatib-o'ynatib qo'yar edi.

– Voy esim qursin. – Oyim endi hushini to'plagandek jilmaydi. – Nimaga qarab turibman? O'tiring, o'rgilay. Hali-zamon ovqatim pishib qoladi. Men hozir...

Oyim ko'rpacha opchiqish uchun bo'lsa kerak, uy tomonga yo'nalgan edi, Dalavoy qat'iy bosh chayqadi:

– Yo'q, mundoq keling.

Oyim taraddudlanib hovli o'rtasida to'xtab qoldi.

– Xo'-o'sh, – dedi Dalavoy ma'nodor qilib. – Bu, naluglar ko'payib ketibdi-ku, bu yog'iga nima qilamiz?

Oyim jilmayishga urindi:

– Bilmasam, opovsi. Uch kundan keyin adasi maosh oladilar.

– Unisi uch kun deydi, bunisi besh kun deydi! – Dalavoy jahl bilan sariq qoshini chimirdi. – Nima, mening jonim temirdanmi? Yuraveramanmi u eshikdan kirib, bu eshikdan chiqib!

Oyimning ko'zlari tashvish bilan javdiradi:

– Nima qilaylik, opovsi, o'tgan safar barkashni olib ketdingiz...

Oyimning gapi negadir Dalavoyni g'azablantirib yubordi.

Kulrang ko'zlari qisilib, allaqanday ko'kish o't sachrab ketgandek bo'ldi.

– Nima, barkashingizni uyimga oborib qo'yibmanmi? – dedi ovozi jaranglab. – Zakun bor, bildingizmi?

Shu payt osmondan tushdimi, yerdan chiqdimi, allaqayoqdan gurji kuchugimiz paydo bo'ldi. Xuddi hozir g'ajib tashlaydigandek to'ppa-to'g'ri otning oyog'iga yopishib ovozi boricha akillay boshladi. Jiyron yer tepinib pishqirdi. Boshini

shiddat bilan ko'targan edi, Dalavoyning jilov tutgan qo'li sil-tanib qayrilib ketdi.

– Yo'qol-e, padaringga la'nat! – u jahl bilan jilovni tortdi. Itga qamchi o'qtaldi. Kuchuk angillab qochdi. Biroq nariroqqa borib battar vovillashga tushdi. – Yeching anovini! – Dalavoy dag'dag'a bilan oyimga buyurdi.

Oyim bir zum ko'zlarini pirpiratib turdi-da, sekin, entikib so'radi.

– Nimani, opovsi?

– Anovi govmish sigirni! – Dalavoy labining bir cheti bilan istehzoli kuldi. – Qo'tir echkidan boshqa nimangiz bor o'zi?

– Insof qiling, opovsi. O'zi bolalarning og'zini oqartirib turgan bisotimizda bor molimiz shu. Buniyam opketsangiz holimiz nima kechadi? Bir joylik odammiz-ku, o'rgilay.

– Qanaqa g'alcha odam bular o'zi? – Jahli chiqqanidan Dalavoyning ingichka mo'ylovi ucha boshladi. – Nima, sendaqalardan boshqa ishim yo'qmi?! Davlat bor, zakun bor! Mana! – U qamchisini qo'ltig'iga qistirdi-da, yelkasidan oshirib taqib olgan charm sumkasini ochdi. – Mana, – dedi oyimning burniga allaqanday qog'ozni tiqishtirib. – O'ttiz kilo go'sht, o'n besh kilo yog', yuz litr sut... O'qing, savod bormi o'zi?

Oyim qog'ozga emas, Dalavoyning ko'ziga termildi:

– Qo'tir echki qanaqa qilib yuz litr sut bersin, opovsi, – dedi sekin.

– Iya! – Dalavoyning kulrang ko'zlari qisilib ketdi. – Hali davlatning zakuni bekor ekan-da! Tegishli joyda gaplashib qo'ymaylik tag'in.

Oyimning rangi quv o'chib ketdi.

– Jon ukam, – dedi yalinib. – Iloyo martabangiz bundan ham ulug' bo'lsin. Ko'rib turibsiz-ku...

– E, nimani ko'raman! Mana bu yerga hammasini yozib qo'yibman-ku! Mana! Mana!

U qog'ozni «mana» deb shahd bilan ko'targan edi, jiyron hurkib ketdi. Qattiq pishqirdi-yu suvlig'ini shiqirlatgancha bir siltagan edi, jilov Dalavoyning qo'lidan chi-

qib ketdi. Qo'ltig'iga qistirilgan qamchisi tuproqqa tushdi. Ot dumini gajak qilgancha darvoza tomon yo'rtadi. Dalavoy jaholatda otning ketidan yugurdi. Bir sakrab jilovdan tutib oldi-da, sudragundek bo'lib boyagi joyga olib keldi. Engashib yerdan qamchisini oldi-yu, kuchi boricha jiyronning boshiga soldi. Ot jon achchig'ida boshini silkitib oldingi oyoqlari bilan yer tepina boshladi. Ammo Dalavoyning baquvvat qo'li jilovni burab olgan, har gal qamchi vizillaganida ot pishqirib suvlig'idan ko'pik sachratar, ko'zlari olayib qulog'ini ding qilgancha yer tepinar, biroq jilovini bo'shatolmas edi.

Dahshatdan chinqirib yubordim. Akam hamon angrayib turardi. Oyim yugurib kelib Dalavoyning qamchisiga osildi:

– Urmang, jonivorda nima gunoh!

– E, nari turing! – Dalavoyning ko'zlarida rasmana vahshiy o't yonar, o'zining labi ham xuddi otiniki singari ko'pirib ketgan edi. U a'zoyi badani titrab turgan otni jilovidan siltab tortgancha hovli burchagiga qarab yurdi. Bir qo'lida jilov tutgan ko'yi ikkinchi qo'li bilan echkining arqonini qoziqdan echa boshladi. Oyim chumchuqdek chirqillab, echkining arqoniga yopishdi.

– Bermayman! – dedi nafasi qaytib. – O'ldirsang ham bermayman.

Dalavoy arqonni yechib torta boshladi. Boyadan beri yonimda indamay turgan akam supadan sakrab tushdi-da, chopib borib arqonga yopishdi. Dalavoy u yoqqa tortdi, oyim bilan akam bu yoqqa. Oyimning ro'moli yechilib, yelkasiga tushdi. Sochlari yoyilib ketdi. Echki ham xuddi hammasini tushungandek to'rtta oyog'ini yerga tirab orqaga tisariladi. Endi ovozi o'cha boshlagan kuchugimiz tag'in «ishga kirishdi». Qandaydir ingichkalashib ketgan tovushda alam bilan akillagancha, koptokdek pildirab chir aylana boshladi. Faqat men dahshat ichida qotib turar, nima qilishimni bilmas edim. Dalavoy arqonni sal bo'shatgan edi, bo'yni cho'zilib ketgan echki boshini silkitib, bo'g'ilib yo'tala boshladi.

Ichkarida uxlab yotgan ukam shovqin-surondan uygʻonib ketdi shekilli, ayvonga ishtonchan chiqib burni oqqancha yigʻlay boshladi. Oyim Dalavoyning arqonni boʻshatganidan umidvor boʻlib yana yalindi.

– Hech boʻlmasa mana shu qora koʻzlarni oʻylang. Iloyo siz ham shunaqa qoʻsha-qoʻsha oʻgʻillar koʻring, ukam, – dedi harsillab.

Dalavoy arqonni qoʻyib yubormadi. Ijirgʻanib yuzini oʻgirdi:

– E, shunaqa qirgʻin-qiyshiq bolalar koʻradigan boʻlsam, koʻrmadim-e!

Oyim tarsaki yegandek birdan seskanib ketdi. Bir zum Dalavoyga tikilib turdi-yu arqonni qoʻyib yubordi. Qalin lablari titray boshladi.

– Ol! – dedi ovozi qaltirab. Oʻsha zahoti koʻzlari jiqqa yoshga toʻldi. – Oʻzimni soʻksang soʻk, bolalarimni nimaga haqorat qilasan, imonsiz! – Keyingi soʻzlar boʻgʻzidan yigʻi aralash nido boʻlib chiqdi. – Iloyo u dunyo bu dunyo tirnoqqa zor boʻlgʻin, bildingmi! Iloyo xonadoning chaqaloq yigʻisiga zor boʻlsin!

Dalavoy birpas bezrayib turdi-da, gʻudranib soʻkindi. Arqonni qoʻyib yuborib orqasiga burildi.

– Opket! – dedi oyim qatʻiyat bilan. – Erkak boʻlsang, soʻzingdan qaytma!

Dalavoy uch qadamcha yurgan joyida shartta burildi. Arqonni yulqib oldi-da, echkini eshik tomon sudrab ketdi. Echki hamon tixirlik qilib orqaga tisarilar edi. Boya onasini toʻyib emib olgan, endi hovlining allaqaysi burchagida yurgan uloqchalar dikonglab echkiga ergashdi. Akam jonholatda yugurib uloqchalardan birining orqa oyogʻidan ushlab qoldi. Uloqcha ayanchli maʼrab tipirchilar, akam qoʻyib yubormas edi. Dalavoy darvozaga yetganda ikkinchi uloqchani etigi bilan turtib ichkarida qoldirdida, bir qoʻlida ot jilovi, boshqa qoʻlida echki arqonini tutganicha eshikni qarsillatib yopib chiqib ketdi. Roʻy bergan voqeaning butun dahshatini endi tushungandek

bo'ldim. Echkim bo'lmasa, maydonchaga nima deb boraman? Vali bilan qanday o'ynayman? Toy bilan-chi?

Oyim bir zum hovli o'rtasida sochlari parishon turib qoldi. Keyin hamon yig'layotgan ukamning tepasiga keldi. Burni ni etagiga artди-da, ko'tarib uyga opkirib ketdi.

Qosh qorayganda darvozadan yugurgudek bo'lib dadam kirib keldi. Hamma gapni ko'chadan eshitgan shekilli, to'ppa-to'g'ri uyga kirdi-yu qo'shog'iz miltig'ini ko'tarib chiqdi.

Oyim dod solib miltiqqa yopishdi.

– Qamab qo'yadi! – dedi chirqillab. – Nima qilmoqchisiz, qamab qo'yadi!

– Qoch! – Dadam g'azabdan qaltirab, tirsagi bilan oyimni nari surdi. – Bir boshga bir o'lim!

– Kerakmas, Xudo xayringizni bersin, kerakmas.

Oyimning nolasi ta'sir qildi chog'i, dadam holdan toygandek supaning chekkasiga o'tirib qoldi. Tizzasi ustiga miltiqni ko'ndalang qo'yganча kaftlari bilan boshini changalladi...

– Davlatning odami bilan o'ynashib bo'ladimi, – dedi oyim murosaga chaqirgan ohangda.

– Davlat unaqa deganmas! – dadam jahl bilan tizzasiga mushtladi. – Davlat, birovning oxirgi molini shilib kelasan, deganmas. Bu gap o'sha piyonistaning o'zidan chiqqan.

– Qo'lida qog'ozi bor-ku, – dedi oyim yoshli ko'zlarini mo'ltiratib.

– Tag'in gapiradi-ya! – Dadam hammasiga oyim aybdordek yana tizzasiga mushtladi. – Hech kim unga unaqa qilasan, deb o'rgatgan emas! Bu ablahning o'zi davlatni odamlarga yomon ko'rsatib yuribdi. Shunga aqling etadimi, yo'qmi!

– Mayli. – Oyim engining uchi bilan ko'zini artди. – Ungayam boqqan balo bordir... Mayli, – dedi xo'rsinib. – Shukr, urush bitdi, bu kunlar ham o'tib ketar. Hademay bolalar katta bo'lib qoladi. – Dalavoyning boyagi gapi yana yuragini o'rtab yubordi shekilli, oyimning ovozi titrab ketdi. – O'zimni so'ksa mayli edi, bolalarimni nimaga gapiradi...

...Onam aytganidek, o'sha kunlar unut bo'ldi. Turmush iziga tushib ketdi. Kunlardan birida oppoqqina, do'mboqqina notanish xotin bir narsadan qo'rqqandek hurkib darvozadan kirib keldi. Oyim aylanib-o'rgilib unga peshvoz chiqdi. Notanish xotin oyim bilan ko'risha turib hiqillab yig'lab yubordi.

– Kuyovingiz yana urdi, – dedi sekin. Uning chap yuzi momataloq bo'lib ketganini endi ko'rdim.

– Kunora uradi. «Qisir sigirsan», deydi. Bo'yimda bo'l-masa, nima qilay, opajon. «Seni ming taloq qo'yib onasi o'pmagan qizni olaman», deydi. – Notanish xotin ho'ng-ho'ng yig'lar, o'pkasini tutib ololmasdi. – «Seni deb odamlarga yomon ko'rindim», deydi. Nimani qoyil qipti? Topganini ichadi. Kecha mast bo'lib sizni gapirdi. «Shuyam qarg'agan edi», deydi. Mahallaga qo'shilolmasam, birovga hasrat qilolmasam. Burchak jinnisi bo'lib o'tiribman. Kimga dardimni aytsam kuladi. Ta'nadan boshim chiqmay qoldi, aylanay opajon.

Bu – Dalavoyning xotini ekanini endi tushundim. Hayron bo'lib goh onamga, goh Dalavoyning xotiniga qarab turardim.

– Voy, gapingiz qurmasin! – oyim uning elkasiga qoqdi. – Qo'ying-e, nima, men payg'ambar bo'pmanmi? Jahl ustida aytgan bo'lsam, ming marta qaytib oldim, o'rgilay! – U choy quyib uzatdi. – Shuni o'ylab yuribsizmi hali? Qo'ying, o'zingizni bosing. Meni aytdi dersiz, opovsi, ichingiz to'la bola. Hali shunaqa qo'sha-qo'sha o'g'illar ko'rasizki, og'ziga kuchi yetmaganlar uyalib qoladi, aylanay!

Dalavoyning xotini oyimga termilib turarkan, yoshli ko'zlari bilan jilmaydi:

– Aytganingiz kelsin, – dedi pichirlab.

Ammo Dalavoy aytganini qildi: xotinini qo'yib yuborib, «onasi o'pmagan» qizni oldi... Teshik munchoq yerda qolmaydi deganlari rost ekan. Dalavoyning avvalgi xotini Abdi degan aravakashga tegdi. Ora-chora bir bolasini ko'tarib, birini yetaklab oyimning oldiga kelib qolar, ikkovlari uzoq-uzoq chaqchaqlashib o'tirishar edi.

Dalavoyning ikkinchi xotini ham tug'madi. Lekin bunisi «zakunni» bilish bobida o'zidan qolishmas ekan. Dalavoy uni ham «qisir sigirsan», deb bir marta urgan ekan, «tegishli joy bilan gaplashib qo'ydi» shekilli, nalugchilikdan bo'shatishdi. Biroq, Dalavoy otdan tushsa ham egardan tushmasdi. Hamon jiyrtonini gijinglatib «po'rim» kiyinib yurar, faqat endi yelkasi-ga osib yuradigan charm sumkasi yo'q edi.

Falokat qosh bilan qovoqning o'tasida turadi degan gap bor. Dalavoy bir kuni mast bo'lib kelayotganida ot hurkib sud-rab ketibdi, degan gap tarqaldi. Beli bilan oyog'i sinib kasal-xonada yotdi. Uzoq yotdi...

...Hozir uni deyarli har kuni ko'raman. Guzardagi bozor-chada o'tirib pista sotadi:

– Ja-a-reniy semichka!

Bilganlar u bilan savdolashib o'tirmaydi. Bilmaganlar sal jig'iga tegishsa, tayoqdek qotib qolgan o'ng oyog'ining tovo-nini yerga urib-urib qo'yadi. G'azabdan sariq mo'ylovi uchib-uchib xirillaydi:

– Menga qara, o'v! Zakunni sendan yaxshi bilaman. Sen-larni deb qon to'kkanman!

Har gal uni ko'rganimda g'alati tuyg'ular qiynaydi. Bir ji-hatdan achinaman. Ehtimol, u o'z vazifasini bajargandir. Eh-timol, o'sha paytda shunday qilish kerak bo'lgandir. Ammo insonning fe'li g'alati. Yaxshi narsa esidan chiqsa-chiqadiki, yomonlikni unutishi qiyin. Ayniqsa, bu – bolalik xotirasi bo'l-sa... Uni har ko'rganimda ko'z o'ngimda onamni haqorat qil-gani xayolimga kelaveradi. Onamning jiqqa yosh to'la ko'zlari tasavvurimda jonlanadi.

USTA

O'zbekning otpuskasi yo uy qurish bilan o'tadi, yo to'y qi-lish bilan. Bultur hovli etagiga mehmonxona, ayvon soladigan bo'ldik. Imorat solish tashvishini boshiga tushgan biladi. Tax-

ta bo'lsa, g'isht yo'q, g'isht bo'lsa, tunuka yo'q, tunuka topilsa, bo'yoq yo'q... Mayli, hozir gap bunda emas.

Devor ko'tarilganidan keyin Abdujabbor degan usta ishta tushdi. G'irt chapani, ammo qo'li gul yigit. To'sin tashlash deysizmi, ustun qo'yish, pol qoqishmi – hammasini o'rinlatadi. Halol ishlaydi. Faqat bitta kamchiligi bor – ichadi, har kuni ichadi. Peshingacha amallab turadi-yu, tushlik paytida chidolmay qoladi.

– O'v, akam, opkela qoling anovi «oqbola»dan! Tomoq jonnivor bedana bo'p sayrab ketdi-ku!

Nima qilsayam mehmon, bir nima deyolmayman. Oyimga sezdirmaslik uchun imi-jimida piyolani to'ldirib quyib beraman. U o'zining aytishicha, «zahariga» otib oladi-da, ashulani vang qo'yib ishini davom ettiraveradi:

Bog' aro-o-lab boraman,
Gulshan aro-o-olab boraman...

Oyim uning yana ichganini bilib, meni koyishga tushadi.

– Bola-chaqali odamni piyonista qilmoqchimisan? Har kuni ichirishga uyalmaysanmi?

Abdujabbor tepadan turib hayqiradi:

– Ichganim yo'q, Poshsha oyi! Ichganim yo'q! Ichgan bo'lsam bir qoshiq suvda cho'kib o'lay! Meni mast deb o'ylayapsizmi? Mayli, kerak bo'lsa bir oyoqda turib beraman. – U to'sin ustida bir oyoqlab turib «mast emasligini» namoyish qiladi. Oyim battar chirqillaydi:

– Hoy, ehtiyot bo'l, yiqilib ketasan!

...Ish tom yopishga yetganda oyim meni chetga imlab qattiq tayinladi.

– Agar shu bolaga endiyam ichirsang, norozi bo'laman! Kecha yiqilib ketishiga sal qoldi. Birovning bolasi mayib bo'lib qolsa, Xudo nima deydi!

O'sha kuni tushlikda Abdujabborga yotig'i bilan tushuntirdim:

– Endi, birodar, ko'nglingizga kelmasinu tushlikda ichmay qo'ya qoling.

Usta u deb ko'rди, bu deb ko'rди, bo'lmadi. Oxiri qovog'i osilib tomga chiqib ketdi. Qo'shiq aytish yo'q, gaplashish yo'q... Uch-to'rt kun ahvol shunday davom etdi. Keyin men ham ishga tushib ketdim.

Bir kuni tushdan keyin xabar olay deb kelsam, uzoqdan ustaning vadavang ashulasi eshitilyapti. Tunukani ikki marta taraqlatadi-yu iyagini o'ng tomonga cho'zib chiranib qichqiradi:

Bog' aro-o-olab boraman...

Bolg'ani yana ikki marta uradi-da, iyagini chap tomonga cho'zib qaytaradi:

Gulshan aro-o-olab boraman...

Oshxonada choy qaynatayotgan oyimning oldiga kirdim.

– Bu, yana «bog' arolab» borish boshlanibdi-ku, kim ichirdi?

– Bilmasam, – deydi oyim menga qaramay. – Ichgani yo'q shekilli.

Abdujabbor gapimizni eshitib qoldi chog'i, tomdan turib baqirdi:

– Nima deyapsiz, o'v akam! Ichgan bo'lsam bosgan izim orqamda qolsin. Nima, ichsam aytishga qo'rqamanmi sizdan! Poshsha oyimning oldilarida ichib jinni bo'pmanmi! Yaxshisi, bitta opkeb qo'ying «oqbola»dan! Kechqurun jigaringini ezamiz...

Birovga tuhmat qilgim kelmay indamay qo'ya qoldim. Keyin bu gaplar unutilib ketdi.

...Yaqinda uyda ishlab o'tirsam, Abdujabbor kelib qoldi. Kiyimlar bashang, do'ppi boshga qiyshiq qo'ndirilgan. Soqollar qirtishlangan...

– Qalay, akam, qog'oz qoralab o'tiribsizmi! – dedi shang'illab. – Bizga xizmat-pizmat yo'qmi bundoq.

Qiziq, uning shang'illashi, chapanilarcha «akam» deb gapirishi ham o'ziga yarashadi. Quchoqlashib ko'rishdik.

– Ozgina olasizmi? – dedim kulib. – O'shanda besh-o'n kun sazangizni o'ldirgan edim. Endi qarzimni uzay.

– Yo'q. – Abdujabbor keskin bosh chayqadi. – O'zim qarzimni uzgani keldim.

U shimining piston cho'ntagini kavlab o'n so'mlik chiqardi-da, stolga qo'ydi:

– Mana.

– Nima bu?

– Qarzim, – dedi u negadir qovog'ini solib.

Hech nimaga tushunmadim.

–Mendan qarzingiz yo'q.

– Sizdan emas, Poshsha oyimdan olganman.

Uning birdan o'ziga yarashmagan ma'yus qiyofaga tushib qolishi g'alati edi. Onamni eslab, o'zim ham ma'yus tortib qoldim.

– Olgan bo'lsangiz yaxshi, – dedim sekin. – Shuniyam o'ylab o'tiribsizmi?

– Yo'q, – Abdujabbor yana keskin bosh chayqadi. – Men boshqacha olganman, – dedi negadir tajang bo'lib.

– Nima gap o'zi?

– Bir chekkadan gapirib beraymi? – Abdujabbor o'zini ham, meni ham yomon ko'rib ketayotganday yuzini burib to'ng'illadi. – Bundoq bo'ldi. O'sha, tom yopayotgan kunim uyga borsam, qo'shninikida to'y bo'layotgan ekan. Olaveribmiz, olaveribmiz, xurmacha yorilib ketishiga sal qopti. Ertalab tursam boshim g'am! Eshik qayoqda, deraza qayoqda, bilsam o'lay. Buning ustiga xotin diydiosini boshladi. Xotinlarni bilasiz-ku! – U tasdiqlatib olish uchun yuzimga qaradi. – Xotin zotiga «a» deganda «ma», deb pul obkeb bersang, latta-puttasini topib tursang, odamsan. Bo'lmasa, o't anovi yoqqa, deydi, xumgazak! Birpas o'tirsam, janjal chiqadigan. Choponni elkaga tashlab chiqib ketaverdim. Padar qusur xumgazak cho'ntakniyam qoqlab qo'yg'an ekan. Kelsam, siz yo'qsiz. Poshsha oyimga hasratimni aytdim.

«Shundoq, shundoq, mazam qochib turibdi, ozgina paxmel qilmasam bo'lmaydi», desam, eshitishni xohlamaydilar. Avrashga tushdim. «Jon poshsha oyi, hozir ichmasam o'lib qolaman, uvo-limga qolasiz, besh so'mgina bering», dedim. Ko'nish qayoqda! Qaytaga urishib berdilar. «Senga o'z qo'lim bilan ichkilik oberib gunohga botishga tobim yo'q, undan ko'ra achchiqqina mastava qilib beraman», deydilar. O'lay agar oyoqda zo'rg'a turibman. Boshimni changallab o'tiraverdim. Menga qarab-qarab qo'yadilar. Bilaman, rahmlari kelyapti, ammo bari bir, yumshamadilar. Oxiri bo'lmadi. Tomga chiqib amallab ishga tushdimu bosh qiztaloq o'zimmikimas. Bir mahal mastava pishdi, deb chaqirib qoldilar. Mastavani boshimga uramanmi! Ming kosa mastavadan ko'ra yuz grammgina «oqbola»dan bo'lsa-ku, olam guliston! Hadeb chaqiraverganlaridan keyin tushdim. Mundoq qarasam, narvonning tagida g'ijimlangan besh so'mlik yotibdi. Ko'zimga olov bo'lib ko'rinib ketdi. Oldim-u qo'l qiztaloq titraydi.

– Kimniki? – dedim baqirib.

Poshsha oyim ovqat suzish bilan bandlar. Yugurib oldilarga bordim.

– Kimniki? – dedim pulni ko'rsatib.

Poshsha oyimning jahllari chiqib ketdi.

– Topib olganingdan keyin kimniki bo'lardi, seniki-da. Ni-ma qilasan baqirib, – deb urishib berdilar.

Abdujabbor jimib qoldi. U bir nuqtaga tikilib o'tirar, ko'z-larida odatdagidek shiddat emas, o'ychanlik bor edi.

– Keyin yana bir marta mazam qochganda Poshsha oyim tag'in besh so'm «tushirib qo'ydilar», – dedi u sekin. – Men topib oldim.

Oraga uzoq sukunat cho'kdi. Abdujabbor bir nuqtaga tiki-lib o'tirar, qovog'i soliq edi.

– Mana o'sha o'n so'm! – U pulni men tomonga surdi.

– Qo'ying, – dedim sidqidildan. – Oyim sizdan rozi ket-ganlar.

– Olmasangiz otamning bolasimasman! – Abdujabbor shaxd bilan o'rnidan turdi, ostonaga borganda to'xtab qayri-

lib qaradi. – Anuv kuni Poshsha oyimni ziyorat qilgani boruvdim, – dedi ovozi xirillab. – Mozor darvozasidan qaytdim: ichgan edim. – U bir zum yerga qarab turdi-da, qo‘shib qo‘ydi: – Bugun payshanba, bormoqchiman. Uch kundan buyon og‘zimga olganim yo‘q.

U javobimni kutmay eshikni yopdi-yu, chiqib ketdi.

HAVAS

Har qanday dardning eng yaxshi davosi vaqt deydilar. Bilmadim, boshqalarda shunday bo‘lsa bordir. Menda... Ba‘zan hammasini unutganday bo‘laman-u biron narsadan siqilsam, tag‘in qaytadan boshlanadi. Kechasi uyqum o‘chgancha qorong‘i shiftga tikilib yotaveraman, yotaveraman... Shunda qulog‘im ostida onamning ohista yupatishi eshitiladi. «Qo‘y bolam, o‘zingni siqma... Menga sening chivindek joning kerak. Sen uchun mening yuragim yonganida boshqalarni etagining bari ham kuymaydi, bolam. Hech bo‘lmasa meni kuydirmagin...»

Bir vaqtlar shunchaki gapdek ko‘ringan bu so‘zlar endi boshqacha, juda boshqacha jaranglaydi xayolimda...

Jahongir degan jurnalist do‘stim bor. Juda dilcash yigit. Faqat doim shoshib yuradi. Bugun Toshkentda, ertaga qarasangiz Samarqandda... Xotini o‘zining teskarisi: bo‘shashganga juvon. «Jahon qani?» desangiz, «bilmadim, Tojikistonga komandirovkaga ketuvdilar shekilli, yanagi haftalarga kelib qolsalar kerak», deb qo‘ya qoladi. Yanagi hafta borsangiz, Jahongir Turkmanistonga ketgan bo‘ladi.

Qaysi kuni shu o‘rtog‘im kelib qoldi.

– Qani, otlan! – dedi odatdagidek shoshilib. – Jizzaxga ketdik.

Lanjlik qilib bahona izlay boshlagan edim, qo‘limdan ushlab uyiga sudradi. Darvoza oldida «Moskvich»i yaraqlab turibdi. Mashina yonida keksa onasi – Mehri xola... Uning nima-sinidir o‘z onamga o‘xshataman. Ma‘yus qiyofada boshini bir

yonga tashlab turishimi, uzun, qora baxmal nimchasimi, qalin ro'mol tagidan chiqib turgan oppoq sochlarimi...

Mehri xola o'g'lidan xursand. Ko'ziga parda tushib ko'rolmay qolganida Jahongir Muhammadjon do'xtirga oborib operatsiya qildirdi. Mehri xola: «Jahonim tufayli dunyoga yangidan keldim», deb har gapida duo qiladi. Ko'zi-ku, yaxshi ko'radigan bo'lgan. Lekin qulog'i og'ir. Qattiq gapirma-sangiz eshitmaydi.

U meni ko'rib quvondi. Peshonamdan o'pib ko'rishdi.

– Bu dalovsha yana otlanib qoldi, – dedi Jahongirga imo qilib. – O'zi kecha keluvdi.

Do'stimning fe'lini bilganim uchun indamay qo'ya qoldim. Jahongir kapot ostiga sho'ng'ib motorni tekshirish bilan ovo-ra edi.

– Yo'lda ehtiyot bo'linglar! – Mehri xola xira ko'zlarini javdiratib iltimos qildi.

– Xavotir olmang, – dedim uni yupatib.

– A?

Ovozimni balandlatib yana tasalli berdim:

– Xotirjam bo'ling, indinga qaytib kelamiz.

Mehri xola bir zum boshini egib jim turdi-da, hamon motorni kavlashtirayotgan Jahongirning yoniga bordi.

– Jahon, – dedi sekingina, – tog'dan ehtiyot bo'lib o'tgin.

Jahongir yelkasi osha onasiga qaradi:

– Jizzaxning yo'lida tog' yo'q.

– Tog' ko'p bo'lgani uchun aytyapman-da, – Mehri xola astoydil kuyinib tushuntira boshladi. – Mashinangni sekin haydagin. Shoshmagin, jon bolam.

– Tog' yo'q desam, tog' ko'p deysiz-a! – Jahongir burnini tortib qaddini rostladi. – Qo'rqmang, oyi, tog'ning yoniga bormaymiz, chetlab o'tib ketamiz.

Mehri xola bir zum indamay turdi. O'g'lining javobidan bari bir qanoat qilmadi. Tag'in mening oldimga keldi.

– O'zingiz qarab boring, jon bolam, – dedi yolvorib. – Ayting, to'xtab-to'xtab, dam olib-dam olib yursin.

– Xo‘p, oyijon. O‘zim qarab turaman. Dam olib-dam olib boramiz.

Mehri xola yana bir zum qarab turdi-da, hovliga kirib ketdi. Biroq ko‘p o‘tmay po‘stakka o‘xshash bir narsani quchoqlab ko‘tarib chiqdi. Qarasam, kattakon po‘stin. Endi kapotni yopgan Jahongir nochor qiyofada aftini burishtirdi.

– Kun issiq-ku!

– Nima?

– Kun issiq-ku, nima qilaman buni?

– Yo‘lda sovuq qotib qolsang, kiyasan.

Do‘stimning nochor qiyofasida ham, Mehri xolaning po‘stin ko‘tarib turishidayam ham kulgili, ham qandaydir odamning dilini larzaga soladigan g‘alati ifoda bor edi.

– Menga bering, – dedim Mehri xolaning qo‘lidan po‘stin olib. – Jahon kiymasa, o‘zim kiyaman.

– Bo‘pti, ketdik. Kech qolamiz! – Jahongir shaxt bilan mashinaga o‘tirdi.

– Shoshma! – Mehri xola xol-xol dog‘ bosgan qo‘lini siltab imo qildi. – Qani, omin! – dedi duoga qo‘l ochib. – Bolamni sizga, sizni. Xudoga topshirdim. Oy borib, omon kelinglar. Safarlaring bexatar bo‘lsin, do‘stga zor, dushmanga xor qilmasin. Iloyo tuproq olsanglar oltin bo‘lsin. Iloyo...

Jahongir noiloj kaftini ochib turarkan, alamini boyadan beri mashina atrofida aylanishayotgan o‘g‘ilchasidan oldi:

– Nimaga bosh yalang chiqding? Sovuq-ku! Uyga kir, shpana! – Shunday dedi-yu betoqatlik bilan motorni yurgizdi. Mehri xola shosha-pisha fotiha tortdi. Do‘stim endi mashinani orqaga tislantirib o‘nglagan edi, onasining qo‘l siltab qichqirgani eshitildi.

– To‘xtasang-chi, hoy!

Jahongir noiloj yana to‘xtadi.

– Ha, yana nima, oyi? – dedi mashina eshigini qiya ochib.

Mehri xola harsillab yaqin keldi. Timirskilanib nimchasi-ning yon cho‘ntagini kavlashtira boshladi.

– Nima qidirypasiz? – Jahongir norozilik bilan qoshini chimirdi.

– Shoshma, bolam, – Mehri xola nihoyat cho‘ntagidan bir siqim paxta chiqardi. – Ma, – dedi qiya ochiq eshikdan uza-tib, – qulog‘ingga tiqib ol. Bilasan-ku, sal shamol tegsa qulo-g‘ing og‘riydi.

– Obbo! – do‘stim paxtani olib bardachokka tashladi. – Xo‘p xayr, yaxshi o‘tiringlar.

– Yo‘q, hozir tiqib ol. Keyin esingdan chiqib ketadi.

– Uff! – Jahongir jinday paxtani naridan-beri dumaloq-lab qulog‘iga tiqqan bo‘ldi. Motor gurilladi. Mashina shid-dat bilan oldinga sapchidi. Bir zum jim ketdik. Do‘stim yo‘ldan ko‘z uzmay borarkan, xijolat chekkandek tushun-tirdi: – Odam keksayganidan keyin yosh bolaga aylanib qo-larkan-da...

Men indamadim. Nima dey? «Shu gaplarni nega xotining aytmadi, nega bolalaring aytmadi-yu, onang aytyapti, nega bu yog‘ini o‘ylamaysan?» deymi? «Senga qanchalik havas qi-layotganimni bilsang edi, nodon!» deymi?

Qiziq o‘sha kecha onam tushimga kirdi. Qo‘lida oppoq paxta ko‘tarib yurganmish...

KALTAKESAKNING DUMI

Shundoq darvoza oldida silliqланib ketgan eski yog‘och skameyka bor. Har kuni ishdan qaytishda beixtiyor ska-meykaga qarayman. Bir vaqtlar darvoza oldi, mana shu xar-rak doim gavjum bo‘lardi.

Ertalab tong otishi bilan onam darvozani lang ochib qo‘yadi: farishta kirarmish. Hali uyg‘onmasimdan gangur-gungur suhbat boshlanadi.

– Yaxshi o‘tiribsizmi, poshsha oyi?

– Shukur, aylanay. O‘g‘lingizdan xat bormi?

– Ikki haftadan buyon xat kelmayapti, ko‘nglim g‘ash.

– Unaqa bo'lsa erta-indin o'zi kirib keladi. Meni aytdi der-siz. Hozir armiyadan bolalar qaytadigan vaqt bo'ldi.

Shanba-yakshanba kunlari endi ishlayman, deb o'tirsam shovqin-suron ayniqsa avjiga chiqadi. Skameyka jonivor xuddi o'chakishgandek deraza tagida... Mahallaning yarim bolasi sim-ga tizilgan qaldirg'ochdek xarrakka o'tirib oladi. O'rtada oyim.

– Poshsha buvi, konfet bering.

– Poshsha buvi, mengayam! Yo'q, unaqasidanmas, zarligi-dan.

Shu payt, ko'cha boshida qariligidan quloqlari osilib qol-gan, echkidekkina ozg'in eshak ko'rinadi. Ixcham aravaning g'ildiraklarini g'iyqillatgancha sekin-sekin keladi-yu xuddi stantsiyasini bilib to'xtagan poyezddek deraza ro'parasida to'xtaydi. Qishin-yozin oyog'iga mahsi kiyib, telpagini bosti-rib yuradigan qop-qora chol «Bismillo», deb aravadan tusha-di-da, ovozi boricha baqiradi:

– Kep qoling, shara-bara-a-a! – Mushtdekkina cholning shunchalik jarangdor ovozda qichqirishiga ba'zan hayron qo-lamiz.

– Kep qoling! Zar koptokka kep qoling!

Chol kaftini karnay qilib har baqirganida derazalar ziril-lab ketadi.

– Hushtakning bulbuli o'zimizda! Saqich deganlar kela-versin!

U, shu hayqiriq orasida oyim bilan hol-ahvol so'rashib qo'yishniyam unutmaydi:

– Qalay, Poshsha opa, bardamgina o'tiribsizmi?

– Shukr, – deydi oyim. – Kenjangiz qachon keladi?

Cholning kenja o'g'li Moskvada, aspiranturada o'qiydi.

– Dilgirom keldi, yigirmanchida kelarkan. Chorshanba kuni Ko'kterakka borib qo'y opchiqdim, – deydi chol. – O'g'-lim kelishi bilan oyog'iga so'yaman. – U yana kaftini karnay qilib qichqiradi. – E, shara-bara-a-a!

Derazalar tag'in zirillab ketadi. Oyim bir ko'cha qora-qu-ra bolalarni ergashtirib hovliga kiradi. Hammayoqni qiy-chuv tutib ketadi.

- Aya! Shisha bering!
- Poshsha oyi, o'n tiyin bering, hushtak olaman.
- Mengayam!

Shara-barachi chol kamida yarim soat savdo qiladi. Birovga saqich, birovga shaqildoq... Yana birovga rezinka bog'langan uchidan tortib otilsa qo'lga qaytib keladigan zar koptok... Qari eshak bo'lsa turgan joyida quloqlarini osiltirib mudrab hordiq chiqarib oladi.

Chol ketishi bilan qiy-chuv bosiladi deb o'ylaysizmi? Yo'q, battar avjiga chiqadi.

– Nilu, o'lgur, nima qilding? Ha, qiz bo'lmay ajalni oldida ket! Shishani yog'i bilan berib yuboribsan-ku.

– Hoy, Alish! Nima hunar ko'rsatding? Hushtak chalmay yergina yutgur, adangni arog'ini to'kib tashlab butilkasini beribsan-ku. Hali qo'limga tushgin, go'shtingni bir burdadan qilmasam yurgan ekanman.

Bir to'da bola o'rtasida o'tirgan oyim ohista yupatadi.

– Qo'ying, kelinposhsha, qarg'amang, Bolalik – poshsholik-da, o'rgilay. Adasi bir kun ichmasa ichmas...

Bahor paytlari, olcha gullaganda kechasiyam tinchlik yo'q. Yarim kechagacha pichir-pichir, hingir-hingir... Oxiri bo'lma-di. Bir kuni skameykani tag-tugi bilan arralab tashlamoqchi bo'ldim. Dastarrani ko'tarib chiqsam oyim odatdagidek bir to'da bola orasida o'tiribdi.

– Ha? – dedi qo'limdagi arraga qarab.

– Bo'ldi, – dedim to'ng'illab. – Odamga tinchlik ham kerak-da.

Qora-qura bolalar, sochi sichqonning dumidek dikkaytirib o'rilgan qizaloqlar mengamas, onamga termilib qarashdi.

– Odam bor joyga odam keladi-da, o'g'lim, – dedi oyim sekin. – Norastalar suyunsa yomonmi...

Yakshanba kunlaridan birida darvoza oldi yana gavjum bo'lib ketdi. Ammo bu safar bolalar emas, xotin-xalaj to'plan-di. Ayollarning hayajonlanib shovqin solishidan bildimki, Huri satang kelgan. Huri satang, yoshgina ko'hlikkina juvon. Faqat

og'zidagi qator-qator tilla tishlari, bo'ynidagi durlar, ayniqsa lo'mbillatib katta-katta gapirishi uni yoshiga nisbatan ulug'roq ko'rsatadi. Bechoraning turmushi bo'lmadi. Mahallada to'y-hasham bo'lsa, odamlarning hovlisiga sim tortib «tuyalampochka» qo'yib beradigan yuvoshgina montyor yigitga tekkan edi. Besh oy deganda bir emas, ikkita popukdek qizaloq tug'ib berdi. Mahalladagi og'zi botir otinning aytishiga qaraganda «shaf-tolini danagi bilan yeb qo'ygan» ekan. Montyor yuvosh bo'l-sayam, oriyatli yigit ekan – uy-joyini tashladi: ketdi.

Ipdekkinaga bo'lib yurgan Huri eridan chiqdi-yu, semirib ketdi. O'zining aytishicha: «Mana, ersiz o'lgani yo'q, qaytaga brilliantga belanib yuribdi». Uning xo'jalik sumkasini ko'rishi bilan xotinlarning ko'zi yonib ketadi. O'ziyam sumkamas, xazina. Ichida billur vazadan tortib maxer koftagacha, poshnasi bir qarich platforma tuflidan tortib, nomozshom atlasgacha – hammasi topiladi.

Beixtiyor derazadan mo'ralasam, «bozor» ayni avjiga chiqqan ekan. Huri satang semiz oyog'ini skameykaga, shundoq oyimning biqiniga tiragancha ko'zni qamashtiradigan atlasni ko'rsatib turibdi. Atrofdagi ayollar havas bilan tikilib qarashyapti. Oyim Hurining oyog'iga joy bo'shatgani uchun-mi, skameykaning bir uchiga ilinib o'tiribdi.

– Bunaqasi endi chiqmay qo'ygan. – Huri satang atlasni tizzasiga yozdi-da, kafti bilan siladi.

Ayollar havas bilan tomosha qilishar, ammo birontasi aqalli narxini so'rashga jur'at qilolmas edi.

– O'ladigan dunyoda yeb-ichib, kiyinib qoladi-da odam. – Huri satang do'mboq kaftini siltadi. – Opchiqing, pochcham sandiqqa bosib qo'ygan pullardan, Dilbar opa! Odam bo'lib mundoq atlas obersin sizgayam!

Bir etak bolaga o'ralashib qolgan Dilbar opa sekin ming'illadi:

– Ha, nasib etsa, bir kun kiyarmiz.

– Hozir kiymasayiz, qachon kiyasiz! Ikki-uch yildan keyin chalpakka o'rab tashlasa, it qaramaydigan bo'p qolasiz. O'ziyam o'ylang mundoq.

Dilbar opa yana bir nima deb ming'illadi. Huri satang: «Xaridor yo'qmi?» degandek xotinlarga bir-bir qarab chiqqida, atlasni sumkaga tiqdi. Keyin uzoq titkilab bir nimani qo'lga olgan edi, ayollar xuddi o'rtog'ining yangi o'yinchog'ini tomosha qilgan bolalardek baravariga uning kaftiga egilishdi:

– Vuu-uy! Manovi zirakni!

– Tillami?

– Qancha turadi?

– Tilladan ham zo'r! Platina deb qo'yibdi buni! – Huri satang boshini mag'rur ko'tardi. – O'n uchta.

Oyim ham xira tortgan ko'zlarini uning kaftiga tikdi.

– Qani? O'n uch so'm bo'lsa arzon ekan-ku!

Huri satang ovozini baralla qo'yib kuldi. Uning kulishi g'alati. Odatda odam kulkanida ko'zidan nur porlab ketadi. Biroq Huri satangning kulishi boshqacha. O'zi emas, tomog'i kuladi... «Ha... ha... ha...» deydi bo'lib-bo'lib. Faqat tilla tishlari yaltiraydi. Semiz, bo'liq ko'kraklari silkinib ketadi.

– Bir ming uch yuz so'm, poshsha oyi! Ko'zini ko'rdiyizmi, brilliant-ku.

U, «bo'ldi, tomosha tamom», degandek brilliant zirakni ham yashirdi. Keyin tag'in sumkasiga qo'l suqdi. Bu safar allaqanday yaltiroq mato chiqdi. Oy-kuni yaqinlashib qolgan qo'shni kelinchak Guli matoning bir chetini jur'atsizlik bilan ushlab ko'rdi.

– Bemalol, – dedi Huri satang. – Bemalol, kelin poshsha, g'ijim bo'ladigan narsamas bu. «Mokriy trikotin» deb qo'yibdi otini.

Oyim ham matoning bir chetidan tutib ko'rdi.

– O'zimizning misqoli dokaga o'xsharkan, – dedi sekin.

– Voy-voy-voy! Dokayiz hammomda bo'ladi! – Huri satang qoshini chimirdi. – «Mokriy trikotin», disam doka diydi.

– O'zi qancha? – dedi Guli Huri satangning ko'ziga termilib.

– E, ot minan tuya bo'larmidi, opovsi! Bir joydagi odam-miz. Yigirma so'm-de! Puliyz yonizda qoladi.

Guli tushunmadi.

– Metri yigirma so‘mmi?

– Metri nima qiladi? Men metrlab sotmiyman. Bir kiyimgi bir yuz yigirma so‘m, tushundizmi?

Guli sekingina qo‘lini tortib oldi. Uning eri shofyor. Bahorda allaqaysi sovxozga tut bargi olib ketayotganda avariya bo‘lib uch oy gipsda yotdi. Haliyam ishga chiqib ketgani yo‘q.

– Menga to‘g‘ri kelmas ekan, – dedi Guli sekingina.

– Ha-ha-ha! – Huri satang og‘zidan olov purkab tomog‘i bilan kuldi. – Erta-indin qo‘chqordek o‘g‘il tug‘ib beradigan xotiniga bitta ko‘ylak oberolmiydigan er qanaqa o‘zi! Belida belbog‘i bormi?

Gulining dog‘ bosgan yuzi qizardi.

– Mayli, – dedi sekingina. – Qo‘ya qoling. – U «mokriy trikotin»ga judayam havasi kelayotgan bo‘lsa kerak, yana ushlab ko‘rdi.

– Evtotman-ku, puliyiz yonizda ketadi. Asl mol bu! – Huri satang oltin uzukli barmoqlari bilan matoni g‘ijimlab-g‘ijimlab qo‘yib yuborgan edi, yana tep-tekis bo‘lib qoldi. – Bola yasashni bilgan odam guldek xotinini yasatib qo‘yishniyam eplasin-de!

Boyadan beri indamay o‘tirgan oyim gapga aralashdi.

– Har kim o‘zidan o‘tganini o‘zi biladi, bolam, – dedi sovuq ohangda. – Nima qilasiz bechorani uyaltirib.

– Voy-voy-voy! Manov odamni qarayla! – Huri satang birdan jiddiy tortdi. – Man osin deb etagiga osilvotmanmi?! Manam o‘zimdan o‘tganini o‘zim bilaman. Biramas, ikkita tirik yetimni boqib o‘tiribman.

– Nima qipti sizga? – dedi oyim qovog‘ini solib. – Binoydek yuribsiz.

Guli, har qalay, shu matodan ko‘ylak kiyishni judayam xohlayotgani ko‘rinib turardi.

– Sakson so‘mga bo‘ladimi? – dedi sekin.

– Sakson so‘mga marojniy ob yeng. Marojniy osayiz, eriyiz bilan maza qilib yeysiz.

– Judayam unaqa noinsoflik qilmang. – Oyim yana gapga aralashdi. – Bir joydagi odamlarmiz, tobutkashmiz.

– O'lsam, tobutim ko'chada qolmas. Kim o'ladi, kim qoladi, Xudo biladi! – Huri satang matoni Gulining qo'lidan yulqib oldi. – Avval buyog'ini bir yoqlik qiling. Tug'ib olguningizcha hali nima gap-u nima so'z.

Guli esankirab qoldi. Oyimning rangi o'chdi.

– Nimaga unaqa deysiz? – dedi tahdid bilan. – Manga qarang, qo'ying, ikkinchi mening eshigimga bunaqa narsalarni ko'tarib kelmang. – U pashsha qo'rigandek qo'lini siltadi. – Boring! Bunaqa harom-harish narsalardan hazar qilaman.

– Ho, bo'yiz yetmagandan keyin puf sassiq bo'ldimi! – Huri satang sumkasini ko'tarib shaxdam odimlar bilan jo'nab ketdi. Zum o'tmay xotinlar tarqalishdi. Oyim ham o'rnidan turdi. Birozdan keyin xonasidan uning ovozi eshitila boshladi:

– Niyating o'zingga yo'ldosh bo'lgur, diyonatsiz! O'zi-ku, ikki yo'lning o'rtasida o'tiribdi. Nima qilasan bechoraga bunaqa deb. – Oyimning qiziq odati bor. Jahli chiqsa, o'zi bilan o'zi gaplashadi. Hozir ham eshikdan sekin mo'ralasam, deraza yorug'ida tugma qadab o'tirgancha o'ziga gapiryapti: – Undan ko'ra eson-omon qutulib olgin, degin, yoshsan, hali bundan yaxshilarini kiyasan, degin... Pul joningni olgur, ochofat, o'lsang puldan kafan qilmaydi-ku, imonsiz!

Hammasini bilib tursam ham eshikni ochib, sekin so'radim:

– Ha, oyi, kimni urishyapsiz?

U sekin burildi.

– E, – dedi qo'l siltab. – Har xil odam bor ekan-da, bu dunyoda...

...O'shandan keyin ham darvoza oldi odatdagidek gavjum bo'laverdi. Bolalar chug'urlashadi, «shara-bara» keladi, xotinlar to'planadi, faqat Huri satang boshqa ko'rinmadi. Biroq, ikki oycha o'tgandan keyin qiziq voqea bo'ldi. Ishdan kelib oyimning xonasiga kirsam, Huri satang o'tiribdi. Ko'ziga surma tortmagani uchunmi, yig'lagani uchunmi, qizarib, xunuk-

lashib ketibdi. Lo'ppi yuzi yanayam shishib, barkashdek bo'lib ketgan. Sinchiklab qarasam, brilliant taqinchoqlari ham, tilla uzuklariyam yo'q. U meni ko'rdi-yu, bir nimadan cho'chi-gandek, shosha-pisha hovliga otildi.

– Nimaga kepti? – dedim ensam qotib.

Oyim surilib yonidan joy ko'rsatdi. Tushundim, zarur gapi bor. Ikkilanibroq ko'rpachaga o'tirdim.

– Tinchlikmi?

Oyim darrov javob bermadi. Choynak ustidagi latta qalpoqchani olib choy quydi.

– Ochilip deganni taniysanmi? – dedi anchadan keyin.

– Nima edi? – dedim sergaklanib.

– Hurini gazetaga urib chiqmoqchi emish. Qo'y, bolam, shuni yozmay qo'ya qolsin.

– Tanimayman, – dedim yolg'on gapirib.

– Sen uni tanimasang ham, u seni taniydi-ku, – dedi onam osoyishtalik bilan.

– Tanisa nima qipti! – dedim zarda bilan. – Bilasiz, men bunaqa ishlarga aralashmayman!

– Bilaman, bolam, bilaman. – Oyim o'ylanib qoldi. Keyin yana o'sha gapni qaytardi. – Qo'y, shuni yozmay qo'ya qolsin.

Endi rosmana jahlim chiqa boshladi.

– Qiziqsiz! – dedim g'ashim kelib. – Qaysi kuni Hurini o'zingiz haydab yuborgandingiz. Endi yonini olyapsiz. Kim o'zi u! Bitta haromxo'r chayqovchi-da.

Oyim yana o'ylanib qoldi.

– To'g'ri, – dedi anchadan keyin. – Huri yomon, haromxo'r. Lekin bu bechora kaltakesakning dumidek gap, bolam. Bunga oshiradiganlar boshqa. Kaltakesakning dumini uzganing bilan boshqasi o'sib chiqaveradi... – U yana jimib qoldi. – Choyingni ich, – dedi yupatuvchi ohangda. – Bolasi bor-a, bir emas, ikkita norasidasi bor-a, o'g'lim.

Indamadim. To'g'risi, nima deyishni o'zim ham bilmasdim. Bu – onamning oxirgi iltimosi ekanini o'shanda bilmaganim edim...

... Mana, hozir har kuni ishdan qaytishda darvoza oldidagi skameykaga qarayman. Skameyka bo'm-bo'sh. Na bolalar bor, na xotinlar... Hatto «shara-bara» ham ko'chamizdan o'tmaydigan bo'lib qoldi.

ALLA

Qabriston g'ishtin devor bilan o'ralgan. Darvozaning nari-gi tomonida – go'rkovning hujrasi. Berigi tomonida – tashqarida, uning hovlisi.

Darvozaga yaqin kelishim bilan ichkaridan – hujra tomondan tilovat sadosi eshitildi. Xuddi shu payt hovli tomondan alla ovozi yangrab ketdi:

Allayo, alla, jonim bolam-a, alla...

Kim bo'ldi bu? Go'rkovning kelinimi? Qizimi?.. U hamon sokin tovushda davom etardi:

Uxla, qo'zim, allayo, shirin qizim, alla...

Ertalab yomg'ir yoqqan edi. Darvozaning temir panjara-larida suv tomchilari yaltiraydi. Ko'lmakda quyosh jilolanadi. Muzdek tutqichdan ushlagancha turib qoldim. Bir tomonda tilovat sadosi, bir tomonda alla... Ajab, ular bir-biriga xalaqit bermas, bir-birini rad etmas, ikkalasi qo'shilib bahor nafasi-ga to'lgan osmonda, qabriston yo'lkasidagi kuchala chiqargan teraklar ustida parvoz qilar edi:

«Rabbano-o-o, rabbno-o-o...» «Allayo, alla»...

Bir xil bo'lib ketdim. Panjarador darvozaga suyanib uzoq turib qoldim.

Onam beshigim ustida alla aytganini eslay olmayman. Esimni taniganimda beshikda yotmaydigan bo'lgan edim. Biroq oyim ukamga alla aytganini eshitganman. Ko'p eshitganman.

Qish kechalari sandalga suqilib tiqilishib yotardik. Uy nimqorong'i. Piligi pastlatib qo'yilgan chiroq xira nur sochadi. Shiftda lampa shisha uchidan chiqqan nur doirasi ko'rinadi. Chiroq doim bir joyda turgani uchun shiftning o'sha yeri sarg'ayib qolgan. Hammayoq jimjit. Shu qadar jimki, dadamning hujrasidagi soatning chiqillayotgani ham eshitaladi. Tashqarida bo'ron guvullaydi. Quruq qorning derazaga chirsillab urilishi eshilib turadi. Ukamning beshigi g'irchillaydi. Onam alla aytadi.

Alla, bolam uxlay qol-a, alla,
Quhog'imda orom ol, alla...

Yo'q, bu qo'shiq emas. Oyimning ovozida qandaydir boshqa narsa bor. Mungmi, iltijomi...

Tog'lardagi shunqorim-ey, alla,
Beshikdagi qo'chqorim-ey, alla.

Ukam ovunib qoladi. Oyimning o'zi ham beshikni quchoqlagancha mudrab ketadi. Bir mahal beshik ustidagi qo'li shilq etib yoniga tushadi. Ukam uyg'onadi, beshik yana g'ijirlaydi. Oyim ham cho'chib ko'zini ochadi. Beshikni ohista tebratadi:

Yigitlarni sardori bo'l, jonim-a,
Yuragimni madori bo'l, alla...

Yana jimlik cho'kadi. Soat chiqillaydi, qor derazaga chirsillab uriladi. Sekin-sekin ko'zim uyquga ketarkan, qulog'im ostida yana o'sha ma'yus sado eshitaladi.

Oq uy-ola bargaklarda jonim-a,
Yonib turgan chirog'imsan, alla...

Keyin... katta bo'lganimda ham qayerda alla eshitsam, negadir yuragim shirin orziqish bilan talpinib ketar, nega bu-

naqa bo'layotganini o'zim bilmas edim. Bir yili uch-to'rt qalamkashlar olis tog' qishlog'iga bordik. Mashina yurmas edi. Ot minib o'rganmaganim uchun charchab qoldim. Manzilga yetmasimizdan qorong'i tushdi. Yaylovdagi qirg'iz o'tovida tunab qolishga to'g'ri keldi. Qimiz ichdik, suzma yedik. Keyin birimiz namatga, birimiz po'stakka yonboshlagancha uxlab qolibmiz. Bir mahal sovuq qotib, uyg'onib ketdim. Atrof jim-jit. Faqat olisda it akillaydi. O'tov keragisidan shom yegan oy mo'ralaydi. Shu payt qo'shni o'tovda chaqaloq yig'isi, ketidan ayol kishining alla aytayotgani eshitildi. Men uning so'zlari-ni aniq bilmasam ham alla aytayotganini his qilib turardim. Negadir yuragim shirin orziqib ketdi. Ayolning ovozi, alla ohangimi, xuddi onamga o'xshab ketardi. Negadir shu ohang bilan qalbinga orom kirganday bo'ldi-yu o'z-o'zidan ko'z-larim yumilib keta boshladi. Go'yo qirg'iz ayol bolasiga emas, menga alla aytayotganday... Yaqin orada bunaqa shirin uxla-magan edim.

Oradan uch-to'rt yil o'tgach, shunaqa holatni yana bir mar-ta boshimdan kechirdim. Kislovodskka dam olishga borgan edik. To'rtta o'zbek yig'lsa osh qilish harakatiga tushib qo-ladi. Sanatoriy yaqinidagi xonadondan qozon topdik. Bu yer-ning aholisi yoz paytida uyiga dam oluvchilarni ijara qo'yadi. Bu xonadonda ham sibirlik juvon ijara o'tirarkan. Sap-sariq sochli, barvasta gavdali, yuzini sepkil bosgan juvon qishloq ayollariga xos soddadillik bilan bizga darhol elakishib ket-di. Kichkintoy o'g'ilchasini ko'tarib goh sabzi artishadi, goh idishlarni yuvadi. O'zbek palovining ta'rifini ko'p eshitsa ham hech yemaganini dilkashlik bilan aytib kuladi.

Birgalashib osh yedik, ko'k choy ichdik. Keyin sibirlik ju-von kichkintoyini ko'tarib uyga kirib ketdi. Oradan chorak soatcha o'tgach, ichkaridan uning ovozi keldi:

Bayu ba-ayushki, bayu, bayu-bayu...

Qiziq, yuragimda yana o'sha shirin orziqish uyg'ondi. Uning ovozi ham onamnikiga o'xshab ketardi. Do'stlarim gan-gur-gungur suhbatlashib o'tirishibdi. Men bo'lsam ichkari-dan chiqayotgan alla sadosiga quloq solaman. «Ba-yu, bay...»

Bu qanday holat?! Bu qanday sehr? Nima o'zi bu?

Ehtimol, dunyoning bu chetida turib bir odam o'z sevikligiga aytgan dil rozini dunyoning narigi chekkasidagi boshqa bir odam tushunmas. Ehtimol, dunyoning bu chetida turib bir odam aytgan qo'shiqni dunyoning narigi chekkasidagi boshqa bir odam tushunmas. Ehtimol, dunyoning bu chekkasida turib bir odam aytgan eng oqilona fikrni dunyoning narigi chekkasidagi boshqa bir odam tushunmas. Biroq dunyoning bu chekkasida turib ona aytgan allaga dunyoning narigi chekkasidagi go'dak bemalol orom oladi. Nega shunaqa? Nahotki, go'dak tushungan narsaga biz tushunmasak? Ehtimol, buning boisi boshqa joydadir. Ehtimol, ona tushungan narsani bizlar tushunmasmiz. Balki shuning uchun ham ona – tabiatning eng buyuk ixtirosidir.

Bilmadim... Qabriston darvozasi oldida, bir tomonda tilovat, bir tomonda alla yangrayotgan darvoza oldida turib shularni o'yladim-u g'alati bo'lib ketdim.

OQ MARMAR, QORA MARMAR...

Bahor devorlarning oftobro'ya etaklaridan boshlanmaydi. Bahor ariqlarning kungay sohillaridan boshlanmaydi. Bahor go'ristondan boshlanadi. Ilk maysalar mungli do'ppaygan qabrlar yonboshidan unib chiqadi. To'ng'ich chuchmomalar eng avval sukutga cho'mgan qabrison ustida ma'yus qo'ng'irog'ini chaladi. Bag'ri qon qizg'aldoqlar birinchi bo'lib mana shu yerda ochiladi.

Kim bilsin, tabiatning marhumlar ruhiga yilda bir marta ko'rsatadigan marhamati ehtimol shudir... Cho'g'dek lovillagan qizg'aldoqlar, saf tortgan gulsafsarlar orasida marmar toshlar ko'rinadi. Oq marmar, qora marmar, ko'k marmar... «Onajon, sizni to abad unutmaymiz», «Onajon, qildingiz bizga jon fido, e voh, taqdir sizdan ayladi judo», «Onajon, xotirangiz qalbimizda mangu yashaydi...»

Oq marmar, qora marmar... Bu so'zlarning har bitta harfiga qanchadan-qancha ko'z yoshi tolganini bilaman. Ehti-

mol bular inson bolasining hayotda aytgan eng rost soʻzlaridir. Faqat... har gal ularni oʻqiganda bir narsani oʻylayman: mana shu soʻzlarni yurak-yurakdan, iztirob bilan aytgan farzand onasi hayot ekanligida qanchalik koʻnglini ololdi ekan? Xotiniga qimmatbaho poʻstin olib berayotganida, onasiga bir kiyimlik koʻylak qoʻshib olish yodidan chiqmadimikan? Oʻz uyini chet el mebeli bilan toʻldirib qoʻyganida onasiga aqalli boʻyradekkina gilamcha sovgʻa qilishni unutmadiykan? Qizini tugʻilgan kunida atlas koʻylak, oʻgʻlini velosiped bilan qutlaganida onasiga oddiy bir paypoq olib berishni esidan chiqarmadimikan?

Bilmadim... Faqat bir narsani aniq aytishim mumkin. Mabodo Tangri marhumlarga qayta jon ato qilsa-yu onalar tirilib qolsa, hayot paytida mehr berganmi, bermaganmi – baribir farzandlarini maqtab gapirgan boʻlardi. Onalar hatto vafotidan keyin ham onaligicha qoladi.

...Bahor devorining oftobroʻya etaklaridan boshlanmaydi. Bahor ariqlarning kungay sohillaridan boshlanmaydi. Bahor mana shu yerdan boshlanadi. Qabrlar ustida qoʻngʻiroq chalgan chuchmomalar, lovullab yongan qizgʻaldoqlar onalarning farzandini yupatish uchun taqdim etgan chechaklari boʻlsa ajab emas...

ILTIFO

Oyi, men keldim... Eshityapsizmi, oyi, men yana keldim...

Qarang, oyi tagʻin koʻklam kirdi. Esingizdami, har yili bahor kirishi bilan sizni dalaga olib chiqardim. Siz charaqlagan oftobni, tiniq osmonni, koʻm-koʻk maysalarni koʻrib quvonardingiz. Esingizdami, nevaralaringiz terib kelgan boychechaklarni koʻzingizga surtib, «omonliq-somonliq» qilardingiz...

Bugun... oʻzingizning ustingizdan boychechak oʻsib chiqibdi... Yoʻq, yoʻq, oyijon... Yigʻlayotganim yoʻq. Bilaman, men yigʻlasam, siz bezovta boʻlasiz. Hozir... hozir oʻtib ketadi. Mana, boʻldi...

Ertalab-chi, oyi, yomg'ir yog'di. Qattiq yomg'ir yog'di. Siz bahor yomg'irini yaxshi ko'rardingiz... Keyin oftob chiqib ketdi. Qarang, oftob charaqlab yotibdi... Esingizdami, siz menga oftob to'g'risida cho'pchak aytib bergan edingiz. O'sha oftob charaqlab yotibdi... Ko'ryapsizmi...

Esingizdami, oyi, siz ukamga alla aytardingiz. Men allaning ohangiga mast bo'lib uxlab qolardim. O'sha beshikda men ham yotganman. Allangizdan men ham orom olganman. Nima qilay, oyi, men alla aytishni bilmayman. Qabringizni silab qo'ysam orom olasizmi... Mana, oyijon, mana... Yo'q, yo'q, yig'layotganim yo'q. Hozir, hozir o'tib ketadi.

Esingizdami, oyi, siz bir marta, atigi bir marta, o'shandayam hazillashib: «Meniyam kitob qilib yozsang-chi, o'g'lim», degandingiz. Men: «Sizning nimangizni kitob qilaman, oyi?» degan edim. Xafa bo'lmang, men hazillashgan edim. Mana, o'sha kitob. Yo'q, uni men yozganim yo'q. Uni siz yozgansiz. Men uni qog'ozga tushirib, odamlarga tarqatdim, xolos. Men uni dunyodagi hamma onalar o'qishini xohlayman. Bilaman, dunyodagi hamma onalar yaxshi. Shundoq bo'lsayam, ularning hammasi Sizga o'xshashini xohlayman...

1980–1981-yil

MUNDARIJA

Oq, oydin kechalar	3
Tasalli	5
Tush	6
Haqqush	7
Qarz.....	8
Ikki afsona.....	9
Gilam paypoq	14
Eng og'ir gunoh.....	16
Bola yig'isi	20
Xiyonat.....	22
Surat	28
Kitob	28
Mahallaning «shayxi».....	29
«Toy».....	32
Qanoat.....	37
Sovchilar	39
Ermon buvaning tilagi.....	53
Mening Acha xolam	68
Imon.....	77
Opamni topib oldim	93
Bozor	105

Po'stdumbali moshkichiri	117
Oltin baldoq	123
O'ris bolaning oyisi.....	139
Xo'ja.....	151
Oy quyoshdan nur oladi	162
Pistachi	176
Usta	184
Havas	189
Kaltakesakning dumi.....	192
Alla	200
Oq marmar, qora marmar.....	203
Iltijo.....	204

Adabiy-badiiy nashr

O‘tkir HOSHIMOV

DUNYONING ISHLARI

Qissa

Muharrir	<i>Alisher Nazar</i>
Badiiy muharrir	<i>Oloviddin Sobir o‘g‘li</i>
Texnik muharrir	<i>Dilmurod Jalilov</i>
Sahifalovchi	<i>Madina Abdullayeva</i>
Musahhih	<i>Nigora G‘aniyeva</i>

Nashriyot litsenziyasi AI № 315. 24.11.2017.

2018-yil 14-nayabrda bosishga ruxsat etildi.

Bichimi 84x108 ¹/₃₂. Times New Roman garniturası.

Ofset bosma. 16,25 shartli bosma toboq. 15,40 nashr toboq.

Adadi 10000 nusxa. raqamli buyurtma.

Bahosi shartnoma asosida

Yoshlar nashriyot uyi. Shayxontohur tumani,
Navoiy ko‘chasi, 11-uy.

O‘zbekiston Matbuot va axborot agentligining
«O‘qituvchi» nashriyot-matbaa ijodiy uyi bosmaxonasida chop etildi.
Toshkent, 100206, Yangishahar ko‘chasi, 1-uy.